Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

HOVEDPUNKTER

AF

DEN DANSKE RETSVIDENSKABS HISTORIE

AF

FRANTZ DAHL
Professor ved Københavns Universitet
Dr. juris

NYT NORDISK FORLAG · ARNOLD BUSCK
KØBENHAVN MCMXXXVII

HOVEDPUNKTER AF DEN DANSKE RETSVIDENSKABS HISTORIE

HOVEDPUNKTER

AF

DEN DANSKE RETSVIDENSKABS HISTORIE

AF

FRANTZ DAHL
Professor ved Københavns Universitet
Dr. juris

Med 36 Portrætter

NYT NORDISK FORLAG · ARNOLD BUSCK
KØBENHAVN MCMXXXVII

Særtryk af
Festskrift i Anledning af Tohundrede Aars Dagen
for Indførelsen af Juridisk Eksamen
ved Københavns Universitet
Udgivet med Tilskud af Det Finneske Legat

»Saa meget kan jeg sige, at jeg har giort alt, hvad jeg har kundet, og saaledes som jeg har kundet, lader jeg hermed min Lov-Historie komme for Lyset, at om den end ikke er saadan som den burde, den i det mindste maatte kunde give andre Anledning til at skaffe os noget fuldkomnere og bedre«.

P. KOFOD ANCHER.

FØRSTE AFSNIT

TIDEN FRA 1736 TIL A. S. ØRSTED

INDLEDNING

FORHOLDSVIS sent fik man i de nordiske Lande Øjnene op for Betydningen af Studiet af den indenlandske Ret. *Sverige* gik her i Spidsen. Karl IX's og Gustaf Adolf's Regeringer betegne et Vendepunkt i svensk Retsvidenskabs Historie. Begge Konger havde et klart Blik for Ulemperne ved Lovgivningens og Retsplejens usikre Tilstand. Oprettelsen 1614 af »Svea Hofrätt« og af to Professorater henholdsvis for romersk og svensk Ret, Udgivelsen af Landsloven og de gamle Landslove bærer Vidnesbyrd om deres kraftige Initiativ. Med sit klassiske Værk *De jure Sveonum et Gothorum vetusto. Libri duo Quorum Primus de Judicijs & eorum varietate, de Judicibus, de Processibus judiciarijs, Probationibus, Decisionibus, Executionibus, &c. Posterior De actionibus sive causis civilibus & Criminalibus, denique de jure Sacrorum, Religione, & quæ Religione inserviunt legibus* (Stockholm 1672), tilegnet Karl XI, har *Joh. O. Stiernhöök,* den svenske Lovkyndigheds Fader, gjort det første Forsøg paa at give et alsidigt Billede af den indenlandske Retshistorie.[1]) Langt senere kom Finland. Yngre af Aar end sine nordiske Søstre er den finske Litteratur, og til dens sidstfødte Børn hører Retsvidenskaben — Foregangsmanden her var *Matthias Calonius,* der fødtes 1737 og døde 1817.[2])

For Danmarks Vedkommende er det først omtrent i Midten af det 18de Aarhundrede, at den kraftige og bevidste Stræben efter en national Retsvidenskab ret tager Fart; norsk Retsvidenskab var i det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede fælles med dansk.[3])

En mærkelig Kendsgerning er det, at et saa nationalt — og monumentalt — Lovarbejde som Christian den Femtes Danske Lov, hvis Hovedrødder gro i endnu ældre nationale Retsdannelser, ikke hurtigere afføder en national Retslitteratur, end ikke i Form af en exegetisk Fremstilling af Lovens Indhold, Kommentarer dertil eller lignende. Det er sandt, siger Ancher, at »vi have en Deel Registere samt en Deel *Extracter* af Lov, Forordninger og *Rescripter;* men uden at *hazardere* noget for det almindelige Beste torde jeg opofre dem alle for en eeneste god *Commentarius,* et got *Lexikon* eller *Systema* over *vore Love*«,[4]) og Hovedgrunden til hint Faktum angiver han selv med følgende Ord: »I forrige Tider er allene bleven skreven og læst hos os over fremmede Love. Vore *Jurister* have mesten Deel faaet deres *Juridiske* Videnskab uden Lands fra. Dette har bibragt dem en saadan *Præjudice* om *Romerske* og *Canoniske* Love, at de har holdt det Umagen værd, paa dem allene at anvende al deres Fliid og Arbeide . . .«.[5]) I Sammenligning med den kanoniske og romerske trak den indenlandske Ret det korteste Straa. Saa sent som i 1479 blev Universitetet oprettet, de vordende Retskyndiges langvarige Studieophold i fremmede Lande og ved fremmede Universiteter, de store franske og tyske Retslæreres glimrende Navne, alt dette og mere med dette virkede knugende og overvældende og var ikke egnet til at skabe nogen dybere Interesse for eller Forstaaelse af Landets egen Lovgivning, endsige da til at gøre den til Genstand for videnskabelig eller litterær Behandling. Og det Sted, hvorfra først og fremmest det nationalt-videnskabelige Initiativ skulde udgaa, selve *Alma mater Hauniensis,* viste ingen Forstaaelse af den Hovedopgave, hvilken det var dets Pligt at løse. Paven havde — med Tilsidesættelse af dansk Ret — kun givet Tilladelse til Undervisning i kanonisk og romersk Ret, og i lange Tider bleve de juridiske Lærestole beklædte med udenlandske retskyndige uden Kendskab til det Lands Lovgivning, i hvilket de skulde virke, og Mænd som Tileman Slecht, Albert Knoppert, Nicolaus Theophilus og Leonhard Metzner ere med deres faatallige Disputationer og Theses kun Navne i Registre i en Universitetshistorie eller et Forfatterlexikon;[6]) den første danskfødte Professor efter Reformationen Claus Plum (1585-1649) kaldtes til Universitetet ved Metzner's Afgang efter at have studeret over 10 Aar

i Tyskland, England, Frankrig og Italien, men optaget af praktiske Gøremaal ses han ikke at have ydet nogen nævneværdig Indsats til Fremme af Fædrelandets Rets eller Retsvidenskabs Udvikling, idet han dog lagde sin Interesse for Dagen ved sin effektive Medvirkning til første Udgave af Christen Ostersen Veile's *Glossarium juridicum Danico-Norvegicum* (1641)[7]). Det eneste af ham delvis opbevarede Skrift *Disputatio de iure connubiorum* (I-III 1627) giver i Datidens Maner en Sammenstilling af Udsagn af Apostlen Paulus, Ulpian, kanonisk Ret o. s. fr. — det slutter forøvrigt med *Hypotheses cum Quæstionibus,* det vil sige praktiske Retstilfælde. At der dog ned gennem Tiderne stedse har været Mænd med vaagen Sans for den nationale Rets Fordele og Ejendommeligheder, er næsten selvfølgeligt, og Rigsmarsken Tyge Krabbe's Søn, Peder Skram's Svoger, Rigsraad Erik Krabbe til Bustrup (1510-64) oversatte saaledes Jydske Lov og Tord's Artikler paa Højtysk, skrev en Afhandling om Vrag og arbejdede paa en almindelig Lovbog for hele Danmark. Den ulykkelige Rigsadmiral Peder Galt (1584-1644) forfattede 1632 et aldrig trykt Skrift *De jure Danorum liber,* der er et Forsøg paa en dansk Retshistorie. Men alt i alt kun spredte Tilløb. De Tanker, mere fremskuende Aander maatte have baaret, de Ønsker, der havde været om en Reformation af det juridiske Studium, antog først fast Form under Christian VI, med Forordningen af 10de Februar 1736 om, hvorledes med *Examinibus Juridicis* ved Københavns Universitet herefter skal forholdes.

I sin ovenfor anførte Begynderbog eller Encyklopædi »En kort Anviisning i sær for en Dansk Jurist« (1755, ny Udgave 1777) udtaler *Kofod Ancher,* at i »vore Tider begynder man at indsee, at det ikke er nok for at blive en grundig Dansk *Jurist,* at have faaet nogen Grund *in Jure Romano-Germanico,* men at vores egen *Jurisprudentz* billigen bør udgiøre et Studium for sig selv. Sal. *Etats*-Raad Höyer, en Mand af stor *Genie* og vidtløftig *Erudition,* som han fortiener den Berømmelse, at han først har bragt *Studium Juris* hos os i Flor, saa *meriterer* han ogsaa denne, at han, som *Professor Juris* her ved *Universitetet,* har søgt at veylede den *studerende* Ungdom til at lægge sig i sær efter vores Fædernelands *Jurisprudentz.* Maaskee *Thomasius,* hans *Academiske Præceptor,* (han der giorde sig ligesaa stor Umage for at føre *Studium Juris Germanici* i Mode, som for at nedtrykke *Jus Romanum)* først kand have bibragt ham den Tanke om Fornødenheden af *Studio Juris patrii.* Det maa være som det være vil, saa er det vist, at i Henseende til vores Danske *Jurisprudentz* har han sine store *Meriter.*« Det er Elevens Dom over sin Lærer, og ikke en ukritisk Rosiflengius-Dom.[8]) Ancher angiver ganske loyalt, at før Hoier »skal vel Resenius, Weghorst og Bussæus ogsaa have *præsteret* noget in *Jure Danico,* men samme deres Arbeyde er mig ikke bekiendt uden af Navnet«,[9]) og hans Antydning af en vis Afhængighed af Chr. Thomasius er rigtigere end han maaske selv har anet. Thi nogen dyb eller original Aand var Hoier ikke. En Thomasius i mindre Format, en Polyhistor som denne, og en Personlighed, der paa et afgørende Punkt saa det rigtige og samtidig havde Energi og Udholdenhed til at føre sine Tanker ud i Praxis. Kun i faa Aar, fra 1734 til sin Død den 28de August 1739, virkede han som Professor i Natur-, Folke- og Statsret ved Universitetet, før havde han praktiseret som Læge, fra 1721 som kongelig Historiograf, som Bibliotekar ved det kgl. Bibliotek og Kollegieembedsmand, og ved Siden af sin Professorgerning overkom han at bestride en Mængde brydsomme og tidsrøvende Hverv af forskellig Art. Enstemmig var Samtidens Dom over Hoier ikke, og langt ned i det 19de Aarhundrede — maaske ogsaa

i Nutiden — fandt han Angribere, men ogsaa Forsvarere. Til Gavn for ham har det ikke været, at hans Stridigheder med Holberg paadrog ham dennes uforsonlige Vrede og Forfølgelse, og at Efterdønningerne af disse Kampe næsten delte Bedømmerne efter deres Indstilling til Holberg som ubetingede Beundrere af denne eller ej.

Hoier var en ærgerrig Mand, der vilde frem, selvfølende, reformivrig, insinuant, i det hele vistnok en noget problematisk Karakter. I en højst læseværdig Selvskildring — i en Skrivelse af 10de Januar 1726 til Abbeden i Königslutter, Professor theologiae i Helmstedt Joh. Fabricius priser han den Opdragelse, han modtog i sin Faders Præstehjem;[10]) den har ogsaa præget ham for hele Livet. Han dvæler ogsaa ved sine Studier, navnlig i Halle a. S., hvor han særlig hørte Thomasius, Ludewig og Gundling.[11]) Thomasius' pædagogiske Ævner vare fremragende, han var den fødte Lærer. Hugo berømmer ham som den, der havde fremkaldt en Revolution i Tysklands hele Retsstudium. Han satte dette i Forbindelse med de Discipliner, der tilsigtede den almindelige Dannelse, og han satte den nationale Ret i Højsædet. Hoier har taget Lære af Thomasius' hele videnskabelige Syn, ikke alene som hans Tilhører, men ogsaa som hans Læser, hans righoldige Bibliotek indeholder en lang Række af Thomasius' Skrifter,[12]) og hans berømmelige Programskrift »*Ideae ICti Danici*« I (1736) er vel ikke kalkeret over et Arbejde af Thomasius, men er dog, som det strax nedenfor skal paavises, i nøjeste Overensstemmelse med sit Forbillede. Det udæskende, men lidet originale Skrift »*Diagramma de Nuptiis propinquorum Jure divino non prohibitis*« (Lemgow 1718),[13]) maa nærmest opfattes som en naturretlig Kraftpræstation i Tidens almindelige Maner.[14]) Det var den Gang en ikke ualmindelig Sport fra naturretlige Udgangspunkter uden Hensyn til det historisk givne, endsige da til etiske Betænkeligheder, at føre Bevis for, at ældgamle Retssætninger *an sich* ikke kunde opretholdes, og Hoier's Diagram er et ægte Exempel paa hine tomme og ørkesløse Spekulationer. Men bortset herfra er Mønstret ikke til at tage Fejl af: I Leipzig udkom i 1685 Thomasius' Dissertation »De crimine bigamiae — Vom Laster der zweifachen Ehe« og samme Aar »De bigamiae praescriptione. Von Verjährung der zweifachen Ehe«, hvilke begge spille paa de samme naturretlige Strænge — den positive Ret

siger et, men fra den rene Naturret, fra den naturlige Betragtning kan der ikke udledes noget Forbud mod Bigamiet. Hoier's Skrift, der paadrog ham adskillige Ubehageligheder og nær havde kostet ham hans borgerlige Stilling, gav Holberg en kærkommen Anledning til at fare i Leding mod Hoier. Den noget flotte og affejende Tone, Hoier havde tilladt sig overfor Holberg i sin »Vorbericht« til »Kurtzgefasste Dännemärckische Geschichte vom Anfang dieses mächtigen Reichs bis zum Ausgang des XVII Seculi«[15]) (Flensborg 1719), havde Holberg ikke kunnet tilgive — han tilgav forøvrigt aldrig Hoier — og Hoier's »Diagramma« fremkaldte Holberg's yderst skarpe »*Dissertatio juridica de nuptiis propinquorum in Linea Recta jure naturali prohibitis, quam sub præsidio Clariss. Mag. Petri Albini habuit Olaus Petri Norvegus*« (Rostock 1719);[16]) det er heri, at Holberg bl. a. betegner Hoier som en »Efteraber« af Thomasius.[17]) Hoier's Dissertation vilde isoleret set, ligesaalidt som dens Efterfølger »*De eo quod iure belli licet in minores*« (1735) have skaffet dens Forfatter en varig Plads i dansk Retslitteraturs Historie: det har derimod det ufuldendte Programskrift, hvis første Del udgaves Aaret efter (1736), benævnet »*Ideae ICti Danici*«, der i dansk Oversættelse ved Peder Sommer[18]) 1744 saa Dagens Lys under Titel »Forestilling paa en Dansk Jurist«.

Heller ikke dette Skrift er originalt i dybere Forstand. Ogsaa her har Thomasius været Hoier's Læremester, Thomasius, hvis Tanker iøvrigt ikke ere komne til Verden ved en Athenefødsel, men som de fleste Tanker i denne Verden have haft deres Forgængere, Pædagogen af Guds Naade, der mere end nogen anden virkede for at fremme den tyske nationale Ret i Videnskab og Praxis. 1688 eröffnet Thomasius »Der Studierenden Jugend zu Leipzig einen Discours Von denen Mängeln deren heutigen Academien, absonderlich aber der Jurisprudenz Zwey Collegia. Ein Disputatorium über seine Prudentiam rationcerandi und ein Lectorium nach einer sonderbaren methode über die Institutiones Justinianeas« (Halle 1688) og udgav bl. m. a. »Summarischer Entwurff Derer Grund-Lehren Die einem *Studioso juris* zu wissen, und auff Universitäten zu lernen nöthig« (Halle s. a. o: 1699) — til sidstnævnte Skrift har Hoier haft Kendskab, i hvert Fald opføres det i hans Catalogus librorum Side 72 som Nr. 601. Det vilde vistnok frem-

byde ikke ringe Interesse at foretage en punktuel Sammenligning, Kapitel- og Paragrafvis, mellem Hoiers Arbejde og det tyske Forbillede. At Thomasius benytter sit Modersmaal, medens Hoier skriver Latin, er en karakteristisk, men ikke uvæsentlig Forskel.

Hoier begynder med at sige, at den gamle Opfattelse, at et Jærnhoved, en Blyrumpe og en gylden Pung vare nok til at fuldføre det juridiske Studium med et lykkeligt Resultat, er saa urigtig, at det er nødvendigt for den virkeligt stræbende at vide Besked om Studiets Maal og de Midler, som ere nødvendige for at naa dette Maal,[19]) og i tre Kapitler udvikler han da i 1, §§ I-XVII, hvad der forud maa læres, Kap. 2, §§ I-XI handler om den almindelige guddommelige Lov, saavel den naturlige som den aabenbarede, Kap. 3, §§ I-XIII, om den nuværende danske og norske Jurisprudens. I sidstnævnte Kapitel § 1 fastslaar han, at en dansk Jurist først og fremmest bør gøre sig bekendt med den dansk-norske Ret og i § 2 sætter han den romerske Ret paa den den tilkommende Plads.[20]) Dette Skrift var *gefundenes Fressen* for Holberg. I Epistola 293 — Chr. Bruun's Udgave III (1871) S. 352-55 — udøste han sin Ironis og Satires Skaaler over Hoier ved parodisk at opstille en *Idea boni Sutoris,* tilfølge hvilken en Skomager ligesaavel som en Jurist bør være en Polyhistor og »dreven udi alle Slags Videnskaber«. Holberg har med sin letkøbte Spot enten ikke forstaaet eller ikke villet forstaa den dybere Mening i Hoier's lille Encyklopædi, der overført i Nutidens Sprog vel nærmest vil sige, at Juristen maa kende den Tid og det Liv, hvori han lever, og være i Besiddelse af Tidens almindelige Dannelse. I hvert Fald har Holberg rettet Smed for Bager, forsaavidt som han lader Thomasius gaa Ram forbi.[21])

Men — hvor original Hoier er eller ej, hans Skrift er et memento og blev ogsaa opfattet som et saadant. Og ikke blot et teoretisk-videnskabeligt. Man gik i lange Tider ud fra som en Selvfølge, at Forordningen af 10. Februar 1736 skyldes Hoier — det siges f. Ex. rent ud af J. F. W. Schlegel,[22]) A. M. Schweigaard, L. Daae[23]) o. a., og falder end en nærmere Redegørelse for Hoier's Fortjenester i saa Henseende udenfor nærværende Liniers Opgave, har han ogsaa paa et andet Sted som Medlem af en Kommission til Reorganisation af Sorø sammen med H. Gram slaaet til Lyd for at sætte »Politica og Jurisprudentiæ semina« i

Forgrunden, saaledes at der af den egentlige Jura kun skulde læres dansk Ret, medens et Kursus i Romerret blev anset for altfor vidtløftigt og udenfor Skolens Hensigt. Og ogsaa som Professor holdt han exegetiske Forelæsninger over Fædrelandets Ret, under hans Auspicier forsvarede den senere Aalborg-Borgmester *Laurids Berregaard* (1705-64) sin juridiske Doktordissertation om et Æmne, hentet fra Danske Lov, *De interpretatione usuali et doctrinali articuli 22 cap. XIII lib. I codicis Christianei Danici (1736),*[24]) sine Forelæsninger naaede Hoier dog ikke selv at udgive, den senere Stiftamtmand Hans Hagerup (1717-81, adlet efter sin Død med Navnet Gyldenpalm), udgav 1742 »Juridisk Collegium over Processen Saaledes som den bruges i Dannemark og Norge, confereret med den, som bruges i Førstendommene og Tydskland«, og 1764 befordrede og udgav C. D. Hedegaard en ny Udgave under den langstrakte Titel »Juridiske Collegium saavidt den Danske og Norske Proces vedkommer. Med Fliid igiennemseet og efter et den salig Herres egenhændige Haandskrift rettet og renset for de mangfoldige udi forrige Edition sig indsnegne Tryk- og andre Feil. Samt forbedret med Tillæg af de siden og til denne Tid udkomne Kongelige Forordninger og Rescripter« (2det Oplag 1769). Det er jo altid en noget mislig Sag at offentliggøre Forelæsninger, maaske mod Forfatterens Vilje eller i hvert Fald uden hans eget Gennemsyn, og de Hoier'ske Kollegier hæve sig i al deres paragrafmæssige Magerhed ikke over det almindelige. Naar en Nutidshistoriker som Dr. phil. *Ellen Jørgensen* i sin Skildring af Hoier som Historiker i sit Værk »Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800« (1931, S. 173-79) udtaler, at Hoier som juridisk Professor stadig var Historikeren,[25]) kan denne Ytring misforstaas, hvis der dermed menes, at han som Jurist tilhørte en historisk Retning eller Skole indenfor Retsvidenskaben — thi at han viste Studenterne Vej til de danske Love, til et videnskabeligt Studium af Kilderne, maa ogsaa den dogmatisk arbejdende Jurist gøre, og Hoier's Kollegier ere af rent dogmatisk-deskriptivt Indhold — den saakaldte »historiske Skole« indlededes først af Gustav Hugo (1764-1841) under Paavirkning af Montesquieu, Pütter og Spittler, og førtes videre af Savigny. Hoier's »*Jus Publicum* det er Stats-Ret eller Statsforfatning og Rettigheder for Danmark, Norge og Fyrstendommene forklaret ved

private Forelæsninger eller Kollegio af Hr. Professor Andreas Højer og efter hans Tilsigende til deels paa Dansk deels paa Latin optegnet og sammenskrevet nu heelt paa Dansk oversat og til Trykken at befordres« blev udgivet i Kristiania 1783 af den senere Forvalter Peder Mortensen Bredsdorff (1728-99); dette er et historisk Arbejde uden exegetisk eller filosofisk Islæt. At Hoier's overordentlige Arbejdskraft og mangesidige Kundskaber ogsaa blev taget i Brug ved hans Medlemskab af forskellige Kommissioner, skal kun lige tilføjes.[26]) Han var en forholdsvis ung Mand, da han blev ramt af Døden, den »haarde og punktlige Stævningsmand«. Meget udrettede han og paa Punkter trak han Læsset. En Vækker og Tilskynder var han. Vistnok overdrevent er det, som det sædvanligt sker, at kalde ham den dansk-norske Retsvidenskabs Stifter. Men han viste Vej og en god Vej. At sammenstille ham med Ørsted gaar dog ikke an. Han var i et andet Niveau end denne. Først med Ørsted begyndte Reformationen for Alvor.

Den Gerning, Hoier maatte lade ligge ufuldendt, toges op af *Peder Kofod Ancher* og *Henrik Stampe*.

Det er disse tre Mænd, der beherske det 18de Aarhundredes danske Retsforskning og Retsliv i det hele. Medens Hoier, iderig og reformivrig, virkede vækkende og inciterende mere som Docent end som juridisk Skribent, medens Stampe trods sine filosofiske Læreaar hos Wolf er den fremragende Praktiker, var Ancher sikkert den største og videst omspændende juridiske Begavelse. Dette var ogsaa Samtidens — i dette Tilfælde rigtige — Opfattelse. Han skabte den videnskabelige Lovkyndighed i Danmark.[27]) »I det Juridiske var Kofod langt over dem alle, ei allene størst dansk Jurist, hvor Luxdorphs Skarpsindighed dog gjorde, at han mest nærmede sig ham, men endog romersk og tydsk Jurist, hvori vel Kofod har været den største, vi nogensinde have besiddet«[28]) — det var Suhm's Dom. Han betegner Ancher's Lovhistorie som klassisk, han var dyb i sine Undersøgelser, noget vidtløftig, men hans og Gram's Stil og Skrivemaade stod ikke paa Højde med G. Schöning's eller Jac. Langebek's.[29]) Der er ved Ancher noget typisk dansk, der er intet ved ham af Hoier's, i hvert Fald i dennes yngre Aar, hæsblæsende og fremfusende Novationsiver, han hører ikke til de Aander, som bringe »Koiffuren i Uorden«, der er noget sobert og ædrueligt over

hans Forskning og Tænkning, Linien fra ham til Mænd som A. S. Ørsted og J. N. Madvig er let at drage, de vare Soldater i samme Geled af Videnskabens Hær. Det gik Ancher som det er gaaet mange af de Videnskabsmænd, der alvorlig og selvprøvende have tænkt over deres Fag, og som det f. Ex. gik Madvig, der i en Krise i sit aandelige Liv saa paa det filologiske Studium, hvilket han dyrkede som den geniale Mester, som den »største og dybest følte Ensidighed«;[30]) Ancher's anonyme Skrift »Et Brev til Ingen, om Intet i Lov og Ret« (1764) synes at bære Vidnesbyrd om, at hans kritiske Sans har kunnet føre ham til en vis Skepsis overfor hans Videnskabs teoretiske Berettigelse. — Matzen har sikkert ikke Ret i at betragte dette »Brev«, hvorom iøvrigt mere nedenfor, som et Udslag af lystigt Lune;[31]) dette gør sig mere gældende i Ancher's Fortale til Tøger Reenberg's »Poetiske Skrifter« (I-II 1769), hvori han behandler Spørgsmaalet: »Om ogsaa en Poet kand tillige være Jurist«, — et Spørgsmaal, som har givet Anledning til en ikke altid lige værdifuld Litteratur i den nyere Tid — men en Fortale, han skrev ikke »uden Vankelmodighed og Indsigelse«, og som han sluttede, da han endelig havde »faaet bragt saa meget til veye, som ungefær kand udgiøre den sædvanlige Størrelse af en Fortale«.[32]) Eller i hans Afhandling »Om Dyrene kand tillægges Fornuft, eller ey?«, en bred og vidtløftig Diskussion med Wolf, hist og her krydret med næsten Holberg'ske Exempler og Ræsonnementer. Det er forøvrigt i denne Afhandling, der er formuleret som en Fortale til de under hans Opsigt af et Selskab, det vil sige Fr. Chr. Eilschov, udgivne »Philosophiske, Historiske og oeconomiske Skrifter«,[33]) at Ancher slaar til Lyd for Brugen af Modersmaalet,[34]) hvilket han ogsaa selv som Hovedregel benyttede, bortset fra det obligate Latin i Dissertationer og lignende akademiske Skrifter.[35])

Sin Forfatterbane indledede Ancher med en Række Dissertationer, der ikke i dogmatisk Henseende bryder nye Baner, heller ikke som Erkendelsesteoretiker eller Retsfilosof gør han Epoke.[36]) Nogen ny Tid dæmrer ikke heri. De ere som Regel skaarne over den traditionelle Læst. Af større Værd ere de Bidrag til Privatrettens almindelige Del, Ancher har givet i de forskellige Fortaler, han fra Tid til anden skrev til sine eller andres Skrifter — de fortjente at udgives samlede — det er den

sunde Fornuft i Renkultur, der her præsenteres,[37]) men kun som Retshistoriker rager han op over Middelmaadigheden baade i Norden og andensteds.[38]) Som Retshistoriker udførte han et mægtigt Rydningsarbejde, og hans Lovhistorie vil til alle Tider staa som et Hovedværk i den retshistoriske Forsknings Annaler. I videnskabelig Metode, i Principerne for historisk Kritik og Kildevurdering er han langt forud for sin Tid; de Grundsætninger, han i saa Henseende opstiller f. Ex. i den nedenfor nævnte Fortale til sin Lovhistorie, vil i alt væsentligt kunne underskrives af Nutidens Forskning, og mange af hans forstandige Ræsonnementer kunde adskillige moderne Forfattere have godt af at lægge sig paa Sinde.[39]) Hvor produktiv Ancher end var, hvor arbejdsglad og arbejdsdygtig han end var, uoverkommeligt maatte det være ham at skrive et fuldstændigt System over den danske Civilret, og dette havde været hans Maal — og Haab. Han udtaler selv, at Svaghed og andre Arbejder ere komne i Vejen. Loyalt giver han Hoier den ham tilkommende Ære. I sin i disse Linier oftere citerede Begynderbog »En kort Anviisning i sær for en dansk *Jurist,* angaaende Lovkyndigheds og Staats-Konstens adskillige Deele, Nytte og Hielpemidler« (1755)[40]) — ny Udgave 1777 under Navn »Anviisning for en Dansk Jurist, angaaende Lovkyndigheds adskillige Deele, Nytte og Hielpemidler« — siger han om Hoier: »Denne brave Mands *Exempel* og Tilskyndelse, mit Embedes Pligt, saavelsom Tingens Fornødenhed har opmuntret mig til, efter min ringe Ævne, nogenledes at ville bøde paa den Mangel vi have hos os paa *Subsidia Juris Civilis.* Jeg har derfore anvendt al muelig Fliid paa alt hvad der kand tiene til at sætte vore Love i et større Lys, i sær har jeg søgt efter vore Loves *Analogie,* og efter den *systematiske* Lære-Maades Grund-Regler, at anlægge en retskaffen Plan af en Dansk og Norsk *Jurisprudentz . . .*«.[41]) Han tilføjer, at han vel ikke som unyttig anser den Læremaade at forklare danske Love ved Sammenligning med de romersk-tydske — saaledes som Hoier og Obelitz, men han slutter med de betydningsfulde Ord: »Imidlertid er det gandske noget andet at betragte vores danske og norske Ret for sig selv i et System, end som ikkun Ligningsviis i Anledning af Romersk Ret; det sidste lærer os at bruge fremmede Love vel, det første at forstaae Fædrenelandets Love ret«.[42]) Stor Nytte har Ancher's Skrift gjort — første Udgave blev

efter hans eget Udsagn »bortreven i en Hast« — det slutter med en Udvikling om den teoretiske Lovkyndigheds Nytte, et Spørgsmaal, han — som ovenfor nævnt — ogsaa drøftede i sin Fortale til Arnesen's Bog om den islandske Rettergang. Per litteras, ikke som Forelæser virkede Ancher som Pædagog, han nævner selv — »Anviisning« 1777 S. 3 —, at hans »svage Bryst« ikke tillader ham at tjene sine Medstuderende med mundtlig Undervisning.[43]) Om hans Ævner som akademisk Opponent dømmer Dass i et Brev til Suhm af 14de Juni 1755, at »han er den bedste og behageligste Disputator, jeg i lang Tid har hørt«.[44])

Peder Kofod Ancher's Hovedværk, »En Dansk Lov-Historie fra Kong Harald Blaatands Tid til Kong Christian den Femtes« (I 1769, II 1776), to anselige Kvarter, er ikke en systematisk Fremstilling som f. Ex. C. F. Eichhorn's i Aarene 1808-23 udgivne banebrydende »Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte«, der i Danmark tjente en af Ancher's Efterfølgere J. L. A. Kolderup-Rosenvinge som nærmeste Forbillede for dennes Retshistorie, men en Række Undersøgelser over de enkelte Love i kronologisk Orden, med forskellige Tillæg, dels retshistoriske Afhandlinger, dels Aftryk af Love. Første Del indeholder i tolv Kapitler en Fremstilling af Lovene fra Harald Blaatand til Valdemar den Andens Forordninger, en væsentlig Plads indtager Fremstillingen af Jydske Lov i Kapitel XI S. 137-233; de tre historisk-juridiske Afhandlinger, der sammen med et andet Tillæg af gamle utrykte Love — S. 255-621 —, udgør første Tillæg, indeholde »Forsvar for de Haraldiniske Love« — S. 255-336, den før citerede »Beviis, at vore gamle Love ikke ere tagne af Saxenspiegel« S. 337-396 og endelig »Om de gamle Danske Loves fornemmeste Grund-Sætninger« S. 397-524. Anden Del giver i Kapitlerne XIII til XXV en Udredning af Lovene fra Erik Plovpenning til Christoffer af Bayern og i et første Tillæg fem Afhandlinger om de gamle Gaardsretter, om Rigens Ret og Dele, om de ældste almindelige Købstadsretter, de gamle Retterting og forskellige Anmærkninger til Værkets første Del, i andet Tillæg nogle gamle utrykte Love, et Register, hvortil der endelig føjedes »Accessio jurium quorundam Daniæ municipalium«, hvilket ogsaa udkom særskilt 1776 med noget forandret Titelblad. Ancher's Lovhistorie er et Værk, til hvilket enhver, der ogsaa i vore Dage sysler med retshistoriske Undersøgelser,

maa tage Hensyn. Det havde været Ancher's Tanke, understøttet af Medarbejdere, at udgive en »fuldkommen Samling af gamle danske Love og Forordninger, indtil Kongernes Tid af den Oldenborgiske Stamme«, men han maatte af let forstaaelige Grunde opgive dette for en enkelt Person altfor vidtløftige Arbejde, om hvilket han iøvrigt gør den pudsige, men unægtelig tveæggede Bemærkning, at for den, »der finder Fornøyelse i at tænke, er ogsaa det slags Arbeyde alt for mechanisk, et Arbeyde mere for Ryggen, end Hovedet«. Han benyttede dog dette saa vel, at han »en svag Mand i hans 74de Aars Alder« 1783 — 1788 bortkaldtes han — udgav »Den Jydske Lovbog paa gammel Dansk, med forskiellige Læsninger, Latinsk Oversættelse, Anmerkninger og Forklaringer«, hvilket Arbejde ogsaa fra Kongens Side blev modtaget med en i Datiden sjælden Udmærkelse.[45]) I Forbindelse med disse Skrifter behandlede han andre retshistoriske Spørgsmaal i betydelige Afhandlinger som »Dansk Lehns Ret« (1777. Oversat paa Tysk 1788 af J. H. Bärens med en af Ancher selv gennemset Biografi) og »Om gamle Danske Gilder og deres Undergang« (1780), hvori han udtalte lignende Synspunkter, som i det 19de Aarhundrede den berømte tyske Retshistoriker *W. E. Wilda* (1800-1856) fremsatte i sin Bog »Das Gildenwesen im Mittelalter« (Halle 1831), og et Arbejde, hvilket en Autoritet som *Max Pappenheim* (1860-1934) i sit Værk »Die altdänischen Schutzgilden« (Breslau 1885) S. 18 betegner som »noch jetz sehr wertvoll«. Den samme Betegnelse kan vel i det store og hele anvendes paa Ancher's øvrige Produktion, om end han paa ikke uvæsentlige Punkter hverken springer fra sin eller Enevældens Skygge. Han løsriver sig efterhaanden fra sit Afhængighedsforhold til Wolf, men Aander som Montesquieu forstaar han ikke tilbunds, og i »De indole juris privati pro habitu imperii Danico imperii Danico-Norvegici libri duo. Liber I. De forma, indole et principio imperii Danico-Norvegici«. (1756 — Liber II De indole juris civilis enati ex forma imperii Danico-Norvegici — den udkom forøvrigt aldrig) fører Ancher som Enevældens tro Vaabendrager Sværdet til Forsvar for dennes statsretlige og politiske Syn; i et af sine kvikke Breve til Suhm — af 19de August 1756 — siger Dass, at han ikke kan se rettere, »end at han med god Grund ved given Lejlighed har refuteret mange af *Montesqvieu* hans *Principia,* skjønt

mange ikke taale, at man maa røre ved denne deres Kjeledægge ...«.[46]) Et Skrift af praktisk-juridisk Betydning »Svar paa nogle Spørsmaale til det juridiske Fakultet« (1779) var et af de første i denne Species af retsvidenskabelig Litteratur, hurtig efterfulgtes det af det af N. Nørregaard offentliggjorte »Svar paa nogle Spørsmaale til det juridiske Fakultet i Kiøbenhavn givne af Hans Excellence Geheimeraad Stampe og Conferentsraad Sevel« (1782).[47]) Med sproglige, økonomiske, religiøse og filosofiske Problemer syslede Ancher — ogsaa litterært, f. Ex. i Polemik med Bayle; som Fortale til Magnus Tneiste's Oversættelse 1759 af den franske merkantiliske Forfatter *Jean François Melon's Essai politique sur le commerce* (1734) skrev han et Opsæt »Om Handelens Nytte for borgerlige Stater«, mindre Arbejder som »Om den fornuftige Guds-Dyrkelse« (1781 oversat paa tysk af Holger de Fine Olivarius, Kiel og Leipzig 1782), det anonyme »Om Syndens Oprindelse og Forplantelse« (1788) o. a. bære Vidnesbyrd om de Tanker, der særlig i hans ældre Alder bevægede hans Sind. Om Ancher's anonyme Skrift »Et Brev til Ingen, om Intet i Lov og Ret« (1764) er ovenfor talt; det drøfter i Virkeligheden de samme Spørgsmaal, som den preussiske Jurist og Filosof *J. H. v. Kirchmann* langt senere analyserede i sit opsigtvækkende Foredrag »Über die Werthlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft« (1848), der i Tyskland virkede som en sand Brandfakkel,[48]) og under den Synsvinkel maa Bogen formentlig betragtes. Saa udfordrende og udæskende var Ancher's Afhandling, at den affødte bl. a. et ligeledes anonymt Modskrift af Alumnus paa Valkendorfs Kollegium *Herman Michael Ponich* (c. 1730 -1768),[49]) hvilket igen kaldte Ancher frem paa Arenaen med et »Forsvar for Love og Lovkyndighed til Svar paa Brevet om Intet i Lov og Ret« (1765). Ancher staar som en central Skikkelse i Datidens Aandsliv, som en Mand, hvis Ord fremfor nogen andens havde Vægt og Myndighed. Som det af det foregaaende vil fremgaa søgte man hans litterære Protektion foruden til juridiske ogsaa til andre Arbejder, der laa hans Naturel noget fjærnere, og han »zirede« dem da gærne — for at bruge en Vending af Nørregaard — med en »Fortale fuld af Lys og Lærdom«. Et komisk lille Uheld paa Ancher's ellers saa glorværdige Embedsbane, som Nutiden maaske har taget noget højtideligere, end det fortjente,[50])

ramte ham ved hans lovprisende Approbation paa den senere Sognepræst *F. C. Schönau's* (1728-1772) ligegyldige Bagatel »Forsøg paa en Historie om Naturens Rett« (1751), givet i den Tro, at Forfatteren var Grev Otto Manderup Rantzau, og derefter tilbagetaget, da Censuren var »faldet paa den urette Mand«; det viser formentlig kun, at Ancher i sit Syn paa Adel og sit Forhold til denne ganske stod paa sin Tids Standpunkt.[51]) Det store Tab, Videnskaben og Universitetet havde lidt ved Ancher's Bortgang, tolkedes af Jacob Baden i en særskilt trykt »Memoria« (1788).[52]) Ancher's »Samlede juridiske Skrifter« bleve udgivne af J. F. W. Schlegel og R. Nyerup (I-III 1807, 1809 og 1811), hvor særlig Schlegel var virksom bl. a. ved Tillæg o. l.; 3dje Del indeholder bl. a. Fragmenter af hans Brevvexling med Udlændinge som Senckenberg i Wien, Fellenberg i Bern og Platner i Leipzig.[53]) Hans Søstersønner var Smaapoeterne Brødrene Peder Magnus Trojel og Peder Kofod Trojel, af hvilke den sidste bl. a. skrev en »Commentære eller Forklaring over den Danske og Norske Lov« (I-II 1780-81). Ancher's Virke som Medlem af vigtige Kommissioner — Sagen mod Struensee og Brandt 1772, den Laurvigske Arvesag 1784 o. a. — og som Indehaver af legislative Hverv skal kun lige berøres. Han var saaledes Medforfatter af Krigsartikelsbrevet for Landtjenesten ved Søetaten af 29nde Juli 1756 og fra 1743 et aktivt og ivrigt Medlem af Kommissionen til Gennemsyn af Landsloven; hans »Promemoria« til Kommissionen blev først senere fundet og trykt i femte Bind af Schlegel's »Astræa«.[54])

Philosophus præstantissimus, det var et af de Epitheta, *Suhm* i sit Epitafium over *Henrik Stampe* hæftede ved dennes Navn,[55]) og han begynder sit Gravminde over ham med de Ord: »I Dannemark var han den philosophiske Lovkyndigheds Fader«.[56]) Det var Wolf's Filosofi, der havde en varm, om end ikke kritikløs Tilhænger i Stampe, som i næsten 2 Aar — 1737-38 — havde været Wolf's Tilhører i Marburg og ydermere staaet i personligt Forhold til ham.[57]) 1741 blev Stampe Professor i Filosofi og holdt som saadan Pligtforelæsninger paa Grundlag af Wolfianeren Gottsched's Haandbog, men dette Arbejde interesserede ham ikke i samme Grad som hans juridiske Virksomhed, private Kollegier og Forberedelserne dertil. Om Stampe's Kollegier i den danske og romerske Ret dømmer en Tilhører som Suhm, at de vare »ordent-

lige, lærerige og lyse«, og at han havde mange Tilhørere, som alle siden bleve duelige Embedsmænd, »da han meget gik paa det praktiske«.[58]) Selv lægger han øjensynlig Vægt paa, at »han var den første, som ved Kiøbenhavns Universitet paa en Slags systematisk Maade læste om den heele danske og norske Lov« — det ser forøvrigt ud til, at der er flere, som aspirere til den Ære! Men ved disse Forelæsninger lægger han efter sine egne Ord Institutiones Justiniani, Struvii Jurisprudentiam eller et andet Compendium Juris Romani til Grund, og Forelæsningens Maal bliver da at vise, hvorvidt og med hvilke Imitationer, Principia Juris romani kunde finde Application i den danske Lov enten paa de Steder, hvor Jus Danicum aldeeles differerer fra Jure Romani og saa godt som slet ingen affinité har dermed — paa denne Maade udvikles og vises der de Principia, hvorpaa den danske og norske Lov i saa Fald in specie ere grundede.[59]) Det er netop Puddelens Kærne. Man kan vel, som af Ancher antydet, ogsaa studere Fædrelandets Ret paa den antydede romerretlige Maade, men det bliver dog en Omvej, og den Linie, som blev foreslaaet af Hoier, var vel klar og ren, han viftede med en smuk teoretisk Fane, men Praxis viste et noget andet Billede. En Gennemlæsning af de opbevarede Universitets-Lektionskataloger, en Undersøgelse af de utrykte Kollegier, der bleve holdte af Hoier's Efterfølgere, deriblandt Stampe, viser, at den gamle Adam ikke er død endnu. Stadig benyttes som Grundlag for Retsundervisningen trykte Lærebøger over den romersk-tyske Jurisprudens, navnlig *Georg Adam Struve's Jurisprudentia Romano-Germanica forensis*« (1670, sidste Udgave 1771), men ogsaa *Johann Gottlieb Heineccius* (1681-1741),[60]) til hvem Danmark ovenikøbet havde Bud,[61]) dette gøres af Ancher selv. Og man har da af de skitserede Omstændigheder sikkert Ret til at drage den Slutning, en Slutning, der ogsaa støttes af Analogien fra Nutiden, at Indflydelsen udefra har været stærk nok til at hæmme Spiringen og Modningen af nationale Retstanker, man stilles da overfor det Fænomen, at romanistisk Tankegang og Metode indpodes de studerende ved Universitetet paa samme Tid, som det praktiske Retsliv arbejder med danske Retsregler og danske Retsbegreber.[62]) Det blev da ikke som erkendelsesteoretisk Skribent, hvorved Stampe erhvervede sig Navn som en af dansk Jurisprudens' største — og mest tiltalende —

Skikkelser; allerede hans mangfoldige betydningsfulde praktiske Hverv, navnlig som Generalprokurør, maatte være ham til Hinder for at bruge sin flittige Pen til andet end hvad hans Embedsgerning medførte. Hans Konkurrenceafhandling »Dissertatio juridica de testamentis« (1740) er, hvad Deuntzer med Rette gør opmærksom paa, baade i Fremstillingsmaaden og i Henseende til Indholdet ganske støbt i Wolf's Lignelse, den samme trættende, langtspundne Udvikling af Tankerækken, den samme deduktive Slutning fra apriorisk konstruerede eller overleverede Teorier uden en virkelig Undersøgelse af den historiske Udvikling eller de reale Forhold. Men den positive Ret spændte han ikke fast i den teoretiske Prokrustesseng; hvis han i sine Erklæringer havde fulgt Naturrettens Grundsyn om den naturlige Rets Supremati over den positive, vilde dette kunne have medført farlige Konsekvenser for Fortolkningen af denne, mindre med Hensyn til de lovgivningspolitiske Spørgsmaal. Stampe var som de fleste af sin Samtid en overbevisningstro Tilhænger af Enevælden, men han havde som Wolf et klart Blik for de Hensyn, der skyldtes Statens Borgere; Kongens Opgave var at drage lige Omsorg for alle sine Undersaatter og skaffe dem alle lige Sikkerhed for deres Liv og øvrige Velfærd, mod al Vilkaarlighed maatte Statsborgerne sikres. Med megen Styrke værgede Stampe Domstolenes Uafhængighed af Administrationen — blandt Stampe's mange fortjenstfulde Gerninger en af de mest fortjenstfulde. I Arbejdet for Bondestandens Emancipation tog Stampe virksom Del, og han var en ivrig Talsmand for Næringsfrihed og Modstander af Lavsvæsen og Købstadprivilegier, hans »Tanker om Laugene og Laugs-Artiklerne i Almindelighed« udgaves som Særtryk 1794. Blandt de Love, der saa Lyset efter Stampe's Foranstaltning, kan fremhæves Forordningen af 6. Oktober 1753 om Hasardspil, den berømte Forordning af 14. Maj 1754 om Aager og Kredit til umyndige og Forordningen af 8. April 1768 om beneficium inventarii, Love, der alle have spillet en indgribende Rolle i dansk Retsliv. Som Kriminalist hyldede han Tidens strænge Afskrækkelsesteori. 1782 offentliggjorde *L. Nørregaard,* som ovenfor bemærket, Stampe's og Sevel's Responsa, og efter Stampe's Død 1781 udgav *J. L. Rottbøll* efter Stampe's testamentariske Bestemmelse[63]) i sex Bind »Erklæringer, Breve og Forestillinger, General-Prokureur-Embedet ved-

kommende« (1793-1807 med Sagregister af L. Fogtmann) med en af Stampe selv skrevet smuk, værdig og beskeden Fortale, et af dansk Retslitteraturs klassiske Værker, og saa godt som det eneste af Fortidens Arbejder, hvilket A. S. Ørsted efter eget Udsagn skylder »særdeles meget« af sin praktiske Dannelse,[64]) helt igennem baaret af Skarpsind, Retsind og et sundt og forstandigt praktisk Syn — i det i disse Linier jævnlig anførte Skrift af Deuntzer er der givet en klar og omhyggelig systematisk Udredning af det væsentligste af Erklæringernes Indhold. I »Nye danske Magasin« II (1806) S. 65-116 meddelte Abraham Kall en »Undersøgning af Finmarkens gamle og itzige Tilstand, Indvaanere og Grændser, og den deraf hængende Danmarks eller Sverrigs Rettighed dertil«; efter Kall er det Stampe, som »med dette Arbejde skal have ført Pennen«.[65]) Ved Siden af sin Embedsgerning bestred Stampe en Række andre Hverv, Medlem saaledes af forskellige Kommissioner baade af juridisk og anden Karakter, han var bl. m. a. Medlem af Kommissionen i Processen mod Struensee og Brandt og skal have affattet Dommen over Struensee. En Del af sin efterladte Formue legerede Stampe Universitetet og forskellige Universitetsinstitutioner; det Stampe'ske Rejsestipendium har — ligesom det nedenfor omtalte Hurtigkarl'ske — paa sin Maade ikke uvæsentlig bidraget til Fremme af Retsvidenskabens Studium i Danmark. Som Menneske var Henrik Stampe en human og elskværdig Personlighed. Under hans af Jens Juel malede Billede satte Suhm følgende Distikon:

Sic animum vultu monstravit Stampe serenum
Gloria Musarum,Temporis atque sui.

Den af Jacob Baden paa Universitetets Vegne holdte Mindetale over Stampe udkom 1789.[66])

SYSTEMERNES TID

Der var slaaet Reveille. Hoier, Ancher og Stampe havde, om ikke vendt den romersk-tyske Jurisprudens Ryggen, saa dog paa dens Bekostning proklameret Maalet: Udviklingen af en national dansk Ret, og disse Mænd havde, hver efter sin Individualitet, skabt en dansk Retslitteratur af større eller mindre Kvalitet, men af en Kvalitet, som endnu i vore Dage lyser og ikke er blegnet ned gennem Tiderne. Men noget

System havde ingen af dem efterladt, selv ikke den, der havde været Maalet nærmest, dansk Retshistories Fader Peder Kofod Ancher. Nu var Banen aaben for en ung Videnskabs friske Initiativ. For det 18de Aarhundredes Jurisprudens gjaldt det i første Linie ikke om en selvstændig Udvikling af den retslige Erkendelsesteori. Den holdt sig til og maatte holde sig til Jorden. Først og fremmest maatte der sørges for en systematisk Fremstilling af den positive Ret, en exegetisk-analytisk Udvikling af Danske Lov selv og den derefter følgende Lovgivning. Hvad de retslige almindelige Grundspørgsmaal angik, kunde man foreløbig i det mindste, indtil det absolut fornødne var klaret, holde sig til det givne, man bøjede sig villig for den i Aarhundreder herskende Naturret og for den filosofiske Tænker, til hvem næsten alle Periodens Jurister svor, Stampe's egen Lærer, Christian Wolf; først da Kant fortrænger det Wolf'ske almægtige System, først da tager et nyt Afsnit af dansk Retsvidenskab sin Begyndelse. Det er Arbejdet paa de juridiske Systemer, der karakteriserer Perioden, og bortset fra Obelitz og Folkeretslæreren Hübner vil de i det følgende nævnte Forfattere uden Undtagelse ses at være Deltagere deri.

OBELITZ DONS COLBIØRNSEN HEDEGAARD HESSELBERG KONGSLEW NØRREGAARD HURTIGKARL BRORSON

Som sine akademiske Lærere nævner *Balthazar Gebhard von Obelitz* i sit curriculum vitae Stampe, Ancher og C. L. Scheidt, og det er navnlig Stampe, til hvem han ogsaa embedsmæssig staar i Gæld. Men hverken videnskabelig eller litterært staar han Maal med Ancher eller Stampe. Litterært ikke, thi i Trykken lod han kun offentliggøre sin Dissertation »de fidejussione«, pars I-III (1746-50), Doktordisputatsen »De evictione jure naturali pariter ac Danico præstanda, nec non de eo, quod jure patriæ Uhiemmelt vocatur« (1755) og sin Prodekanats-Tale ved P. K. Trojel's Doktorpromotion[67]) — i et Brev af 14. Juni 1755 til Suhm udtaler Dass sig nærmere om Obelitz' Disputats og finder den »baade lærd og med stor Flid sammenskreven«.[68]) Og videnskabeligt heller ikke! Obelitz er som de fleste af sin Samtid præget saavel af naturretlige som romerretlige Synsmaader — jfr. Ancher's »Anviisning« (1777) S. 71 Anmærkning — om end han har forstaaet —

og beklaget — den Tid, da der ved Universitetet kun doceredes Romerret, ligesom han har indset Betydningen af Andreas Hoier's Fremtræden.[69]) Kollegier over Person-, Tings- og Strafferet opbevares paa det kgl. Bibliotek. Det var — ifølge Rektor J. B. Møller — Skik at høre Obelitz' Collegium over Moral — han fandt iøvrigt disse Forelæsninger »temmelig vandede og Iklædningen stiv og skolastisk«[70]) — og det er efter al Sandsynlighed i dette Kollegium, at Obelitz udviklede sin Lære om de tredive Samvittigheder, hvorover Baggesen satiriserer i sit Poem »Forfatternes Liv og Levnet af hans Fætter« og senere i et Rimbrev »Forespørgselen. Til Assessor A. S. Ørsted«, jfr. Ungdomsarbeider (1791) I, S. 10 ff., Poetiske Skrifter. Ved A. Arlaud I (1889) S. 156, og Skiemtsomme Riimbreve (1807) S. 343, Arlaud's Udgave II 1ste Samling (1891) S. 160,[71]) ligesom der hentydes dertil af P. Hjort i en Examens-Anekdote i »Udvalg af Breve til P. Hjort« (1867) S. 10 Note 1. Naar Arlaud førstnævnte Sted S. 393 og H. Munch-Petersen i »Dansk biografisk Lexikon« XII S. 374-75 intet have fundet til Oplysning herom, er dette ganske naturligt, men i et Nedskriveren af disse Linier tilhørende Compendium af Obelitz' Natur- og Folkeret handler det tredje Kapitel om Samvittighed, og der opregnes her, om end ikke tredive, saa dog en anselig Række Samvittigheder, og dette turde vel være Løsningen paa Gaaden. Til Bedømmelse af Obelitz' Universitets-Gerning fremhæver Baden, at han var den eneste, som i sin Tid af 7 Aar holdt juridiske Forelæsninger, og han nævner ham som en Professor, »der ivrig tog sig som overalt af fattige Studentere saa især af trængende Lovstuderende«.[72]) Som Menneske nød Obelitz megen Agtelse, der ikke forringedes ved det Angreb, den mere end dubiøse Litterat Johan Werfel fandt sig beføjet til at rette mod ham;[73]) hans Alderdom var sørgelig, da han i mange Aar var berøvet Synet og hans Hukommelse og øvrige Sjæleævner meget tog af.[74])

I sit Doctorvita af 1767 takker *Jens Bing Dons* Stampe, Kofod Ancher og Obelitz, men stærkest Paavirkning har han sikkert modtaget af Ancher. Om hans Virke som Docent foreligger kun magre Efterretninger; Schlegel og Baden berømme ham som den første Lærer, der efter Ancher's Tilskyndelse foredrog den danske Lovkyndighed i systematisk Orden, adskilt fra den romerske Ret. Denne Udtalelse maa staa

ved sit Værd, givet er det i hvert Fald, at Dons' ganske traditionelle Hovedværk, de af ham paa Latin holdte, men af C. D. Hedegaard oversatte »Academiske Forrelæsninger over den Danske og Norske Lov« (I-IV 1780-81) indskrænker sig til en kommentarmæssig Behandling af Stoffet. Intet nyt Syn oplyser dette Skrift, hvis teoretiske Udviklinger om Ret, Lovkyndighed o. s. fr. kun staa paa Højde med almindelige Dagligstuebetragtninger. En ikke ringe Lærdom og en vis videnskabelig Friskhed og Energi præger derimod Dons' Disputatser, saaledes »De logicæ vulgaris nævis« (1753), »De delicto homicidii jure Norvegico vestusto« (1754), »De delicto furti, jure Norvegico vetusto« (1755), »De delictis carnis jure Norvegico vetusto« (1756, oversat paa dansk i Lorentz Ewensen: »Samlinger af juridiske og historiske Materier« II, 1ste Hæfte 1785 S. 45-96) og Doctorafhandlingen »Meditationes atque conclusiones theoretico-practicæ de jure retractus gentilitii præsertim Norvegici« (1767, oversat paa dansk i Ewensen's foranførte Værk I, 1ste Hæfte 1784 S. 19-76). 1763 besørgede han en ny Udgave af Hesselberg's Kollegium. I sine unge Aar synes Dons at have været en litterært interesseret Mand. 1751 offentliggjorde han et Digt »Til sørgeligst Erindring om Hr. Jens Bing«, den bekendte Læge, Hans Gram's Ven, efter hvem han var opkaldt, og 1756-57 sammen med Tønne Bloch og Jón Eiríksson et Par Hæfter af »Efterretninger om Nye Bøger og Lærde Sager i Danmark og Norge etc. for Aaret 1756«, af J. Paludan betegnet som den fyldigste og bedste danske kritiske Journal ved Periodens Slutning.[75]) Den Modgang, Dons under det Guldberg'ske Ministerium havde fristet, skal efter Udsagn af Forfatteren og Præsten Laurids Smith i »Breve til Johan Bülow« og af J. C. Berg i forskellig Retning have udøvet en mindre heldig Indflydelse paa ham.

Det var Kofod Ancher, som i *Jacob Edvard Colbiørnsen* saa den Arving, der skulde udføre de Planer, med hvilke han selv paa Grund af sit svagelige Helbred ikke magtede at give sig i Lag, det var Ancher, der formaaede Colbiørnsen til at deltage i Konkurrencen om det ved Jens Bing Dons' Afgang nødvendiggjorte extraordinære Professorat i Lovkyndighed, og det var Ancher, der i sin Egenskab af Dekan 1774 kreerede ham til Dr. juris[76]) — i sin latinske Selvbiografi fremhæver Colbiørnsen ogsaa sin særlige Taknemmelighed overfor Ancher,[77]) lige-

som han tilegnede denne sin Mester og Velynder sin Dissertation »De dominio minus pleno, quod in fundos habent rustici Danici, qvi in Cod. Dan. Lib. III. Cap. XII. Selveyer-Bønder dicuntur«. De *litterærtvidenskabelige* Forventninger, Ancher maatte have stillet til Colbiørnsen, opfyldtes ikke. Fremfor nogen anden var Colbiørnsen en Studiernes Mand, mere receptiv end produktiv. Hans alsidige Begavelse og polyhistoriske Viden vakte Samtidens Beundring. Ikke alene var han en grundig Kender af dansk-norsk Lovgivning og romersk og tysk Ret, men han besad tillige ualmindelige sproglige Kundskaber, saaledes f. Ex. ogsaa i Hebraisk og Arabisk; i latinsk Filologi kunde han efter sin Discipel J. F. W. Schlegel's Skøn med Hæder have beklædt en akademisk Lærestol. Men som Skribent betød Colbiørnsen intet. Han var næppe nok »der Mann eines Buches«, thi som en Bog kan hans ovennævnte 32 Sider store, ufuldendte Doktorafhandling ikke betegnes — den ender, som saa mange af Tidens Dissertationer, midt i en Sætning med et Komma — og hæver sig forøvrigt i sin korte, knappe Paragraffremstilling ikke over det almindelige Niveau, og foruden dette Lejlighedsskrift foreligger fra Colbiørnsen's Haand kun trykt forskellige klare, hist og her noget brede Responsa, Erklæringer og Betænkninger i Christian Krohg's »Juridisk Arkiv« og Ørsted's »Arkiv for Retsvidenskaben og dens Anvendelse«.[78]) Det var ved sin Virksomhed som Docent, at Colbiørnsen kom til at udøve en overvældende Indflydelse. Nogen videnskabelig Banebryder har han ikke været. Systematisk og metodisk fulgte han de sædvanlig brugte tyske Forbilleder — J. G. Heineccius og G. A. Struve —, og i sit naturretlige Syn naaede han ikke udover Chr. Wolf, men hans Forelæsninger, hvoraf adskillige ere opbevarede som Manuskript baade i Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket samt i Privateje, bleve betragtede som Mønstre, i Biografien af Nørregaard bemærkes det, at han i sin Privatret følger Colbiørnsen's Plan og Form. Ubestridt stod Colbiørnsen som sin Generations første Lærer i Lovkyndighed, og efter § 34 3tio i den nye forbedrede Fundation for de tvende ved Københavns Universitet værende kongelige Stiftelser, Kommunitetet og Regensen af 25. Juni 1777 skal *In jure patriæ* Colbiørnsen's »Syntagma« lægges til Grund. Mulig har Grunden til hans Uproduktivitet som Forfatter været den, at hans vigtige og ansvarsfulde Em-

bedsforretninger ikke lævnede ham Tid til at føre Pennen; den offentlige Mening havde udpeget ham til Justitiarius i Højesteret, og ogsaa i denne Stilling virkede han med utrættelig Energi bl. a. ved Udvidelse af Justitskontorets Omraade og ved, at de vidtløftigste og mest indviklede Sager i Modsætning til tidligere udgik til skriftlig Behandling. Han var Forfatter af Anordningen om Justitiens Pleje i en og anden Del ved Sømilitæretaten og af adskillige Memoirer i Anledning af de ved den væbnede Neutralitet[79]) opstaaede Spørgsmaal. Han var bl. a. Medlem af Landbokommissionen, Finanskommissionen og Straffelovskommissionen af 1800. Om hans sjældent sympatiske Personlighed og fremragende Dygtighed var Tidens Dom kun een. Almindelig Sorg vakte hans Bortgang i en forholdsvis ung Alder, den senere Biskop J. Bloch holdt Mindetalen, Th. Thaarup, G. H. Olsen, J. H. Bärens og andre skrev Digte og Udkast til Gravskrifter over ham.[80]) Typisk for Arten af disse Deklamationer er f. Ex. J. H. Bärens' Gravskrift, hvilken iøvrigt ganske svarer til Tilegnelsen til Colbiørnsen i første Bind af Bärens', Gudenrath m. fl. »Statistisk, Juridisk og Litterarisk Bibliothek« (1792):

H. H.
Astræas kiæreste Yndling
Nordens ypperste Lovkyndige
Jacob Eduard Colbjørnsen
forhen Professor ved Kiøbenhavns Universitet
tilsidst Justitiarius i Høiesteret
som videnskabelig Lovfortolker Kofod Ancher
som philosophisk og skarptænkende Statsklog Griffenfeld
i de døde og levende Sprog en Gram
næsten alle andre Videnskabers smagfulde Dyrker.
At Themis Sønner
seent ville glemme
hans klare kraftfulde indholdsrige Foredrag
glemme hvad de og Folk og Efterverden
skylde hans Veiledning og Raad
ere de Taarer Borgen for
hvilke de alle fældte ved hans Liig.[81])

Selv med Tidens hele Tone i Erindring, bliver der nok tilbage til at fastholde Billedet af Colbiørnsen's sjældne Personlighed.

Udenfor Universitetets Kreds optraadte de praktiske Jurister *Christian Ditlev Hedegaard* og *Hesselberg* som Skribenter. Hedegaard var en velbegavet, altid studerende Mand, paa Højde med sin Tids Dannelse, efter Sønnen Johan Christian Hedegaard's Beretning var han Dusbroder med Holberg. Som Forfatter var han meget frugtbar, øjensynlig med Lyst til at give sit Besyv med ogsaa paa Omraader, der laa udenfor hans faglige Domæne. Han udtalte saaledes sine Tanker om en Reformation af Skolevæsenet, om Moden o. l., skrev Vers, f. Ex. ved Christian VI's Død, i den da gængse opstyltede og hyperloyale Maner, forsøgte sig som Skuespildigter[82]) o. s. fr.; i et Brev af 27de August 1759 til Suhm fælder Dass den Dom over Hedegaard, at han »vel er en flittig, men ingen net og accurat Skribent«.[83]) Hedegaard, der efter at være blevet cand. theol. og opgivet et paabegyndt medicinsk Studium til Fordel for Filosofi og Jurisprudens, fik sin videnskabelige Uddannelse i Halle a. S. og Jena under Lærere som Thomasius, Gundling, Boehmer, Ludewig og Buddeus, men som iøvrigt var Autodidakt, blev 1742 Dr. juris med Afhandlingen »De eo quod contradictorium videtur in jure danico« og indledede dermed en omfattende juridisk Produktion, der har gjort god Nytte og allerede i Kraft af hans Arbejders Mængde og Udførlighed næsten er et Særsyn i hin magre Litteraturperiode. Et af hans første større juridiske Værker er »Trifolium juridicum, bestaaende udi I. een kort Anviisning til at forene de Steder i den Danske Lov, som synes at være eller sige sig selv imod, indeholdende over 200 Lovens Artikler, som ved samme Leilighed oplyses og forklares. II. Paaviisning til at finde Overeenstemmelse imellem Guds og Kongens Lov. III. Een Samling af gamle Danske Ordsprog, saavidt samme kommer overeens med Loven, og kan tiene til den enten at oplyse, forstaae eller Hudske, anførte efter Lovens Titler og Materier« (1748, ny forøget Udgave 1766), som blev holdt over Daaben af Kofod Ancher med en udførlig »Fortale. Belangende de Regler, som gemeenligen bruges at ophæve Modsigelser i Love«. Med Føje berømmer Ancher Hedegaard for dette Arbejde, »siden han er saa got som den første, der skriver noget over den Danske Lov«. Overdreven er denne Ros ikke, der skulde gaa adskillige

Aar, inden der fra Universitetets Side gaves en exegetisk-dogmatisk Fremstilling af den gældende Ret, saa sent som 1784 saa første Bind af Nørregaard's Privatret Dagens Lys. »Trifolium juridicum« efterfulgtes af en Række Dissertationer og mindre Afhandlinger, »Forsøg til en dansk juridisk Dissertation i Anledning af Danske og Norske Lovens 1 Bogs 6 Cap. 1 Art. angaaende Voldgift« (1750, 3dje Oplag 1779) og elleve tilsvarende »Forsøg« af strafferetligt og straffeprocessuelt Indhold (1753-63, samtlige udkomne i 2det Oplag 1769-74).[84]) Med »Forsøg til en Tractat, angaaende den Danske Criminal-Ret, indeholdende den Siette Bog af Kong Christian den Femtes Danske Lov, med Summarier, Paralleler og Anmærkninger« (1760, 2det Oplag 1773), et anseligt Værk paa c. 750 Sider, indledede Hedegaard sine egentlige brede Kommentarer til Danske Lov, hvilke efterhaanden kom til at omfatte Lovens fjerde Bog, Søretten (1771), tredje — »de Personers Ret, der udgiøre den verdslige Stand« (1774), 2den — »Den danske Kirke- eller geistlige Ret« (I-II 1775) — og femte — »Adkomst, Gods, Gield« (1776). Karakteristisk for Hedegaard's hele Forfatterskab er hans »Ordqvæder, betragtede deels som Levninger af den uskrevne, deels som Grundsætninger til den nu giældende skrevne Lov, og ellers i Almindelighed om fordum Tids Sæde- og Leve-Regler« (1776); han udgav dels under Pseudonymet »Philodanus«, dels anonymt — som forøvrigt de fleste af hans Skrifter — en Slags juridiske Formularbøger, offentliggjorde 1764 en ny Udgave af Andr. Hoier's »Juridiske Collegium« (2det Oplag 1769), og oversatte J. B. Dons' »Academiske Forrelæsninger over den Danske og Norske Lov« (I-IV 1780-81). Størst Værd har vistnok Hedegaard's »Juridisk-Practiske Anmærkninger indeholdende adskillige merkværdige Tilfælde eller Spørsmaal som ere forefaldne i eller uden Rettergang« (I-IV 1764-67 med to Supplementbind 1780), hvor hans praktiske Erfaring og bon sens fordelagtig har gjort sig gældende. Paa Højde med Mænd som Ancher og Stampe staar Hedegaard ikke, han havde heller ikke den ydre Lykke eller Medbør som disse, men hans Arbejder ere noget med Urette sunkne i Forglemmelse.[85])

Omtrent samtidig med Hedegaard virkede en anden Praktiker, den noget yngre norskfødte *Engelbrecht Hesselberg,* Byfoged og Byskriver

paa St. Croix. Hans litterære Navn er knyttet til det i fire Parter udgivne »Juridisk Collegium« (1755, Dedikationen til Kronprins Christian er dateret den 18de Juni 1753. Ny Udgave gennemset og med Anmærkninger forøget af Jens Bing Dons 1763), hvoraf første Part omhandler Personretten, anden Tingsretten, tredje Kriminalretten og fjerde endelig Processen, en Systematik, som Forfatteren selv kalder »en slags Blanding af den Danske og Rommerske Rettis Orden«, og som han derfor kalder »den *Danske*-Rommerske *Orden*«. Det var hans Mening med Værket »alleene, at give dem, som vare ganske uerfarne, en liden Idee om den Danske Lovkyndighed«, og Bogen blev ogsaa i mere end en Menneskealder Underdommerstandens vigtigste Hjælpemiddel;[86]) selv om han i Fortalen til første Del med en vis Selvfølelse udtaler, at han er den første, der har skrevet noget i dette Afsnit af dansk Lovkyndighed, bemærker han overfor en »Critiqve« i Büsching's Nachrichten,[87]) at han ikke vil anses som Lærer, da han har grundet sit Collegium paa de »Principia Juris«, som Stampe og Kofod Ancher have etableret; i sin Anvisning for en dansk Jurist (1755 S. 55, ny Udgave 1777 S. 69) omtaler Ancher den af Hesselberg fulgte Plan med Ros.

Ogsaa Akademiet i Sorø, der blandt den ældre Tids Lærere talte en Celebritet som Henrik Ernst (1603-1665), kan som juridisk Systemforfatter nævne *Lauritz Laurberg Kongslew* med hans ufuldendte »Den Danske og Norske Private Rets Første Grunde« (I-II 1781-82); den senere Justitiarius ved Overhofretten i Norge, *Isaac Andreas Cold* (1701-61), der fra 1747-59 virkede som Professor juris i Sorø, var lidet produktiv som Forfatter.[88]) G. L. Baden dadler med Rette Sproget, der er altfor blomstrende for en Dogmatik, men anser ellers Skriftet som et Mønster for et juridisk System.[89]) 1ste Bind indeholder en »Forberedelse om Lovene«, om Personernes Ret, om Ægtestanden, om Herre- og Tjenerstanden m. m., 2det om Tingsret, derunder Arveret, om Kontrakter i Almindelighed, samt om Køb og Salg m. m. Værket forblev ufuldendt. Han nævner selv i Fortalen til 2det Bind S. IV, at Virkningerne af en Paralysis har paa en Tid forstyrret Ævnen at ordne Begreber og at erindre bekendte Ting. Kongslew har aabenbart næret litterær Ærgerrighed, men hans Staccato-Stil virker næsten irriterende paa en Nutidslæser, og hans soranske Festtaler, saaledes f. Ex. »Tale i An-

ledning af Sorøe Academies forbedrede Fundation« (1782) er baade uhistoriske og fyldte af hule Fraser.[90]) Man fristes til paa en Veltalenhed som denne at anvende et Udtryk af J. P. Mynster — det tommeste Skraal, man kan tænke sig.

Om *Lauritz Nørregaard*'s Udvikling og private Forhold i det hele vides kun lidt. I sin Studentertid, der varede ualmindelig længe, var han Obelitz' og Dons' Tilhører og gjorde sig iøvrigt bekendt med Ancher's, Jón Eiríksson's og Colbiørnsen's Kollegier, den af ham for hans Hovedværk — »Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret« I-VI (1784-97. Med Register VII 1799)[91]) — valgte Plan eller Form er efter hans eget Sigende »for det meste« Colbiørnsen's. Nørregaard har sikkert været en for det juridiske Studiums Fremme interesseret Mand, hans fortræffelige *dona docendi* fremhæves ogsaa af G. L. Baden, selv nævner han, at have ladet sine Forelæsninger trykke, »deels for at frie mine Tilhørere fra en trættende Dicteren,[92]) deels for at vinde saameget meere Tid til practisk Anvendelse, den jeg altid, under det mundtlige Foredrag, har ladet mig være en Hovedsag . . .« — som det vil ses, helt moderne Udtalelser, enhver vil kunne underskrive. Noget videnskabeligt Fremskridt betegner Nørregaard's omfattende Værk ikke, det er helt igennem præget af Tidens Aand, men det var Universitetets væsentligste Bidrag til Retsundervisningen i Danmark og ogsaa i Norge, hvor det fik en lang Levetid. Det var til dette Skrift, at A. S. Ørsted knyttede sit »Supplement« (I 1804, II 1806, III 1812), og et Arbejde af betydelig ringere Kvalitet, den senere norske Statssekretær Mathias Hagerup's »Den dansk-norske Lovkyndighed i en sammenhængende Lærebygning til juridisk Haandbog for lovukyndige Borgere« (I-II 1805), der dog ogsaa har benyttet Ørsted's Supplement, er helt igennem afhængigt deraf. Allerede før Fremkomsten af første Bind af sin Privatret havde Nørregaard udgivet et Værk af udpræget praktisk Karakter: »Svar paa nogle Spørsmaale til det juridiske Fakultet i Kiøbenhavn givne af Hans Excellence Geheimeraad Stampe og Conferentsraad Sevel«.[93]) Baade af Anlæg og Uddannelse var Nørregaard Praktiker, han var selv klar over, at han som Teoretiker intet nyt kunde præstere. Det var Christian Wolf, hvem han som de fleste af sin Samtid fulgte, hans »Natur- og Folkerettens første Grunde« (1776, i æn-

dret Skikkelse under Titel »Natur-Rettens første Grunde« 1784) bygger paa det Wolf'ske System med dettes brede demonstrative Metode, hans Privatret er udført i den gængse trøstesløse Paragrafstil med dens kortfattede Definitioner, i alt væsentligt rent deskriptivt, uden virkelig Analyse eller Begrebsudvikling.[94]) Trods sin Magerhed blev Naturretten oversat paa Svensk af L. P. Wåhlin (1796) og ikke lidet læst i Finland, en Kendsgerning, der fremgaar af Brevvexlingen mellem Mathias Calonius og Henrik Gabriel Porthan.[95]) Da Nørregaard gik bort, kunde han se tilbage paa et flittigt og drøjt Dagværk. Under hans Billede skrev O. Malling følgende Linier:

Lovens Tolk og Landets Ven
Ret og Sandhed aldtid vandt hans Stemme;
Egen Vinding gav han villig hen,
Naar det gialdt om andres Tarv at fremme.[96])

Om *Frederik Theodor Hurtigkarl's* Professorgerning foreligger ikke mange Vidnesbyrd. I »Dansk Litteratur-Tidende for Aaret 1830« S. 90 omtales hans Forelæsninger som saare tydelige, og det nævnes, at hans Examination udmærkede sig ved Klarhed og Bestemthed, medens Mænd som E. C. Werlauff betegner hans Forelæsninger om Romerretten som »temmelig overfladiske«,[97]) Peder Hjort kun har bemærket »de sølle Vittigheder«[98]) og Orla Lehmann endelig, der dog aldrig blev Hurtigkarl's Tilhører, sans façon karakteriserer ham som en »aandløs gammel Pebersvend«.[99]) Jens Møller, der iøvrigt skattede Hurtigkarl højt,[100]) fremhæver som en psykologisk Mærkværdighed, at han var aldeles blottet for Fantasi. Videnskabelig Aand eller juridisk Fantasi findes i hvert Fald ikke i Hurtigkarl's sparsomme litterære Produktion, der kun repræsenterer den rene Marsch paa Stedet uden Spor af, at Forfatteren levede og virkede paa en Tid, hvor Tænkere som Ørsted — og i Tyskland Savigny — allerede forlængst havde begyndt deres glimrende Bane; han benytter vel Ørsted's Supplement til Nørregaard, men det synes f. Ex. at fremgaa af Hurtigkarl's Tingsret (1814), at han end ikke har kendt Savigny's berømte Monografi »Das Recht des Besitzes« fra 1803.[101]) Som Alumnus paa Borch's Kolle-

gium forfattede Hurtigkarl »Dissertationes, qua pauca quædam juris Mosaici argumenta cum legibus Danico-Norvegicis privatis conferuntur« I-II (1788-89) og »De servitutis, quæ inter majores nostros invaluit, indole« (1791), oversat paa dansk af Christian Krohg i »Juridisk Arkiv« II (1804),[102]) de er ganske i Tidens Maner og navnlig for den sidstes Vedkommende stærkt afhængig af Kofod Ancher; som Professor udgav han Universitetsprogrammet »De jure armorum secundum leges antiquas Norvegicas et Danicas« (1798), ligeledes oversat af Krogh anf. St. I (1803),[103]) og paabegyndte sit ufuldførte Hovedværk »Den Danske og Norske Private Rets første Grunde« (I 1813, II, 1 Bd. 1814, 2det Bd. 1817, IV, 1ste Bd. 1820), en *Nørregaard redivivus* og et Skrift, der nu kun har litteraturhistorisk Interesse og blot erindres, fordi det fremkaldte Ørsted's grundlæggende »Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed med stadigt Hensyn til Hr. Etatsraad og Professor Hurtigkarls Lærebog« (I-VI 1822-35).[104]) Ogsaa T. Algreen-Ussing's meget Ørsted'ske »Anmærkninger til Personretten« (1823) og til »Tingsretten« (I-II 1823) fremtraadte som »vedføjede« Hurtigkarl's System. Fra Hurtigkarl's Haand foreligger endelig nogle Responsa, navnlig i Odels- og Fæstesager,[105]) ligesom han udgav et Par Bind af Gejstlig Reskriptsamling.[106]) Allerede Hurtigkarl's Samtid synes at have været klar over, at Hurtigkarl's Ævner mere vare af praktisk end teoretisk Art. »Han var en ægte praktisk Jurist«, siger Jens Møller med Rette om ham, »en ligesaa duelig Forretningsmand, som aarvaagen og uegennyttig Bestyrer af Universitetets Midler«,[107]) og i Nekrologen i »Dansk Litteratur-Tidende for Aaret 1830« S. 90 fremhæves hans i alt det praktiske skarpe og træffende Blik, hans Nøjagtighed i Forretninger, hans fortrinlige Skikkethed til Referendarstillingen og Kvæstur-Inspektoratet.[108]) For de studerende nærede han mere end platonisk Interesse. Biskop Brammer giver Exempler paa hans Venlighed og Liberalitet overfor dem,[109]) og lykkedes det ham ikke ved sin videnskabelige Færd at skabe et *monumentum aere perennius,* har han rejst et saadant ved at testamentere Universitetet sin Formue, for at denne kunde anvendes til »Stipendier for studerende ved Universitetet, fornemmeligen saadanne, som med Flid og Held lægge Vind paa Fædrelandets Lovkyndighed« — navnlig som Rejsestipendium har Hurtigkarl's Legat ydet

væsentlige Bidrag til dansk Retsvidenskabs Trivsel.[110]) Ved Hurtigkarl's pludselige Død som Følge af Apoplexi[111]) lod K. L. Rahbek Themis sørge ved hans Grav:

Retfærdig er min moderlige Smerte,
Tryg jeg min Veieskaal gav i hans Haand,
En Helligdom var mig hans lyse Aand,
Mit Allerhelligste hans Hierte.[112])

Han var efter Jens Møller's Udsagn den sidste Wolf'ianer blandt Københavns Professorer. »Jeg glemmer aldrig den Glæde, jeg engang, uden at tænke derpaa, gjorde salig *Hurtigkarl* ved at rose *Wolf* og forsvare ham, jeg husker ikke mere imod hvem, maaskee var det i Anledning af Pastor Grundtvigs Dom i hans Verdens-Krønike.«[113]) Ogsaa som Retsfilosof var Hurtigkarl Lærling af Nørregaard.

Om *Christian Bagger Brorson*'s Lærerstilling foreligger kun yderst sparsomme Udtalelser, han havde virket i Praxis først som Prokurator, dernæst fra 1788 som Højesteretsadvokat, hvorefter han 1799-1828 var Medlem af Højesteret, medens han 1800-28 tillige fungerede som Professor extraordinarius ved Universitetet; i sine »Meddelelser af mit Liv« (1876) fortæller *N. C. L. Abrahams,*[114]) der bestod juridisk Embedsexamen 1818, om Brorson's skrappe Examination, og at han i det hele »havde Ord for at gaa Examinanderne tillivs«. 1791 udgav Brorson »Forsøg til den Siette Bogs Fortolkning i Christian den Femtes danske og norske Lov og de ældre Loves Bestemmelser, som henhøre til denne Deel af den danske Lovgivning« (2den Udg. 1797) og derefter tilsvarende »Forsøg« til Fortolkning af Lovens øvrige fem Bøger, 1ste Bog. I-II (1797), 2den I-II (1801), 3dje I-II (1796), 4de (1797) og 5te I-II (1793-94). I sin Anmeldelse af Skriftet i »Kjøbenhavnske lærde Efterretninger« 1793 og 1796-97[115]) udtalte C. U. D. v. Eggers, at det udmærkede sig ved en »sund Philosophie og ved en ligesaa moden, som fiin Bedømmelseskraft«, og han fremhæver som et af dets Fortrin, »hvad derom findes i de ældre Love«, med andre Ord Brorson's Bestræbelser for ved Lovens enkelte Artikler at angive, om og hvor deres Kilder ere at søge i den ældre Ret. I alt væsentligt

kan denne Dom underskrives. Det filosofiske, ɔ: naturretlige, Element er Værkets svageste Part, her hæver Forfatteren sig ikke over det traditionelle, men iøvrigt fremtræder det som en kyndig og skarpsindig Praktikers nøjagtige og flittige Kommentar og indtager som saadant en hæderlig Plads i denne Periodes Retslitteratur.

M. HÜBNER

Et Enklave paa Folkerettens Omraade opdyrkede Martin Hübner. Ved Studier i Marken, ved Samtaler baade med Statsmænd, Lærde og Praktikere i Europas førende Kulturlande havde Hübner erhvervet sig et omfattende Kendskab til Natur- og Folkerettens Systemer og en Førstehaandsviden om Handelens, Industriens og Landboforholdenes Udvikling og Vilkaar. Den franske Udenrigsminister Hertugen af Choiseul ønskede at benytte Hübner som Underhaandsforhandler om en Særfred mellem Frankrig og England; hans Ophold i London, hvor han skulde yde sin autoritative Hjælp ved Behandling af Prisesagerne, bar ikke Frugt, men den danske Regering benyttede i rigt Maal hans paa Selvsyn beroende Indsigt i Englands økonomiske og kommercielle Forhold. Hübner har, sikkert med Rette, fralagt sig Forfatterskabet til den engelskfjendtlige anonyme Brochure »Le politique Danois ou l'ambition des Anglais démasquée par leurs pirateries« (1756, 2den Udgave 1759. Ny Udgave Paris 1805), der havde gjort ham suspekt i den britiske Regerings Øjne; at han, som P. Vedel mener — Danske Samlinger IV S. 306 — skal have forsynet Staunton med Materialier til det af denne udgivne mod Robert Molesworth rettede Skrift »The present state of Denmark« (London 1762), er tvivlsomt og benægtes af H. Ehrencron-Müller i hans Forfatterleksikon IV S. 199. Derimod har Hübner i sit Hovedværk »De la saisie des batimens neutres, ou du droit qu'ont les nations belligérants d'arrêter des navires des peubles amis« (I-II Haag 1759, tilegnet J. H. E. Bernstorff) ydet Danmarks betydningsfuldeste og mest kendte Bidrag til den folkeretlige Verdenslitteratur; naar han om dets Forgænger »Essai sur l'histoire du droit naturel« (I-II London 1757-58) i et Brev til Holstein selv taler om dets »glim-

rende Lykke«, er det i hvert Fald forlængst gledet til Side og har aldrig spillet nogen nævneværdig Rolle i den naturretlige Teori. Men i det førstnævnte Skrift begrunder han som den første Hovedsætningerne, at neutralt Skib dækker fjendtligt Gods, og at neutralt Gods er frit paa fjendtligt Skib, Sætninger af en saadan Livskraft, at de efterhaanden bragte Englands Modstand til Fald og endelig fik positiv Sanktion ved Pariser-Deklarationen af 16de April 1856; andre Fremskridtsudtalelser af Hübner, f. Ex. om Sammensætning af Priseretterne, vandt derimod ikke Terræn, men bleve indtil den nyeste Tid blot betragtede som en Drøm af en velmenende Mand. Som Professor ved Universitetet var Hübner lidet aktiv. Trods Henvendelser og Ønsker fra de studerendes Side udførte han det »enestaaende Kunststykke«, for at bruge Matzen's Udtryk, i en Aarrække at være aktuel Professor uden nogensinde at holde en Forelæsning. Ogsaa hans litterære Virke var spinkelt. Det indskrænkede sig til nogle akademiske Taler og Smaaskrifter — Opuscula Latina tria I-III (1766-69), en »Sørge-Tale over Greven af Bernstorff« (1772). Sin Ungdoms litterære og videnskabelige Id og Stræben syntes Hübner at have glemt. Det praktiske Livs Interesser og Fordringer have øjensynlig ligget ham mere paa Hjærte. Men hans folkeretlige Hovedskrift nævnes den Dag idag i alle herhenhørende Systemer og Lærebøger.

OVERGANGEN TIL DET 19DE AARHUNDREDE. KANTIANISMEN. SCHLEGEL OG M. H. BORNEMANN

Den Wolf'ske Filosofi med dens matematisk-demonstrative Metode laa paa Sottesengen. Ved Københavns Universitet raadede den til ind i det 19de Aarhundrede. Det var den, *Børge Riisbrigh* (1731-1809) væsentlig lagde til Grund for sine Forelæsninger, medens han dog var klar over den Indsats, Kant's Kriticisme betød[116]) i filosofisk Henseende. Det var den unge *Christian Hornemann* (1759-93), der indførte den nye Lære i Danmark, og hans »Efterladte Philosophiske Skrifter« bleve udgivne med en Fortale af den Retslærde, der gennem Hornemann blev en af Kant's ivrigste Tilhængere herhjemme, *Johan Friderich Wilhelm*

Schlegel, som efter Ørsted's Sigende foredrog den Kant'ske Filosofi med en virkelig Begejstring.[117]) Efter fortrinlig bestaaede akademiske Prøver og efter en 2-aarig Udenlandsrejse til England og Tyskland, hvor han i Göttingen hørte Mænd som Pütter og Boehmer, Spittler og Schlözer, og hvor han fik Accessit for Afhandlingen »De eo, quod justum est circa emigrationem civium« (1787), [118]) blev han 1789 knyttet til Universitetet, først som Adjunkt, senere som Professor[119]) og indtog baade som Lærer og Skribent en fremskudt Plads i dansk Videnskabs Annaler. I sine yngre Aar var han den af det juridiske Fakultets Professorer, der regelmæssig og ofte som den eneste trak hele Læsset,[120]) han indførte — maaske efter den af ham beundrede Lærer J. E. Colbiørnsen's Paavirkning — skriftlige Øvelser ved Retsundervisningen. Men nye Veje brød han ikke, han var heller ikke nogen original Tænker; hans Viden var vistnok mere universel end Nørregaard's og Hurtigkarl's, men ligesom han ikke forstod den unge Ørsted, manglede han selv dennes vældige Aandsevner, og nogen maalbevidst Stræben efter at føre den danske Retsvidenskab mærkes ikke hos ham. Ret enstrængede var hans udenlandske Vandreaar, og hans Uddannelse savnede ligesom den tyske Statsretslærer Robert von Mohl's en grundig civilistisk Basis,[121]) — en ufravigelig Betingelse for at blive den banebrydende Jurist — tilmed var Schlegel's Ungdomsmaal diplomatisk Virksomhed og ikke Videnskaben.[122]) Det er som Stats- og Folkeretslærer og som Retshistoriker, hverken som Erkendelsesteoretiker eller Dogmatiker, at Schlegel's Navn vejer til i dansk Retsvidenskabs Historie. Bygget paa Kants Tanker er Schlegel's »Naturrettens eller den almindelige Retslæres Grundsætninger« (I-II 1798, 2den Udgave 1805) med de bemærkelsesværdige Ord i Fortalen til 2den Udgave, at adskillige nu vil synes, at Forfatteren, der før blev lastet, fordi han havde forladt den Wolf'ske Skole, ikke tilbørlig har holdt Skridt med Tiden, fordi han »hverken hylder en Fichtes eller en Schellings Philosophemer«.[123]) Bogen, som Lehmann kategorisk-affejende betegner som »det løse Væsen«, som er trykt under Navn af Naturret, foraarsagede en bitter og personlig Meningsudveksling mellem Schlegel og Ørsted i de Københavnske lærde Efterretninger 1799 Nr. 23-30, 1807 Nr. 10-12;[124]) at Ørsted ikke sejrede i Konkurrencen om en Lærerplads ved Universitetet, skyldtes

efter hans egen Opfattelse hans Tilslutning til Fichte, en Kendsgerning, som just ikke vilde gøre noget gunstigt Indtryk paa Schlegel, hans hidtilværende Velynder.[125]) Af større Værd end Naturretten er det omfangsrige Værk, der fremtraadte som Efterfølger af Ancher's »Anviisning«, Schlegel's »Juridisk Encyclopædie tilligemed Udsigt over den romerske, kanoniske, longobardiske Lehnsrets, tydske og andre vigtige fremmede Retters Historie samt Grundlinierne til de juridiske Discipliners Litterair-Historie og Angivelse af den fornødne Litteratur« (1825), hvilket i Fylde og Stofmængde langt overgaar J. L. A. Kolderup-Rosenvinge's senere lille »Grundrids« af 1841, og i Danmark til Dato egentlig ingen Afløser har fundet. Schlegel's statsretlige Arbejder forblev en Torso. Med fuld Føje udtaler Schlegel i Encyklopædien S. 120, at »den danske Statsrets Vigtighed hidtil er blevet miskendt og derfor ikke dyrket med den Flid og Omsorg den burde«, og med stor Hurtighed opfyldte han det moralske Bud, Forordningen ang. det juridiske Studium ved Københavns Universitet af 26de Januar 1821 § 3 Nr. 6 havde stillet, ved at opføre »den positive Folkeret og Statsret med særdeles Hensyn paa den danske Stat« som Discipliner ved Undervisningen. Allerede 1827 forelaa første Del af »Danmarks og Hertugdommenes Statsret med stadigt Hensyn til deres ældre Forfatning«, oversat paa Tysk af F. H. W. Sarauw (Slesvig 1829) — anden Del, der skulde indeholde Hertugdømmernes Statsret, udkom beklageligvis aldrig;[126]) som en Slags Erstatning herfor havde Schlegel offentliggjort et som Manuskript trykt »Aperçu sur la liaison politique entre les Duchés de Slesvig et de Holstein et sur le droit de rassembler des états dans ces deux provinces« (1816. Oversat paa Tysk og kommenteret af N. Falck s. A.) Et til alle Tider brændende Spørgsmaal om Trykkefriheden og dens Love optog han til Drøftelse i sine »Erindringer« i »Astræa« mod *M. G. Birckner's* bekendte Skrift fra 1797 derom, et Skrift, som han havde læst med blandede Følelser og et Skrift, der efter hans Formening var egnet til at stifte stor Skade;[127]) hans Optræden mod Birckner havde efter Ørsted ingen anden Virkning end at paadrage ham en Mængde haanlige Angreb og jævnlige Uartigheder.[128]) Schlegel's retsvidenskabelige og publicistiske Virke skaffede ham iøvrigt et Navn langt udover Danmarks Grænser, baade for den preussiske og svenske Regering forfattede han

Lovgivningsudkast, og 1814 tilstillede han Christian Frederik Udkast til en Forfatning for Norge.[129]) Opsigt vakte hans endnu læseværdige »Frimodig Prøvelse af den Engelske Admiralitets-Rets Dom, afsagt den 11te Juni 1799 i den bekiendte Svenske Convoy-Sag; tilligemed en dansk Oversættelse af denne Dom; saa og en foreløbig historisk Skildring af det Europæiske, især Engelske, Kaper-System«,[130]) hvori han drager til Felts mod de af engelsk Teori og Praxis hævdede Standpunkter; »Prøvelsen« fremkaldte forskellige engelske Modskrifter, bl. a. af Lord Granville. Ogsaa Retshistorien fandt i Schlegel en indsigtsfuld og flittig Dyrker. Som det allerede under Kofod Ancher er nævnt, var han den egentlige effektive Udgiver af dennes »Samlede juridiske Skrifter« (I-III, 1807, 1809, 1811), hvilke han ledsagede med en Mængde Anmærkninger og en enkelt selvstændig Afhandling; han var den første, som henledte Opmærksomheden paa, hvor stor en Del af den ældre Lovkyndighed der beroede paa Retsvedtægter, og en fremtrædende Plads i hans Produktion indtager hans »Om de gamle Danskes Retssædvaner og Autonomie« (Videnskabernes Selskabs Afhandlinger III 1827, ogsaa som Særtryk), hvor han fremdrog Sædvanen af dens hidtil ikke i dansk Litteratur tilstrækkelig paaagtede Plads;[131]) i et Universitetsprogram af 1796 havde han behandlet Morgengavens Oprindelse og Rettigheder,[132]) til den Arnemagnæanske Kommissions statelige Udgave af »Hin forna lögbok íslendínga sem næfnist Grágás« (1829) skrev han »Commentatio historica et critica de Codicis Grágás origine, nomine, fontibus, indole et fatis« S. XIV-CLVIII. Det af Schlegel — i det foregaaende oftere citerede — udgivne Tidsskrift »Astræa« (I-V 1797, 1799, 1800, 1802 og 1805) er særdeles godt redigeret, han ydede selv en Mængde Bidrag hertil, Afhandlinger, Responsa o. s. fr.; det var bl. a. heri, at hans varmtfølte Skildring af J. E. Colbiørnsen som Videnskabsmand og Embedsmand fremkom.[133]) Af eller ved Datidens talrige Tidsskrifter »Journal for udenlandsk Litteratur«, »Minerva«, »Skandinavisk Museum«, »Hesperus« o. a., var han enten Medredaktør — af det førstnævnte saaledes I-VII 1810-11 — eller Medarbejder, han forfattede heri en Mængde større og mindre Afhandlinger, Anmeldelser o. l. Schlegel stod højt i Gunst hos Frederik VI, efter hvis Opfordring han 1803 traadte tilbage til Universitetet efter at han 1801 var blevet ud-

nævnt til Kancellideputeret og Chef for det geistlige Departement i Kancelliet, efter Kongens Ønske var han den senere Frederik VII's Lærer i Statsret, men efter C. E. Bardenfleth's Udsagn søgte Prinsen oftest med Held at unddrage sig disse for ham kedsommelige og besværlige Timer.[134])

Medens en Personlighed som J. F. W. Schlegel, der ikke bør bedømmes efter Orla Lehmann's vistnok politisk-inficerede Skildring i dennes »Efterladte Skrifter«, efterlod sig en Produktion af varig Betydning, er dette ikke Tilfældet med en anden Overgangsskikkelse, den af ham foretrukne Discipel *Mathias Hastrup Bornemann,* hvis Betydning i dansk Retsvidenskabs Historie nærmest er den, at han blev Fader til Frederik Christian Bornemann. Det var sikkert praktiske Grunde, der i Slutningen af Bornemann's Studentertid (Student 1791, cand. juris 1796) tvang ham ind paa Retsstudiet, Læsning af Digte, Rejsebeskrivelser og Romaner havde hidtil optaget hans Tid.[135]) Selv nærede han digteriske Aspirationer. Tidligt optraadte han i Litteraturen som Oversætter af Tyrtaios (»Minerva« 1792),[136]) og baade her og i andre Tidsskrifter, »Iris og Hebe«, »Tilskueren«, »Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter« o. a., offentliggjorde han en Række Digte, saaledes »Niels Ebbesen, Danmarks Befrier«,[137]) helt igennem prægede af hans glødende Patriotisme, men uden den ægte Poesis Glimt, i Form og Indhold derimod ganske tilhørende den Rahbek-Pram'ske Periode. Han var et ivrigt Medlem af Drejers Klub, hvor han oftere besang Kongen og Kronprinsen, hvor han holdt den Tale om Fædrelandskærlighed, der er trykt i »Minerva« 1803,[138]) og hvor han 1807 efter H. C. Ørsted's Udtryk med »megen Patos« oplæste Oehlenschläger's »Svar til Baggesen paa hans Brev Noureddin til Aladdin«[139]) — en Patos, der forøvrigt ogsaa har sat sig altfor tydelige Spor i Bornemann's videnskabelige Ungdomsarbejder. Begivenhederne i 1801 og 1807 kaldte Bornemann til Tjeneste i Livkorpset, ved hvilket han til 1808 var Auditør, til 1812 Kaptajn, og bl. a. inspirerede ham til Hymnen »Danmark og Dannerkjerlighed« (1801), »Kampsang til Danmarks Krigere« (1801)[140]) og »En dansk Mands Stemme i Aaret 1807«.[141])

Som Æstetiker var M. H. Bornemann kun en velmenende og interesseret Dilettant. Hans Begavelse gik i anden Retning. Han var Tæn-

ker og Forsker, om end han heller ikke som saadan ævnede at bringe dansk Retsvidenskab nogen Fornyelse. Den abstrakt-filosofiske Tænker har Overtaget over Retsforskeren, og i det Rydningsarbejde, Ørsted optog og gennemførte, havde Bornemann ingen Lod og Del. Rimeligvis i Følelse af svigtende Kraft til at bringe frisk Blod i den positive Retsvidenskab har han strax kapituleret overfor Ørsted og nøjedes med Tilskuerens Rolle; bortset fra enkelte Responsa, f. Ex. om en Odelløsningssag i »Astræa« og andre i »Juridisk Arkiv« og »Nyt juridisk Arkiv«[142]) har han intet Bidrag ydet til Belysning af den gældende Ret, som dog faldt indenfor hans Læreomraade. Men heller ikke i Retsfilosofien, hans Hovedfag, førte Bornemann Udviklingen videre. Ved Universitetet havde J. F. W. Schlegel været hans foretrukne Lærer, og han var stærkt optaget af Kant's og Fichte's Filosofi, Studier, hvorom Bornemann's Skrifter ogsaa bære Vidnesbyrd.[143]) Han besad baade Lærdom, Skarpsind og dialektisk Begavelse — Ævner, der gik i Arv til hans Sønner Frederik Christian og Teologen Johan Alfred, men som i det praktiske Liv efter Udsagn fra C. Otto og Fr. Hammerich gjorde ham ubeslutsom og fuld af Betænkeligheder.[144]) Fremherskende hos ham var, hvad D. G. Monrad fremhæver, den dybe Gransken efter Sandhed, den uafladelige, aldrig trættede Søgen efter Sandhed[145]) — hvilket videnskabelig førte til, at det ikke lykkedes ham som Forgængerne Nørregaard og Schlegel at faa udarbejdet et fuldstændigt retsfilosofisk System. Hans Forfatterskab udløstes i Monografier og Tilløb. Det var de evig brændende retslige Grundbegreber og Strafferettens almindelige Spørgsmaal, hvormed Bornemann stadig syslede — »I hvad Forhold staar Rets- og Pligtbegrebet til hverandre?« (»Astræa« II 1799), »Om Philosophie, Moralitet og Religiøsitet« (Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1805 I),[146]) Universitetsprogrammet »Tractatus de fundamentis et instituto juris universalis« (1809), »Et Forsøg til at udkaste en almindelig Criminalret« (»Astræa« II og III 1799-1800. Ogsaa som Særtryk 1800) og »Moralitet, Sikkerhed og Retfærdighed (En kriminalistisk Parallele)«[147]) (»Minerva« 1802)[148]) —; i sin Doktordisputats »De analogia juris, cum speciali ad jus Danicum respectu« (1815) tilsigtede han at opstille en almindelig Teori om Lovanalogi uden at ville afbryde det filosofisk-juridiske Ræsonnement med idelige Digressioner

om den positive Lovgivning![149]) Ogsaa rent filosofiske eller psykologiske Problemer behandlede Bornemann litterært — »Betragtninger over Gall's Lære om Hjernens Organer« og »Om Sjelelovens Værd og Formaal. En Indledning til Betragtninger over Menneskets Sjel«.[150]) Efter aarelange Studier og flere Forsøg udsendte M. H. Bornemann endelig det Skrift, der skulde sammenfatte og afslutte hans erkendelsesteoretiske Tænkning »Den almindelige Retslære. Første Deels første Afdeling: Indledningen og Moralens Grundlære« (1832), men Værket standsede hermed og har ligesaalidt som Forfatterens øvrige Arbejder udøvet nogen Indflydelse, hverken i juridiske eller filosofiske Kredse. En af Bornemann's Prøveforelæsninger omhandlede et folkeretligt Spørgsmaal »Hvad forstaaes ved Gesandteres Hellighed, og hvorvidt strækker den sig, saavel efter den naturlige som sædvansmæssige Folkeret?« (»Minerva« 1800),[151]) hans »Over den brugelige Visitation af neutrale Skibe og Konvojer, og et Middel til at hæve begge, ved en almindelig og garanteret Søehandelsfolkeret« (1801, oversat paa tysk af C. F. Primon 1801), efter Orla Lehmann's Skøn Bornemann's betydeligste Skrift, er skabt i Fichte's Lignelse, men som Bornemann's videnskabelige Ungdomsarbejder i det hele næsten til Randen fyldt af en Svulst og Patos, der ikke er paa sin Plads i en Undersøgelse af den Art. Heller ikke som Docent formaaede Bornemann at tilfredsstille hverken sig selv eller sine Tilhørere, hvis store Flertal efter Lehmann's Sigende fandt hans Forelæsninger »dræbende og uklare«.[152]) Aldrig naaede han fra Studerekammerets Luft ud i det levende og virkelige Liv. Saaledes var hans strafferetlige Indlæg skaarne over samme abstrakt-filosofiske Læst som hans erkendelsesteoretiske.[153]) Hans Form og Fremstilling vanskeliggør Tilegnelsen af hans Tanker, og som et ganske betegnende Vidnesbyrd om, i hvor høj Grad Bornemann's Arbejder høre til den døde Litteratur, kan peges paa, at den nyeste Fremstilling af dansk Retsfilosofis Historie kun i to Linier nævner M. H. Bornemann som Ørsted's Besejrer uden et Ord om hans mulige Indsats som Retstænker.[154])

Om Bornemann's Personlighed foreligger der Udtalelser, foruden fra Werlauff[155]) navnlig fra den fremadstræbende Ungdom, der samledes i hans Hjem og særlig om hans ældste Søn Frederik Christian Bornemann, Mænd som H. Martensen, Fr. Hammerich og D. G. Monrad.

Selv dannede Bornemann ikke Midtpunktet, allerede 1818 berører han sit slette Helbred, og Martensen taler om hans Sygelighed og noget isolerede Existens;[156]) det var derimod hans Hustru, en begavet og særpræget Kvinde, der i sit opofrende og lidenskabelige Forhold til sine tre Børn — F. C., J. A. og den senere Generalauditør Georg Bernhard Bornemann — i meget minder om den berømte tyske Retslærde Robert von Mohl's Moder overfor hendes fire fremragende Sønner.[157])

Det var ikke den teoretiske, ej heller den æstetiske Side af Kant's Filosofi, men derimod den moral- og religionsfilosofiske, der især paadrog sig danske Læseres Opmærksomhed, og det var ikke saa meget de unge Teologer som de unge Jurister, der beskæftigede sig med Filosofi.[158]) Betydeligst af dem, der sluttede sig til Kant's Etik og Retslære, var *Anders Sandøe Ørsted,* hos hvem filosofisk, juridisk og nationaløkonomisk Begavelse var forenet og tilmed i Forbindelse med en sjælden praktisk Sans; som kritisk Tænker var han ikke blot sin ældre Broder Hans Christian Ørsted's, men det hele Slægtleds Overmand,[159]) og da han til Held for dansk Jurisprudens valgte denne som sit Livskald istedetfor Filosofien, blev han ikke alene sin Samtids største Jurist, men ogsaa hele Eftertidens. Det er ham og hans Virke, der sætter Skellet, og Hovedsondringen indenfor dansk — og norsk — Retsvidenskabs Historie er *Tiden før og efter Ørsted;* i andre Litteratursamfund af større Omfang kan der regnes med Perioder, hvortil man i Danmark intet Sidestykke har; naar man i den nyeste Tid fra en enkelt Side — med Paaberaabelse af *G. L. Baden*[160]) — giver *Holberg* Æren for at have gjort mere for Udviklingen af juridisk Tænkning i Norge og Danmark end nogen anden, er denne Udtalelse ligesaa uhistorisk som virkelighedsfjærn.[161]) Som det forhaabentlig vil fremgaa af den foregaaende Fremstilling, er der ogsaa af Skribenterne før Ørsted udført et flittigt og for den Tid fortjenstfuldt Arbejde, men det er, bortset fra enkelte Undtagelser, af en anden Valør — den gamle Regel *ultra posse* gælder ogsaa i Videnskaben, ingen kan lægge en Alen til sin Vækst, og i Sammenligning med et Geni som Ørsted blegne samtlige hans Forgængere — og af hans Efterfølgere er der kun faa, hvis Navne kunne siges at komme ham nær. Dansk-norsk Retsvidenskabs egentlige Grundlægger og Fader er Anders Sandøe Ørsted.

ANDET AFSNIT

ANDERS SANDØE ØRSTED

I MODSÆTNING TIL Adam Oehlenschläger, Vennen og Svogeren, var Ørsted ingen Aladdin-Natur, ihvorvel han som Retsforsker ejede Geniets Styrke og Tro paa sig selv, uden at blive stikkende i Reflexionens forsigtige Noureddin-Beregning. Han var ikke som Aladdin den geniale Driver, men alle Dage en Aandens Arbejder i den grandioseste Stil. Aldrig vilde han have sagt god for den Frase, Oehlenschläger udslynger i sit Svar til Baggesen om, at »Musers Søn har sjældent svedt«. Ørsted faldt det ikke ind at berede sig et mageligt Sæde paa de Laurbær, som raktes ham allerede i de ganske unge Aar. I et Brev af 1807 til den tyske Filosof K. L. Reinhold siger Baggesen om Ørsted, at han »er en Mand, som intet er for dybt og skarpsindigt — ubetinget det bedste Hoved, jeg har kjendt og kjender i mit Fædreland, og i Besiddelse af det engelreneste Hjærte.«[1]) Og lignende Udtalelser foreligge fra en Række andre betydelige Personligheder.[2]) Intet filosofisk, retligt eller økonomisk Spørgsmaal var Ørsted for vanskeligt eller trættende. Overalt søgte han i Dybden, skarpt var hans Blik baade for Problemets Kærne og dets Sider. Han slaar ikke som Napoleon, der ogsaa selv i en eminent Grad arbejdede med paa den efter ham benævnede Lov, lynsnart ned i Centrum; han undersøger alt, overvejer alt og uddrager saa Facit uden Famlen og som oftest det Facit, hvilket ogsaa Nutidens Forskning anerkender som det rigtige. Han overvældes aldrig af sin egen lærde Dialektik — Julius Lange's modsatte Paastand bunder i en fuldstændig Misforstaaelse af Ørsted's aandelige Individualitet.[3]) Der behøvedes ingen Henrik Steffens til at udløse de Kræfter, der havde til Huse bag Ørsted's mægtige Pande, de Professorer, han efter vanlig akademisk Høflighed nævner i

sit Doctorvita, have videnskabelig set ikke været andet end et Hilsebekendtskab, han har i Ordets ædleste Betydning været Autodidakt — i Samarbejde med den ældre Broder — et Samarbejde der vedvarede, indtil Døden skilte dem ad, og i det hele et Samliv, der frembyder et skønt Billede af nøje aandelig Samvirken. Filosofisk udviklet i Kant's strænge Skole, suverænt beherskende den dansk-norske Ret og med fuld Bevidsthed om det forestaaende Rydningsarbejde greb Ørsted som 20-aarig den Pen, han allerede i 1826 blev tvunget til at nedlægge i Henhold til Enevældens brutale Ordre paa Grund af hans Holdning i den kirkelige Strid mellem H. N. Clausen og N. F. S. Grundtvig. Et vældigt Arbejde havde Ørsted alt udrettet, men der stod endnu meget tilbage for ham, den systematiske, sammenfattende Fremstilling af den danske Ret, et Arbejde, Ørsted ikke selv kom til at udrette, men som han maatte overlade til sine Efterfølgere lige ned til den nyeste Tid.

Udrustet som faa var Ørsted til sin Gerning. Hans aldrig svigtende Hukommelse[4]) og uudtømmelige Kundskabsforraad var Hjælpetropper, som altid stod rede, men han besad desuden en ualmindelig Tankeklarhed, en alt gennemtrængende Skarpsindighed og fremfor alt *den juridiske Fantasi,* uden hvilken Retsvidenskaben bliver Teknik eller blot og bar Lovkundskab. Medens Ørsted's Besvarelse af Universitetets filosofiske Prisopgave, udgivet 1798 under Titel »Over Sammenhængen mellem Dydelærens og Retslærens Princip« (I-II) helt igennem er en Studie efter Kant[5]) — ifølge Høffding's Dom en for sin Tid fortrinlig Fremstilling af Kant's Etik og Retsfilosofi og en Redegørelse for de Drøftelser, til hvilke denne gav Anledning dengang saavel i Udlandet som i Danmark[6]) — viste hans næste Skrifter den Indflydelse, Fichte — og N. Treschow — havde udøvet paa ham især ved Forsøget paa at grundlægge en af Etiken uafhængig Retslære[7]) og ved at hævde Erfaringens og det individuelles Ret. I Overensstemmelse med naturretlig Tankegang mente man fra et mere eller mindre vilkaarligt opstillet almindeligt Princip med matematisk Sikkerhed at kunne udrede alle retlige Følgesætninger. Her satte Ørsted ind med en Opposition, som den Gang betød en Omvæltning, hvor selvfølgelig den end synes nu. Det er en ældgammel, aldrig helt uddrømt Drøm, at der findes en fast, ufor-

anderlig Ret, Naturens Ret, nødvendig for alle Tider, nødvendig for alle Steder, en Drøm, som har sin Parallel i Moralens Verden, hvor det baade kan tænkes og ogsaa af mange fastholdes, at der gives etiske eller moralske Love, som ikke ere stavnsbundne til Tid og Sted, men have evig Gyldighed. Trods utallige Behandlinger af Naturretten foreligger endnu ikke noget helt fyldestgørende Svar paa Spørgsmaalet om, hvor indgribende en Indflydelse Naturretten har udøvet paa saavel den positive som den i Livet anvendte Ret. Saalænge Romerretten med dens tekniske og juridiske Overlegenhed over de hjemlige Retssystemer betragtedes som den absolute juridiske Fornuft, som *ratio scripta,* var der ikke rigtig Plads for Naturrettens Enevælde. Naturretten trængte først frem og begyndte sit uafbrudte Sejrsløb, da det viste sig, at den romerske Ret i sin Renhed ikke kunde anvendes paa den nyere Tids Retsliv og derfor maatte omdannes efter det praktiske Livs Behov. Ud fra denne Kamp, fra denne kaotiske Tilstand, der opstod som Følge af Brydningen mellem Retssætninger, som hver for sig gjorde Krav paa Gyldighed, udvikler den naturretlige Teori sig med fuld Bevidsthed og tager Têten. Paa Grundlag af sine fasttømrede Principer udformer den naturretlige Teori et fuldstændigt System, for hvilket der fordres Gyldighed, ogsaa imod den positive Rets Bestemmelser. Et vigtigt Minus, naar Naturrettens Regnskab skal gøres op. Men at Naturretten i sit Virke som Kritiker og Reformator ogsaa har en ikke uvæsentlig Kreditside i den menneskelige Kulturs Bøger, skal kun lige antydes — i Straferetten saaledes som Beskytter af Statsborgerne mod Statsmagtens Vilkaarlighed — *nullum crimen sine lege.*[8])

Men hvad Naturretten oversaa, det saa Ørsted. Han var ligesom Kant og Fichte i sine første Arbejder gaaet ud fra, at det maatte være muligt at udlede alle etiske og retlige Sætninger af nogle faa eller tilsidst blot et Fornuftprincip. Men han indsaa snart, som han etsteds udtrykker sig — i den mesterlige Afhandling fra 1811 »Over Grændserne mellem Theorie og Praxis i Sædelæren«,[9]) et af hans Hovedarbejder og samtidig et Hovedarbejde indenfor dansk Videnskab, — at der foruden den almindelige Etik ogsaa gives en særegen for hvert enkelt Individ, l. c. S. 99. Hans Grundtanke blev, at al Videredannelse, alt Fremskridt, al Udvikling ikke skulde deduceres fra almindelige Begreber og forud-

fattede Dogmer, men, som ovenfor antydet, fra det erfaringsmæssige Grundlag; det er umuligt først ad den rene Fornufts Vej at opstille almindelige Sætninger og derefter uden videre anvende dem paa Livet. Vi maa kende den Grad og Art af Udvikling, Livet har naaet, for at kunne finde, hvilke almindelige Synspunkter der kan bruges til at ordne og lede det, og vore Begreber ville aldrig kunne udtømme Virkeligheden i hele dens Fylde og i hele dens individuelle Ejendommelighed. Det er med andre Ord Naturrettens Opfattelse af Retten som en *konstant,* almen, objektiv Størrelse, Ørsted her gav Dødsstødet. Medens Savigny, Hovedet for den historiske Skole, henviste til *Historien,* pegede Ørsted paa det *praktiske* Liv. Det var i Ørsted's berømte Skrift »Forsøg til en rigtig Fortolkning og Bedømmelse over Forordningen om Trykkefrihedens Grændser, dateret den 27de September 1799« I (1801), et Skrift, der yder langt mere end dets Titel kunde lade formode,[10]) at hans Brud saavel med den gamle Naturret som med Kant's og Fichte's Teorier først manifesteredes, et Brud, der yderligere dokumenteredes i tre betydningsfulde Afhandlinger »Om Regjeringens Ret til at ophæve eller forandre Stiftelser, som private Mænd have oprettet« (1801),[11]) »Om Forholdet mellem Religion og Stat« (1807)[12]) og den ligeledes i »Eunomia« trykte, ovenfor omtalte »Over Grændserne mellem Theorie og Praxis i Sædelæren«.

Men Ørsted havde endnu at klare sig et Problem, der iøvrigt staar i uløselig Forbindelse med det lige udviklede, *Rettens erkendelsesteoretiske Grundlag.* I sin Rektoratstale »Naturrecht und Deutsches Recht« (Frankfurt a. M. 1883) siger *Otto Gierke,* at ved Indgangen og Udgangen af Retsvidenskaben staar begribeligvis Spørgsmaalet: Hvad er Retten? og Gierke fortsætter, at det trods mangehundredaarige Bestræbelser endnu ikke er lykkedes at give et endeligt og indvendingsfrit Svar herpaa.[13]) Dette Grundproblem var af alle Ørsted's Forgængere, hvis de i det hele taget havde skænket det en Tanke, besvaret rent deduktivt, fra et dogmatisk-naturretligt Udgangspunkt. Klart saa Ørsted det utilfredsstillende heri, og han optog som den første i Danmark den dybest loddende, stringente Undersøgelse af, hvorledes den juridiske Erkendelse skulde begrundes, og hvorvidt den rakte. Han stillede og besvarede det fundamentale Spørgsmaal om Rettens Forhold til Etiken. Og han gav

her Kejseren sit og Gud sit, undgik den tidligere forvirrende og uklare Sammenblanding.[14]) Naar Ørsted, som han selv udvikler det, maatte opgive Naturretten i den Skikkelse, hvori den i omtrent to Aarhundreder havde været Genstand for saa mange Bearbejdelser og i Særdeleshed i den, som den havde antaget fra en Tid, den kantiske Bevægelse ytrede sig i hin Videnskabs Behandling, saa vilde man dog herfor finde rigelig Erstatning i en anden mere tiltrækkende og frugtbarere. Den skulde behandle alle de vigtigste Retsforhold saaledes, som de fornuftigvis bør ordnes saavel til at sikre alle Individers Frihed og Personlighed som til Befordring af Samfundets fremskridende Velbefindende, og det ikke blot sanselig taget, men ogsaa forsaavidt det bestaar i de højere Livsgoder. En Retsfilosofi, som den Ørsted tænkte sig, vilde i en nogenlunde grundig Behandling vistnok paa en ganske anden Maade føre ind i de virkelige Retsforhold og danne til sund og frugtbar Eftertanke over disses Befæstelse og Forædling end den sædvanlige Naturret.[15]) Han vilde føre og førte Retsvidenskaben fra Naturrettens Begrebshimmel til Jorden. Stærkere og med større Forstaaelse end nogen anden samtidig Retslærd pegede han paa den nære Forbindelse mellem Jurisprudensen og Livet. Hans videnskabelige Program lød i al Korthed saaledes: »At bringe Retsvidenskaben og Livet hinanden nærmere bør uden Tvivl være en ægte og velgørende Retsvidenskabs Formaal.«[16]) Det var netop Livets Fylde og Mangfoldighed, Ørsted's Jurisprudens tog Sigte paa og ikke paa de blodløse Konstruktioner og Deduktioner, der fulgte som logiske Konsekvenser af de naturretlige Oversætninger. Ørsted forstod den Realitet, der ligger bag Lovens formelle Bud; overalt foretog han den praktiske Afvejen af de forskellige Livsforholds Karakter. Han var fortrolig med de Forudsætninger, ud fra hvilke Lovgiveren havde dikteret sin Bestemmelse, og aldrig stivnede han i doktrinær Bogstavfortolkning, saaledes som Grundtvig i Tyvernes kirkelige Opgør. Historiker var han ikke — Retshistorien var den af de juridiske Discipliner, der laa ham fjærnest — men hans Udvikling af Grundene til og Betingelserne for det historiske Fortolkningsmiddels Værd og Betydning er som hans andre erkendelsesteoretiske Indlæg grundlæggende og skelsættende.

Ved Universitetet var Ørsted ikke kommet til at virke — den eneste Lærerpost, han beklædte, var som Docent i Kirkeret 1809-26 ved Pastoralseminariet. Der er vistnok ingen Tvivl om, at den Afgørelse, ved hvilken Universitetets Patron, Hertug Frederik Christian af Augustenborg og Dommerne, deriblandt Schlegel, foretrak M. H. Bornemann for Ørsted, af denne er følt som en Krænkelse, skønt han omtaler Resultatet paa den smukkeste og værdigste Maade.[17]) Afgørelsen kan vistnok heller ikke forsvares, om end de praktiske Embedsstillinger — 1801 Dommer i Hof- og Stadsretten, 1810 i Højesteret, 1813-48 Deputeret i det danske Kancelli, 1825-48 Generalprokurør — have bidraget deres til at udvikle hans eminente juridiske Ævner. Baade som Dommer, administrativ Embedsmand, Generalprokurør og Lovforfatter udøvede han en overordentlig Indflydelse. Legislativt bidrog han mere end nogen anden til Udformningen af Datidens Lovgivning — de fire systematiske saakaldte Ørsted'ske Straffelove af 4de October 1833 om Angreb paa Legeme og Frihed, af 11te April 1840 om Tyveri, 15de April s. A. om falsk Vidnesbyrd og 26nde Marts 1841 om Brandstiftelse, Arveforordningen af 21nde Maj 1845 o. a. — at Ørsted saa at sige var født Medlem af en anselig Række Regeringskommissioner, følger næsten af sig selv. I Kancelliet blev der — trods Præsident F. J. Kaas' fjendtlige Sindelag overfor Ørsted — i rigest Maal lagt Beslag paa hans kolossale Viden og uudtømmelige Arbejdskraft. Stillingen som Dommer blev til uvurderlig Nytte for ham;[18]) han udtaler selv, at saafremt han har udrettet noget for Retsstudiets Udvikling i Danmark, »saa er det fornemmelig skeet derved, at jeg stedse har befrugtet Eftertænkningen ved den Erfaring, mit Embedsliv gav mig.«[19]) Ogsaa paa forskellige Omraader indenfor Nationaløkonomien udrettede Ørsted en Gerning, som vækker Beundring hos moderne Økonomer. I mærkelig Grad havde han Forstaaelse af Ting, overfor hvilke ofte selv Nutidens Teoretikere ikke have Blikket aabent. Det var uden Tvivl i første Række Ørsted, som har Æren af den økonomiske Genopbygning i Danmark efter Statsbankerotten i 1813. Han var fortrolig med økonomisk Litteratur, navnlig med engelske Skrifter, og han viste en fremragende Ævne til at tænke og handle rigtigt i økonomiske Sager. Dette gælder særlig om hans Fremstilling af Forskellen mellem den juridiske og den økonomiske

Opfattelse af Penge, hans Betragtninger over de forskellige Muligheder, der frembød sig i 1813 o. s. fr.[20])

Men hvor betydningsfuld end denne Del — eller disse Dele — af Ørsted's Livsgerning har været, hvor dybe Spor de end have efterladt i dansk Aandsliv og Historie, det bliver dog som retsvidenskabelig Forfatter, at han har ydet en Indsats, der er enestaaende i Nordens Videnskab og næppe har virkelige Sidestykker udenfor denne. Hans litterære Produktion blev, selv om den kun fik en relativt kort Levetid, en Litteratur i Litteraturen. Hæmmet fra sin tidlige Ungdom af Sygdom og ude af Stand til at tage Aftenen, endsige da Natten til Hjælp for at bestride de Pligter, som Embedsgerningen i Forbindelse med hans mangfoldige andre brydsomme Hverv paalagde ham, har Ørsted kun i Kraft af en næsten ubegribelig Arbejdsævne kunnet yde, hvad han har ydet. Med Liv og Sjæl var han Forfatter; da Katastrofen indtraf, og han blev tvunget til at »opofre« sin litterære Virksomhed, var det for ham som at miste den ene Arm.[21]) Udgivelsen af hans akademiske Prisskrift 1798 havde givet ham Blod paa Tanden, hans ungdommelige Ærgerrighed og brændende filosofiske Interesse gav sig litterære Udslag i Anmeldelser og Afhandlinger i »Philosophisk Repertorium for Fædrenelandets nyeste Litteratur«, de »Kjøbenhavnske lærde Efterretninger«, »Minerva« o. a.; af disse Arbejder fremhæver han selv »Religionsbladet Jesus og Fornuften for Philosophiens Domstol«, hvori han tog det nævnte af Otto Horrebow redigerede Blad af Dage — ogsaa i Ordets fysiske Betydning[22]) — et Udslag af den Anseelse, han alt havde erhvervet sig, var, at man betroede ham Udgivelsen af det fjerde og sidste Bind af M. G. Birckner's samlede Skrifter (1800). Ganske ejendommeligt for Ørsted's Ungdomsproduktion er et vist polemisk og skarpt Træk, hvilket er den senere Produktion, i det store og hele i det mindste, ganske fremmed.[23])

Det første Afsnit af Ørsted's Skribentliv var sluttet. Det stod i Filosofiens Tegn. Men Filosofien havde været ham en uundværlig Lærer. Den havde hos ham udviklet det erkendelsesteoretiske Grundsyn, der gav ham den brede Baggrund for hans endnu større Gerning som juridisk Forfatter. Bekæmpelsen af Naturretten var Ørsted's første videnskabelige Hovedbedrift, Fremstillingen af hele den gældende Ret, Pri-

vatretten, Processen og Strafferetten den anden, hans egentlige Aristi. Naar man om hans Forfatterskab har fremhævet, at han ikke har efterladt sig noget monumentalt Arbejde,[24]) kan denne Bemærkning ikke gælde, forsaavidt Monumentaliteten angaar Forfatterskabet i dets Helhed, men muligvis nok Enkeltværket. Men Kritikerne have ikke tilstrækkelig undersøgt Aarsagerne hertil. Her fremtræder grelt en af Hovedfølgerne af Universitetets Færd ved at vrage Ørsted som Lærer. Stængt ude fra Katederet maatte Ørsted lade selv en Del af sine Hovedværker fremkomme som Noter eller Supplementer til Professorernes Lærebøger, saaledes »Supplement til afdøde Generalauditeur Nørregaards Forelæsninger over den Danske og Norske private Ret« (I 1804, II 1806, III 1812) og »Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed, med stadigt Hensyn til Hr. Etatsraad og Professor Hurtigkarls Lærebog« (I 1822, II 1825, III 1828, IV 1831, V 1832, VI 1835 med alfabetisk Realregister af C. G. Krüger 1843), en litterær Form, der kan overlades Begynderen, men ikke en ogsaa paa den Tid anerkendt Mester som Ørsted. Det er i Fortalen til første Bind af Supplementet S. III-IV, jfr. III S. VI, at Ørsted udtaler de ikke betydningsløse Ord, at han ved til eget Brug at samle Notater til Nørregaard's Skrift kom i Tanke om, »at de tillige kunde tjene som Materialier til et nyt System, hvortil jeg fandt vor Lovkyndighed saa høilig trængende, og hvis Udarbeidelse det var min faste Agt at paatage mig,« og det er i Fortalen til Haandbogens første Del, at Ørsted skifter Sol og Vind lige mellem Teori og Praxis i Vendinger, som kunde staa som Motto for ethvert retsvidenskabeligt Værk,[25]) medens han i Fortalen til sjette Bind bebuder sin Afskedtagen med den juridiske Læseverden, et af de mørkeste Blade i dansk Videnskabs Historie.[26]) Samtidig havde Ørsted, der allerede 1802-03 sammen med B. H. von Munthe af Morgenstierne, C. F. Lassen og J. K. Høst havde deltaget i Udgivelsen af »Juridisk Maanedstidende« (4. Bind) overkommet at udgive og for største Parten selv skrive den lange Række af juridiske Tidsskrifter, hvori en næsten uoverskuelig Mængde af epokegørende Afhandlinger, Anmeldelser o. l. fremkom, »Juridisk Arkiv« og dets Fortsættelse »Nyt juridisk Arkiv«, »Juridisk Tidsskrift« og »Arkiv for Retsvidenskaben og dens Anvendelse«, en ny forkortet Redaktion særlig af »Juridisk Arkiv«,[27]) en Aandspræstation

af ualmindelig Fylde og Kraft. Man kan om *samtlige* disse Arbejder udtale den generelle Dom, at hvert enkelt Spørgsmaal er Genstand for den mest indgaaende Undersøgelse, alle Afgørelser præges af en Sikkerhed, en Omhu, en praktisk Genialitet som den, der findes hos de store romerske og engelske Jurister. Men at give en nærmere Udredning for de specielle Retsdiscipliners Vedkommende af Ørsted's herhenhørende Virke og i Forbindelse dermed at gennemgaa det uhyre Fremskridt, der betegnes ved A. S. Ørsted's Navn, vilde sprænge den naturlige Ramme for nærværende Fremstilling, og i dansk Litteratur er der iøvrigt gjort udførlig Rede derfor i *C. Goos, J. Nellemann* og *H. Øllgaard's* omfattende Værk »Anders Sandøe Ørsteds Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling«,[28]) jfr. ogsaa *H. Munch-Petersen* i Ugeskrift for Retsvæsen 1901 S. 261-72 og *Troels G. Jørgensen:* »Anders Sandøe Ørsted. Hans Liv og Arbejde« (1933).[29]) I *Privatretten* ydede han grundlæggende Arbejder i Fortolkningslæren, i Læren om Analogi, Sædvanen og dens Forhold til Loven, Loves tilbagevirkende Kraft o. s. v. Han undersøgte Spørgsmaalet om det rene Ægteskabsløftes forpligtende Kraft, han udviklede Læren om umyndiges Raaden over selverhvervet Gods. Fra de nu benyttede obligationsretlige Systemer vil man i Læren om Gældsbreve, Skadeserstatning, negotiorum gestio, condictio indebiti o. s. fr. erindre de Ørsted'ske Teorier; enkelte have mødt Kritik, ere forkastede, men optagne igen — men alle ere de af den Art, at de ikke kunne forbigaas i Tavshed. Stadig ere de den *rocher de fer,* hvorfra Undersøgelsen tager sit Udgangspunkt. Og fra Tingsretten fremhæves Ørsted's berømte Kritik af den den Gang almindelig antagne Begrundelse af Ejendomsretten.[30]) Ogsaa her som andensteds en Protest mod den absolute Deduktion, som toner frem paa en genial og overbevisende Maade. Han bruger her det skarpe Udtryk om de Skribenter, der have erklæret Ejendomsretten for en uafhændelig Menneskeret, ja for den helligste af alle Rettigheder, at disse Forfattere »slet ikke maa have tænkt ved det, de skreve«.[31]) Ørsted selv har unægtelig gjort det. Han har brugt »den sunde Fornuft«,[32]) som han selv beskedent taler om. Han har følt det menneskelige Liv paa Pulsen. Han har Blikket aabent for de Samfundshensyn, den krasse individualistiske Teori i sin Blindhed ikke ser.

Om *Proceslitteraturen* før Ørsted udtaler Nellemann anf. V. S. 64

kategorisk, at den ingen videnskabelig Betydning har. Ogsaa paa Processens Felter har Ørsted virket som Nyskaber. Hele Civilprocessens almindelige Del skyldes ham. Ham er det, som har udviklet de ledende processuelle Grundbegreber, Spørgsmaalet om Kontrasøgsmaal, Reglerne om Intervention, Bevislæren, Begrebet juridisk Vished, Bevisbyrdens Fordeling, egen Tilstaaelse, Vidnebeviset, Begrebet tildels lovfaste Vidner, Syn og Skøn, Dokumenter, Partsed, Procesomkostninger, Afstemningslæren og i Kriminalprocessen Læren om det extraordinære Tyvsbevis, Indicier o. s. fr.

Og hvad der nys er sagt om Processen, gælder ogsaa *Strafferetten.* For Danmark-Norges Vedkommende gennemførte Ørsted en Revision af de strafferetlige Grundbegreber, der fuldtud staar paa Højde med den af Anselm von Feuerbach foretagne i dennes geniale Værk ved Aarhundredets Begyndelse »Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts«.[33]) Han var en Beundrer af Feuerbach, men ændrede den af denne opstillede Straffetruselsteori til en Advarselsteori.[34]) Hans Forsvar for Dødsstraffen fremkaldte fra norsk Side et filosofisk Mod-Udkast af W. B. F. P. Sverdrup: »Dødsstraffens Uretmæssighed viist og Conferentsraad A. S. Ørsteds Grunde for dens Retmæssighed prøvede« (Oslo 1836). 1824-25 optraadte Ørsted med Myndighed og Overlegenhed fra et indeterministisk Stade i den af Lægen Franz Gothard Howitz paa Grundlag af en Sundhedskollegiet forelagt Sag rejste deterministiske Strid, hvori bl. a. J. P. Mynster, J. L. Heiberg, Peder Hjort, F. C. Sibbern og J. D. Brandis deltog, Howitz med en i Ørsted's Juridisk Tidsskrift VIII, 1. H. trykt Afhandling »Om Afsindighed og Tilregnelse. Et Bidrag til Psychologien og Retslæren«,[35]) hvortil Ørsted knyttede »et Par Ord«,[36]) og senere »Fortsatte Betragtninger«[37]) og »Et Par Ord angaaende Hr. Prof. Howitz Ultimatum«. Med overlegent Skarpsind behandlede Ørsted ogsaa de vigtigste Afsnit af Strafferettens specielle Del. 1809 udkom hans store og vægtige Monografi »Systematisk Udvikling af Begrebet om Tyverie, og denne Forbrydelses juridiske Følger, samt andre dermed forbundne Retsmaterier; tilligemed Vink til vor Tyvslovgivnings rigtige Bedømmelse« bl. a. med dens nye og slaaende Udredning af det omtvistede Begreb *animus lucri faciendi.*[38]) 1815 saa første Bind

af Ørsted's klassiske Værk »Eunomia, eller Afhandlinger, henhørende til Moralphilosophien, Statsphilosophien, og den Dansk-Norske Lovkyndighed« Dagens Lys (II 1817, III 1819, IV 1822). 2det og 3die Bind vedrører Strafferetten og udgør for en væsentlig Del Indholdet af Ørsted's »Abhandlungen aus dem Gebiete der Moral- und Gesetzgebungs-Philosophie« (I-III 1818, 1823, 1826), det eneste af Ørsted's Værker, der sammen med Afhandlingen »Ueber das Nothrecht« i »Neues Archiv des Criminalrechts«[39]) er oversat og udkommet paa Tysk. Andet Bind af »Abhandlungen«[40]) bragte den mod N. T. von Gönner's Udkast til en Straffelov for Bayern rettede »Ausführliche Prüfung des neuen Entwurfs zu einem Strafgesetzbuch für das Königreich Bayern, erschienen in München 1822«, der fremkaldte Gönner's over alle Grænser voldsomme og næsten fantastisk grove og uforskammede Skrift »Einige Motive zum Baierischen Entwurfs des Strafgesetzbuchs mit kurzer Prüfung der ausführlichen Prüfung, welche der Hr. Etatsrath und Deputirter des K. dänischen Canzleicollegii, Dr. *Oersted,* zu Kopenhagen im Jahr 1823 herausgegeben hat« (München 1825), sekunderet af den bayerske Ministerialraad Friedrich Ferdinand von Spies' noget mere saglige og moderate »Kritik der Schrift des dänischen Staats-Raths Dr. Oerstedt (sic!) über den Entwurf zu einem Strafgesetzbuche für das Königreich Baiern« (Landshut 1825), Skrifter, paa hvilke Ørsted svarede i »Juridisk Tidsskrift« og i tredje Bind af ovennævnte »Abhandlungen«.[41]) Takket være disse blev Ørsted baade den Gang og senere citeret i tyske og østerrigske Lærebøger og Afhandlinger, men som en Kriminalist blandt hundrede andre, noget virkeligt Begreb om Ørsted's virkelige Storhed har man end ikke i vore Dages Tyskland, endsige da Frankrig, England og Amerika, hvor hans Navn er ganske ukendt.[42]) Hans Lod var Geniets i en Købstad. Selv om han er en af den juridiske Verdenslitteraturs store, har allerede Sprogets Stavnsbaand været til Hinder for hans Tankers og Teoriers Udbredelse udenfor Danmark og Norge.

Som ovenfor omtalt har Ørsted kun med faa og værdige Ord nævnet, at han blev forbigaaet ved Besættelsen af en Lærerpost ved Universitetet. I Modsætning til mange andre paakaldte han intet Martyrium for sig i den Anledning. Helt undlod han at omtale det Martyrium eller den Tragedie, der indtraf for ham i 1826, da den enevældige Konge

standsede hans Forfattervirksomhed, som da stod i sin fulde Blomst. Først i nyere Tid ere de nærmere Omstændigheder ved denne sørgelige Begivenhed blevne kendte og dokumenterede. Foranlediget ved forskellige Udtalelser i *P. D. Christian Paulsen's* lille Skrift »Betragtninger over den Danske Kirkes symboliske Bøger fra den kirkeretlige Synspunkt. Med en Indledning om Theologiens og Retsvidenskabens indbyrdes Forhold« (1826) offentliggjorde Ørsted i Juridisk Tidsskrift XII, 1. H. S. 213-28, 2. H. S. 250-304 en Afhandling: »Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring?«,[43]) medens Striden mellem H. N. Clausen og N. F. S. Grundtvig var standende; Afhandlingen var i Virkeligheden konservativ, Ørsted's Svar paa det stillede Spørgsmaal benægtende. Der var ingen Grund til at ændre de symbolske Bøger. Ogsaa de kirkelige Love ere undergivne den for Love i Almindelighed gældende Sætning, at ligesom Forhold og Begreber forandre sig med Tiderne, vil ogsaa det System af Forestillinger, hvorfra man ved Lovens Anvendelse maa gaa ud, forandre sig, uagtet selve Loven bliver uforandret. Bogstavelig Tilslutning var ikke nødvendig, naar kun det væsentlige anerkendes, og som Punkter, hvor en bogstavelig Opfattelse ikke var nødvendig, nævnede Ørsted Syndefaldet, Treenigheden, Inspirationen og de evige Helvedesstraffe. Disse Betragtninger over Præsteeden, de symbolske Bøger og Treenigheden fandt Grundtvig og hans Vaabendrager J. C. Lindberg stridende mod Kongeloven — og Enevoldsmagten tog Affære. Ørsted's liberale Sympatier og Virken f. Ex. for en lovordnet Trykkefrihed havde ikke altid været velset af Frederik VI og hans haandgangne Mænd. Ved Tugthusoprøret 1817 undlod Ørsted at underskrive Forestillingen om de rigoristiske og uretfærdige Foranstaltninger, Kongen havde planlagt — Domfældelse uden Appel og Decimering eller Henrettelse af hver 10de efter Lodtrækning, hvis de rette skyldige ikke kunde findes. I den Anledning overfusede Kongen Ørsted med de urimeligste og taabeligste Beskyldninger, og Ørsted's frimodige og mandige Forsvarsskrift paadrog ham tillige Kancellipræsident Kaas' Forbitrelse. Nu var Frugten moden. Ørsted skulde gøre Springet. Provoceret af de to ovennævnte Mænd og den juridiske og historiske Forfatter G. L. Baden tog Kongen og Kaas Affære, og efter ca. 6 Ugers pinlige og for Ørsted oprivende baade mundtlige og

skriftlige Forhandlinger med Kaas, Audiens hos Kongen o. s. v. — Alternativet var: Opgivelse enten af Embede eller litterær Virksomhed — faldt endelig Afgørelsen: I et kongeligt Reskript af 21nde September 1826 modtog Ørsted Kong Frederik VI's Irettesættelse for hans Kongen »mishagelige« Afhandling, Paalæg om med ret uvæsentlige Undtagelser at standse sin Forfattervirksomhed og endelig hovedkulds Afsked fra Pastoralseminariet — det sidste Paabud gik Ørsted stærkt til Hjærte. Men der var ingen Vej udenom. Den bitre Kalk skulde tømmes til sidste Draabe. Det kongelige Forbud søgte Ørsted ved en Henvendelse 1829 til Kaas' Efterfølger Poul Christian Stemann forgæves at faa hævet. Ellers fandt han sig i sin Skæbne. Kongens og Statens tro Tjener var han altid.

Der skal ikke paa dette Sted rejses nogen Debat om Enevældens Fremfærd overfor et af de største Genier, dansk-norsk Videnskab har frembragt — Nedskriveren af disse Linier tillader sig i et og alt at henholde sig til den Opfattelse, for hvilken han tidligere i sine Bidrag til Ørsted-Litteraturen har givet Udtryk, saaledes bl. a. i Bogen »Frederik VI og Anders Sandøe Ørsted i 1826. En aktmæssig Fremstilling« (1929).[44])

Efter denne Regeringens herostratiske Optræden overfor Ørsted blev det i alt væsentligt Statens Tjeneste og Politiken, han viede sine sjældne Aandskræfter. Han afsluttede i Henhold til den ham givne kongelige Tilladelse sin skæbnesvangre Afhandling i »Juridisk Tidsskrift«, »Arkiv for Retsvidenskaben og dens Anvendelse« (IV 1827, V 1828, VI 1831), fuldendte sin »Haandbog« og 16de Bind af »Juridisk Tidsskrift« og publicerede en anonym Anmeldelse af J. C. Lindberg's Skrift »Er Dr. Prof. theol. H. N. Clausen en ærlig Lærer i den christne Kirke?« (1830) i »Maanedsskrift for Litteratur« IV (1830),[45]) men bortset herfra foreligger der indtil den konstitutionelle Forfatnings Indførelse intet retsvidenskabeligt fra hans Haand. Hans større og mindre Skrifter efter 1848 er alle af politisk statsretligt Indhold, saaledes f. Ex. »Prøvelse af de Rigsforsamlingen forelagte Udkast til en Grundlov og en Valglov« (1849), »For den danske Stats Opretholdelse i dens Heelhed. En historisk statsretlig Undersøgelse« (1850), »Om det den forenede Rigsdag forelagte Kongelige Budskab om Arvefølgen for den

samlede danske Stat, fornemmelig med Hensyn til Hr. Conferentsraad Wegeners Skrift, tilligemed Bemærkninger i Anledning af en nylig offentliggjort ældre Erklæring over Arverettigheden til Tronen« (1852), »Yderligere Bemærkninger i Anledning af det den forenede Rigsdag forelagte Kongelige Budskab om Arvefølgen for den samlede danske Stat« (1853), »Til rigtig Bedømmelse af Folkethingets Opløsning« (1853), »Om Kongens og Rigsdagens indbyrdes Myndighed hvad Fællesforfatningen angaar« (1854), »Endnu en Stemme angaaende Hs. Kgl. Høihed Arveprindsens Vægring for at underskrive Fælledsforfatningen af 2den October 1855« (1856), »Til Belysning af Fæstesagen med særdeles Hensyn til den paa sidste Rigsdag angaaende samme tagne Beslutning« (1856), »Belysning af de med Hensyn til Rigsretsdommen af 28nde Februar 1856 paa Høiesteret gjorte Angreb« (1856) og »Til Belysning af den nyeste Tids skandinaviske Politik« I (1857). Som en enlig rent juridisk Svale kan nævnes, at 6te Udgave af Ørsted's Formularbog af 1811, tildels gennemset af Forfatteren, udkom 1855.

Endnu i sin høje Alderdom var Ørsted litterært produktiv. I sit 4 Binds Værk »Af mit Livs og min Tids Historie« (I 1852, II 1852, III 1855 og IV 1857) leverede han en af de vigtigste Kilder til dansk Historie i det 19de Aarhundredes første Halvdel, den senere danske Enevældes Forsvarsskrift, skrevet for Sagens Skyld, for at klarlægge Ørsted's Mening om de retslige, politiske og økonomiske Begivenheder, i hvilke han havde taget saa væsentlig Del, men ikke for at tale om sig selv — — end ikke om Begivenhederne i 1826.

1917 udgav *Axel Rafael* »Register til Anders Sandøe Ørsteds Skrifter«, 1921 *Henny Glarbo* »Person- og Sagregister til Anders Sandøe Ørsteds Skrifter og Taler af historisk, politisk og statsøkonomisk Indhold«, og endelig offentliggjorde Bestyrelsen for det Anders Sandøe Ørstedske Prismedaille-Legat ved *Troels G. Jørgensen* i Aarene 1930-36 7 Bind af Ørsted's Skrifter i Udvalg.[46])

Den Opfattelse, der i de foregaaende Linier er gjort gældende med Hensyn til Ørsted's Værd og Betydning, er ikke ny, men deles af alle de Forfattere, som have syslet med Ørsted's store Skikkelse. Han fremsætter en Rigdom af originale Tanker, han fremdrog et uhyre, indtil da ubearbejdet Stof; der vil næppe findes noget Spørgsmaal i mo-

derne Jurisprudens, hvorpaa Ørsted ikke har givet et dybsindigt og som oftest det endelige Svar. Den vældige Frodighed, for hvilken Ørsted's Tankeliv er Udtryk, tog næsten Vejret fra hans Samtid — det var for meget, man kunde ligesom ikke overkomme det. Men hans Teorier og Læresætninger forstodes og akcepteredes efterhaanden af Praxis, og systematisk og metodisk arbejdede de Efter-Ørsted'ske Teoretikere videre paa det af ham skabte Grundlag — som det nedenfor skal forsøges vist, staa alle de efterfølgende betydelige Navne i dansk Litteratur paa Ørsted's Skuldre. Vel have indenfor dansk Retslære ogsaa spekulative Hegel'ske Strømninger kruset Vandene, men ved Ørsted have de ikke kunnet rokke. Om den franske Maler *Manet* brugte man Ordspillet *Manet — manebit*. Paa Anders Sandøe Ørsted kan man med fuld Sandhed — uden Ordspil — anvende Ordene: *manet — manebit!*

TREDIE AFSNIT

FORFATTERNE EFTER ØRSTED

DOGMATIKERE: J. O. HANSEN P. G. BANG A. W. SCHEEL T. ALGREEN-USSING F. T. J. GRAM J. NELLEMANN OG C. G. HOLCK

VED KGL. RESOLUTION af 5te April 1828 blev Assessor i den kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsret *Jens Olaus Hansen* beskikket til i Forening med sit Dommerembede og saalænge han forblev i samme »at holde Forelæsninger ved Universitetet om den danske Ret i Almindelighed og over de specielle Discipliner af samme, som maatte blive ham overdragne samt deri at examinere, dog uden at deltage i andre Forretninger ved Universitetet«.[1]) I Kollegialtidende XXIX (1826) S. 158 udtaler Kancelliet sig med stor Anerkendelse om Hansen's »sjældne Kundskaber og praktiske Dømmekraft«.[2]) J. O. Hansen havde ogsaa benyttet sin Tid godt. Som Kandidat var han en søgt Manuduktør, en af hans mest berømte Manuducender var J. P. E. Hartmann, der i sine Livsoptegnelser med Taknemmelighed mindes sin Lærers klare Tanke og logisk Ævne,[3]) som Kancellisekretær foretog han 1820-23 med Understøttelse af Fonden ad usus publicos en videnskabelig Udenlandsrejse, fornemmelig for at studere jus publicum og Proceslovgivningen.[4]) Det var et Æmne fra Processen, der havde været Genstand for den Afhandling, hvormed Hansen i 1819 vandt Universitetets Guldmedaille, »Udvikling af den Preussiske og den Danske Proceslovgivnings forskjellige Grundsætninger med Hensyn til Dommerens Deltagelse i Processen, foranlediget ved det juridiske Facultets, for Aaret 1818, udsatte Prisopgave«, et Arbejde, som Ørsted med »sand Fornøielse« optog i »Nyt juridisk Arkiv« XXVII[5]) og som ogsaa udkom som Særtryk 1819. Som juridisk Forfatter var Hansen Elev af Ørsted —

udenlandsk Paavirkning synes ikke at kunne spores hos ham — og Ørsted havde med den ham egne Finhed introduceret ham i Litteraturen ved at skrive Forord og enkelte Noter til Prisafhandlingen. De Forventninger, denne lovende Debut fremkaldte, opfyldtes helt ved hans »Forsøg«: »Systematisk Fremstilling af det Danske Skiftevæsen. Med en Forerindring af A. S. Ørsted« (1825, tredje omarbejdede Udgave 1837), den første af Ørsted's Aand og Metode prægede systematiske Lærebog omhandlende en hidtil saa godt som ubearbejdet Del af dansk Ret. Bygget var Bogen paa grundige Studier i Marken, og man genfandt her, for at bruge Ørsted's træffende Dom, det samme overskuende og indtrængende Blik, den samme Ævne til at sætte sig ind i de virkelige Forhold, den samme udtømmende Fremstilling som i det ældre Værk — det var med andre Ord Ørsted's Tanker, der var gaaet Disciplen *in sucum et sanguinem*. Det var om dette klare og konkrete Skrift, af P. Hjort kaldet »den bekjendte Trøstebog for Skifteforvaltere«,[6]) at Poul Møller efter Orla Lehmann's Udsagn paastod,[7]) at han heri søgte Trøst og Forsoning, naar han var fortvivlet over Tankens Vanmagt over Livets Gaader! De Egenskaber, som karakteriserede Skifteretten, fremtræde ogsaa i Hansen's sidste Arbejde, det ufuldendte »Bidrag til den danske Civilproces« (I 1839), der betyder et stort Fremskridt i Sammenligning med Nørregaard's og Hurtigkarl's delvis forældede Systemer. Det er Civilprocessens almindelige Del, Værket behandler, medens P. G. Bang omtrent samtidig begyndte paa Fremstillingen af den civile Procesmaade. Et virkeligt Tab for dansk Retslitteratur, at Hansen's betydningsfulde og indgribende Stillinger baade i Kollegial- og Departementsstyrelsen saa tidlig slog ham Pennen ud af Haanden. Han kunde ikke i Længden tjene to Herrer paa én Gang. Men i ham var der det rigtige Tømmer.

Medens J. O. Hansen udelukkende maa anses for A. S. Ørsted's Lærling, er Forholdet noget anderledes med hans Svoger *Peter Georg Bang*. Tidlig var han kommet ind paa romerretlige Studier, som han særlig drev under sit Ophold i Udlandet, og hvor han ogsaa paa nært Hold fik Indblik i Striden mellem den filosofiske og historiske Skole; selv om han ikke var blind for de Ensidigheder med deraf følgende Konsekvenser, hvori visse Tilhængere af den sidste gjorde sig skyldige,

tilhørte han selv i sit videnskabelige Grundsynspunkt Skolen og regnede sig til Ære at være en Discipel af dennes Fører Friedrich Carl von Savigny; de kritiske Bemærkninger, han i »Juridisk Tidsskrift« XXIII (1834)[8]) rettede mod A. M. Schweigaard's skarpe Angreb paa den tyske Retsvidenskab og derunder ogsaa Savigny, ere vel begrundede og fortjene ikke Orla Lehmann's nedsættende Omtale i dennes »Efterladte Skrifter«;[9]) iøvrigt gør den romerske Rets Indflydelse sig noget for stærkt gældende i Bang's Bidrag til den danske Privatret; at hans Licentiatafhandling fra 1819 om Nødværge »De moderamine inculpatae tutelae ex legibus patriis Romanisque præmissis principiis juris universalis de jure defensionis«[10]) ogsaa omhandler Romerretten, er derimod kun naturligt efter Afhandlingens hele Plan. Baade denne Afhandling og Doktordisputatsen »De ordinaria forma inquisitionis criminalis speciali patriæ legum habitu respectu« (1820) og hans »Fem Forelæsninger, holdte i Anledning af Concurrence om det ledige juridiske Professorat, i Januarii og Februarii Maaned 1830«[11]) vise alle de samme solide Egenskaber som hele hans senere Produktion. Bang ejede ikke Ørsted's Genialitet og hans videnskabelige Begavelse stod ikke Maal med hans Arbejdsfælle J. E. Larsen's; han tog de Opgaver op, som Tiden havde fornøden uden i Almindelighed at tilstræbe nogen Novation; i sin 5te Prøveforelæsning: »Udfordres Overleverelse til at stifte Ret i Tingen, efter vore Love?« gav han iøvrigt Udtryk for de samme Tanker, der 1840 førte Savigny til den berømte Sondring mellem obligatoriske og tinglige Kontrakter. For at fyldestgøre »den særdeles Forpligtelse til at holde Forelæsninger over Romerretten«, der blev paalagt Bang ved den kgl. Resolution af 27nde Februar 1830 om hans Ansættelse som Professor, udgav han »Lærebog i de til den Romerske private Ret henhørende Discipliner. I: Den udvortes Retshistorie og Systemets almindelige Deel« (1833), II Bd. 1ste Hæfte »De tinglige Rettigheder« (1835), den første systematiske, dog ikke fuldførte, Fremstilling af den romerske Privatret i dansk Retsvidenskab; den Hurtighed og Lethed, hvormed Bang arbejdede, har ikke efterladt Spor i dette Værk, der bygger paa et grundigt Kendskab saavel til Kilderne som til den romanistiske Litteratur.[12]) Det havde været Bangs Hensigt med sine romerretlige Studier at bane Vejen for et fuldstændigt System af den danske Privatret.

Han fik det ogsaa behandlet i Forelæsninger, men ikke offentliggjort; de enkelte, jævnlig meget udførlige privatretlige Afhandlinger, han lod trykke — »Udvikling af Læren om Interessentskab og de samme nærmest vedkommende Retsforhold« (»Juridisk Tidsskrift« XVI (1829) S. 1-183 og XXI (1883) S. 211-342) og »Fremstilling af de Rettigheder, som tilkomme en Medeier med Hensyn til Sameiets Ophævelse, tilligemed Bemærkninger om Auctionsforvalterens Competence i Henseende til at afgiøre Spørgsmaalet over Auctionens Fremme« (l. c. XVII (1831) S. 384-88) — angik Æmner, der hidtil kun havde tildraget sig liden Opmærksomhed, men navnlig den først citerede, en Interessentskabs-Lærens »almindelige Deel«, indeholder i alt væsentligt en Udvikling af, hvorvidt Romerrettens herhenhørende Sætninger ere anvendelige paa dansk Ret, og have allerede af den Grund ikke spillet nogen synderlig Rolle i Retsanvendelsen. Størst Betydning fik Bang som Processualist. Sammen med J. E. Larsen udarbejdede han »Systematisk Fremstilling af den danske Procesmaade« (»Juridisk Tidsskrift« XXIX-XXXII (1837-39), XXXIV-XXXV, XXXVII-XL 1839-43, udkommet særskilt, I-V, 1837-43), hvoraf de ti første Kapitler af den extraordinære Proces og Fremstillingen af Appel navnlig skyldtes Larsen og Resten Bang; Processens almindelige Del, derunder Læren om Forlig, udelukkedes under Hensyn til den alt fra Ørsted's Haand foreliggende systematiske Behandling, og Bang's Løfte om at skrive en Kriminalproces naaede han ikke at opfylde. Videnskabeligt fører dette Hovedværk ikke udover Ørsted. Det er Ørsted's grundlæggende og banebrydende processuelle Monografier, der ere bearbejdede, fuldstændiggjorte og samlede i System; for Skifterettens Vedkommende kunde de to Forfattere støtte sig til J. O. Hansen's udtømmende Skrift herom. Men det var et Værk, hvortil Retslivet trængte, og det beherskede baade Teori og Praxis indtil Fremkomsten af Nellemann's Procesarbejder, som ogsaa helt igennem tage Hensyn dertil. Efter Ørsted's nødtvungne Opgivelse af sin Forfattervirksomhed tiltraadte P. G. Bang sammen med J. L. A. Kolderup-Rosenvinge og J. O. Hansen Redaktionen af »Juridisk Tidsskrift« (XVII-XL, 1831-40), hvori han publicerede forskellige Afhandlinger foruden de alt foran nævnte. De af Bang fra Tid til anden — 1837, 1840 og 1842 — skrevne statsretlige Indlæg ere affødte af hans politiske Gerning. Overvættes mange

Aar varede hans Universitetsvirksomhed ikke, men i Kraft af sin ualmindelige Arbejdsævne lykkedes det ham ogsaa her at sætte varige Spor. Det er jo en bekendt Sætning om Bang, at »han trak for to overalt, hvor han blev spændt for«.

Oprindelig syntes intet at tyde paa, at den norskfødte *Anton Wilhelm Scheel* skulde komme til at indtage en fremskudt Plads paa det danske juridiske Parnas. Hans Hu stod først til Militærvæsenet,[13]) men da Udsigterne i denne Etat kun vare ringe,[14]) begyndte han at studere, blev 1825 cand. juris med Udmærkelse, 1828 Licentiat med en militærjuridisk Afhandling »De limitibus inter civilem jurisdictionem et militarem exercitui terrestri demandatam secundum jus patrium«, 1836, samme Aar, i hvilket han udnævntes til Professor, Dr. juris med Dissertationen »De publicis actionibus et inquisitionibus in causis poenalibus ex præceptis juris Danici et Norvegici, tam antiqui quam hodierni, nec non ex aliis nonnullis legibus«. I sin latinske Selvbiografi af 1828 hylder Scheel — med det obligate Takkebuk for Universitetsprofessorerne — fremfor nogen anden A. S. Ørsted som sin Lærer,[15]) og det var ogsaa Linien fra Ørsted, han førte videre. Scheel er vistnok den Efter-Ørsted'ske Periodes betydeligste Dogmatiker. Om Scheel's Ævner som Docent er intet videre bekendt, i sine ældre Aar kunde han ikke efter Gram indtræde i Sølovskommissionen, da han paa Grund af sit svage Bryst og meget svage Stemme ikke var i Stand til at deltage i nogen langvarigere mundtlig Forhandling,[16]) og en af Grundene til, at han ikke kom til at spille nogen større politisk Rolle, var en delvis af svigtende Helbred følgende Tilbageholdenhed og Indesluttethed. Uberørte af Tidens Tand og urokkede af senere Lovforandringer knejse som Klipper i dansk Retslitteratur Scheel's Hovedværker »Person- og Familieret, fremstillet efter den danske Lovgivning« (I-II 1857-60, 2den omarbejdede og forøgede Udgave af Personretten 1876, af Familieretten 1877) og »Privatrettens almindelige Deel« (I-II 1865-66); skønt Forfatteren var klar over, at en væsentlig Del af Personrettens Indhold — Indfødsretten, Fattigvæsenet, Næringsretten m. m. — snarere henhørte til den offentlige Ret end til Privatretten, bibeholdt han den dog i anden Udgave af Personretten, medens han i anden Udgave af Familieretten udelod den Afdeling, hvori Forholdet mellem Husbond og

Tjenestefolk behandledes. Første Afdeling af Privatrettens almindelige Del omhandlede Retskilderne, anden Retsforholdene; Rettighedens Indhold fandt han i en Beføjelse til en vis udvortes Raadighed eller Frihed, Lovfortolkning er efter ham en Virksomhed, som bestaar i at erkende Lovene i deres sande Betydning, hvortil udfordres, at de opfattes baade rigtigt og fuldstændigt — det var den subjektive Fortolkningsteori, hvortil han sluttede sig; i Afsnittene om Retsreglernes Virkekreds i Tiden og deres stedlige Grænser er Savigny's Indflydelse mærkbar.[17]) Det var den positive Lovgivning, mod hvilken Scheel's Blik var rettet; paa selvstændige retshistoriske Undersøgelser indlod han sig ikke, og en dyberegaaende Indtrængen i den retsvidenskabelige Erkendelsesteori laa udenfor hans Interesse og Ævne. Sin sjældne Lovkundskab og praktiske Erfaring lagde Scheel ogsaa for Dagen i sine to Universitetsprogrammer »Om Tilbageholdelsesretten efter de danske Love med nogle forudskikkede Bemærkninger om tinglige Sikkerhedsrettigheder i Almindelighed« (1839), »Om Kjøbenhavns Universitets Collegier og Stipendier for de Studerende ved dette Universitet« (1844) og i sin legislativt-litterære Virksomhed paa Militærrettens Felter, hvilken skaffede ham Navn og Autoritet som Tidens første Militærjurist.[18]) Han naaede ikke som nogle af sine faa Forgængere — Krohn, Rosenstand-Goiske, Paysen og C. P. N. Petersen, hvis »Haandbog i den danske Militairret« (I) han gjorde til Genstand for en hvas Anmeldelse i »Nogle Bemærkninger henhørende til den danske Militairret« (1831)[19]) — at fuldføre noget fuldstændigt systematisk System, men saavel det nysnævnte Skrift som Bogen »Om Militære Straffelove. En Bedømmelse af Udkast til en militær Straffelov for Kongeriget Norge« (1842) og »Om Militære Rettergangslove. Med Bemærkninger til Udkast til en militær Rettergangslov for Kongeriget Norge« (1844) vise de samme Fortrin som hans øvrige Produktion. I Forordet til Arbejdet af 1842 udtrykte Scheel sin Glæde over som født Nordmand at kunne bidrage noget til Gavn for sit Fødeland, der samme Aar — uden Resultat iøvrigt — svarede med — efter U. A. Motzfeldt's Afgang — at kalde ham til Professor ved Oslo Universitet.[20]) Ikke alene som Politiker var A. W. Scheel en konservativ Natur. Næsten naivt virker det, at han i Fortalen til sin Personret

gør en Slags Undskyldning for, at han ikke har konverteret sin vante Skrivemaade af Ordet »Qvinde« til det da indførte »Kvinde«![21])

Kun i fire Aar virkede *Tage Algreen-Ussing* som Professor i det juridiske Fakultet uden dog her ligesaalidt som i sine øvrige Embedsstillinger at skaffe sig et særligt Navn.[22]) Som Retsforfatter var han mere den videnskabeligt interesserede Praktiker end den selvstændige, dybtgaaende Tænker.[23]) Den Ilterhed og hensynsløse Gaaen paa, den Selvsikkerhed og temperamentsfulde Polemik, der prægede hans æstetiske — og »historiske« — Debutsmaaskrifter — »Beviis for at Adam Oehlenschläger er gaaet fra Sands og Samling« (1820), »Nok et Universitetsprogram drøftet« (1821), »Napoleon den Eneste« (Af Sandheds Elskeren, Scandinavien 1827), er heller ikke ukendt i hans tidligste juridiske Arbejder. Ved sine voldsomme Vingeslag er han en fremmed og vild Fugl blandt sine Fagfæller. Karakteristisk for Algreen-Ussing's hele Tænkesæt er saaledes Fortalen til den af ham 1824 leverede forkortede Oversættelse af Carl Ferdinand Hommel's under Pseudonymet Alexander von Joch udgivne »Über Belohnung und Strafe nach Türkischen Gesezen« (Bayreuth & Leipzig 1770, 2den Udg. 1772), der viser saavel svigtende Problemsans som letkøbt Dom og utilstrækkelig Viden.[24]) Algreen-Ussings umiskendelige Iver for det juridiske Studiums Tarv i Forbindelse med en ivrig litterær Ærgerrighed affødte »Anmærkninger til Personretten vedføiede Etatsraad Hurtigkarls System og nærmest affattede til Brug for den lovstuderende Ungdom« (1823) og »Anmærkninger til Tingsretten« (I-II 1825), for største Delen kritiske og supplerende Bemærkninger, først og fremmest A. S. Ørsted's Undersøgelser, som Algreen-Ussing hist og her næsten ordret indfører, da »de ikke synes at kunne fremsættes paa en heldigere Maade«, Forerindring til Personretten S. 2. Den overvældende Benyttelse af Ørsted's Værker fremkaldte hos Algreen-Ussings Kritikere baade nu og senere utvetydige Antydninger om Plagiat og paadrog Forfatteren af Ørsted selv en skarp Paatale i Fortalen til 2det Bind af dennes Haandbog (1825, S. 32), paa hvilken Anke Ussing i Forerindringen til andet Bind af Tingsretten S. III-VIII gav et pebret og lidet høfligt Svar. Noget større Selvstændighed fremtræder i de processuelle,

familie- og strafferetlige Bidrag, der udgøre Ussing's Andel i de af ham med hans aandsbeslægtede Ven cand. jur. H. Marius Svane[25]) 1824 offentliggjorte »Juridiske Afhandlinger« og endnu mere i et Par tingsretlige Afhandlinger i det af Ussing redigerede »Bibliothek for dansk Lovkyndighed« (I 1833, II 1837).[26]) Brugbar som Haandbog, men videnskabelig betydningsløs, var Algreen-Ussing's »Haandbog i den danske Kriminalret« (I-II 1829; den næsten berygtede højtravende Dedikation til P. C. Stemann er udeladt i 4de Udgave 1859), der blev stærkt medtaget i »Dansk Litteratur-Tidende« for 1830[27]) og i »Maanedsskrift for Litteratur« V (1831) slaaet til Jorden med knusende Kølleslag af J. E. Larsen, som ikke forstod Spøg i videnskabelige Anliggender;[28]) Algreen-Ussing's Svar paa Larsen's Recension — i Kriminalrettens 2den Udgave 1831 — er paafaldende mat. Ussing's »Haandbog i den danske Arveret« (1855) er den første samlede Fremstilling af de herhenhørende Regler paa Grundlag af den Ørsted'ske Arveforordning af 21. Maj 1845; den tabte ganske Terræn, da F. C. Bornemann's overlegne arveretlige Forelæsninger saa Dagens Lys 1864. Ypperst i Algreen-Ussing's Produktion er hans omfattende Haandbog »Læren om Servituter og andre dermed beslægtede Eiendomsbyrder efter de danske Love« (1836), tilegnet J. H. Schou; det Haab, Ørsted i 1825 havde udtalt overfor Ussing, at den Ævne, som hidtil for det meste kun havde vist sig i dødt, spidsfindigt Ordkløveri, vilde modnes og forædles til levende, frugtbar Skarpsindighed, er helt igennem opfyldt i dette Skrift, hvis indgaaende, klogt afvejede og besindige Udvikling danner en talende Modsætning til Ungdomstidens gærende og ikke tilstrækkelig afklarede Fremstilling. Utrættet Flid og megen Omhu nedlagde Algreen-Ussing i de for Retslivet og Retsstudiet uundværlige Arbejder, hans Fortsættelse baade af L. Fogtmann's »store« Reskriptsamling 1813-65 (1825-71) og J. H. Schou's Forordninger 1850-71 (1851-72). Af mindre Betydning er hans 1835 udgivne Register til Christian V's Danske Lov. Af de talrige, ogsaa legislative, Gøremaal, han bestred udenfor sin Universitetsgerning, skal her blot nævnes, at han var Formand for Straffelovskommissionen af 1859.

I sine yngre Dage tilhørte *Frederik Terkel Julius Gram* den Kreds, der samledes i Disputerselskabet »Lyceum«, og han dyrkede hele Livet

igennem sine mangesidige, navnlig historiske og kunsthistoriske Interesser. Under sine Læreaar i Udlandet hørte og omgikkes han særlig Repræsentanter for Statsretten, Straffe- og Fængselsretten og Retshistorien, i Tyskland saaledes Robert von Mohl, C. Reinhold Köstlin og Carl Georg Bruns, i Frankrig Phil. Jalabert, i Belgien Heinrich Ahrens og Ed. Ducpétiaux, men det blev ingen af de nævnte Discipliner, der vistnok oprindelig havde staaet hans Hjerte nærmest, men derimod Civilretten, i første Linie Formueretten, han i Hjemlandet viede sine Kræfter. Som Forsker traadte Gram som næsten hele hans Samtid i Ørsted's Fodspor. Ved Universitetet havde J. E. Larsen været hans beundrede Lærer; han udtaler selv, at det var ved Larsen's Examinatorier, at Retsvidenskabens Lys gik op for ham,[29]) og i Fortalen til første Del af sin Formueret nævner han Larsen som den, hvem dette Arbejde for en stor Del skylder sin Tilblivelse. Der er ogsaa Lighed mellem de to Mænd — det samme bundærlige, sanddru og vederhæftige Præg, der karakteriserer saa mange af dansk Videnskabs bedste Navne, J. N. Madvig, J. E. Larsen, S. Heegaard o. m. a. Ligesom P. G. Bang og J. E. Larsen var Gram fuldstændig klar over den Opgave, der paahvilede ham — efter Hurtigkarl over Ørsted og Larsen at give en dogmatisk-positiv Fremstilling af gældende dansk Formueret uden erkendelsesteoretisk eller komparativ Islæt. Naar Gram i berettiget Taknemmelighed over sin Skyld til Larsen mener, at man »med Føje kan stille Larsen ved Siden af Ørsted«,[30]) maa denne Ytring vistnok ses fra et systematisk Lærebogsstandpunkt. Gram har sikkert selv været klar over denne essentielle Forskel mellem Ørsted og hans nærmeste Efterfølgere. Som banebrydende Geni vil ingen af disse kunne betegnes.

Det var det praktiske Retsliv og dettes Tarv, paa hvilket Gram først og fremmest havde Blikket rettet. Med rummelig Forstaaelse vurderede han en Personlighed som F. C. Bornemann, omend dennes spekulative Behandling af Retsproblemerne laa ham fjærnt. Det var ikke Formuerettens ledende Principer, han vilde udgranske; parat til at tage Kampen op paa disse Felter stod allerede en yngre Fagfælle, Andreas Aagesen, hvis hele Anlæg og Aandsretning ligesom havde forudbestemt ham dertil. Dogmatiske Fremstillinger som Gram's sætte i Almindelighed ikke Skel, de ville i det lange Løb nærmest have historisk Betydning og

maa trøste sig med Schiller's berømte Ord i Prologen til »Wallenstein«, men ikke mindst Gram's Hovedværk »Den danske Formueret« I (1855, 2den Udgave 1858), »Læren om de tinglige Retsforhold«, II, 1 (1860) »Læren om Fordringsretsforholdene eller de obligatoriske Retsforhold«, 2 (1864), »Om de enkelte Fordringsretsforhold i Særdeleshed, Sagregister« (1865), beherskede i lange Tider dansk Videnskab og Retsliv, indtil det afløstes af A. C. Evaldsen's og Jul. Lassen's Skrifter; endnu længere Levetid fik hans andet Hovedværk, formelt og reelt maaske hans ypperste, »Den private Søret efter Dansk Lovgivning« (1851). I Modsætning til disse to Arbejder er Gram's »Forelæsninger over Den danske Familieret« (1868) ingen Haandbog, der ønsker at konkurrere med A. W. Scheel's fremragende Værk, men en for de studerende beregnet kortfattet Lærebog, en Kendsgerning, Jul. Lassen vistnok i nogen Grad synes at have misforstaaet.[31]) I sit Universitetsprogram fra 1863 »Om Ægtepagter efter dansk Ret« optog Gram et familieretligt Æmne til bredere Behandling; hans Forelæsninger »Om de private Retsforhold i Almindelighed« (1865) og »Om Loves Anvendelse og Fortolkning« (1865) ere kun trykte som Manuskript og maaske allerede af den Grund kun lidet læste og citerede. Gram's autoritative Stilling som Universitetets Søretslærer skaffede ham Sæde i Kommissionen af 9ende Juli 1870 om Udarbejdelse af Forslag til en ny Sø- og Handelslovgivning, og det lykkedes ham at forfatte Udkast til de første Kapitler i Søloven om Skibe og Rederi, inden Sygdom og paafølgende Død slog Pennen ud af hans Haand.

I dansk Retsvidenskabs Historie staar *Johannes Magnus Valdemar Nellemann* som J. E. Larsen's direkte Arvtager. I sine første Studieaar havde Nellemann ogsaa givet sig af med filosofiske Studier, navnlig af Hegel, men han var for positiv og konkret en Aand til varig at lade sig indspinde i Spekulationens Tryllenet; det blev derfor ikke F. C. Bornemann, ej heller Goos, hvis Indflydelse ikke mærkes, men J. E. Larsen, der øvede stærkest Tiltrækning paa ham. Hovedsagelig blev det Larsen's Værk som processuel Forfatter, ikke som Retshistoriker, hvoraf Nellemann blev Fortsætter. Under sin Udenlandsrejse havde Nellemann i München hørt og omgaaedes Konrad Maurer. Han havde vundet fuld Forstaaelse af de Fordringer, den moderne Opfattelse af Retshistorien

stiller til dens Dyrkere. Paa nærmeste Hold havde han iagttaget det Rydningsarbejde, som udførtes af Maurer og dennes Elever, og har vel ikke været blind for den videnskabelige Fare, der *kan* ligge i, at et Lands Retshistorie behandles af fremmede, som — al Upartiskhed og Objektivitet til Trods — kunne fristes til at overse Ejendommeligheder ved Landets Retsudvikling og til at se dem i Transparent af Forholdene i det større og mægtigere. Klart saa han, at den »ideale« Retshistoriker paa én Gang maatte være Jurist, Historiker og Filolog, og da han følte, at hans filologiske Kundskaber ikke stod Maal med hans juridiske og historiske, lod han aldrig sine Forelæsninger over den danske Retshistorie trykke. Af egentlige retshistoriske Undersøgelser offentliggjorde han kun den omfattende Afhandling »Retshistoriske Bemærkninger om kirkelig Vielse som Betingelse for lovligt Ægteskab i Danmark« med dens Følgesvend »Yderligere Bemærkninger om kirkelig Vielse«,[32]) Spørgsmaal, som f. Ex. i Tyskland vare drøftede af Rudolph Sohm og Emil Friedberg, og »Ægteskabsskilsmisse ved kongelig Bevilling« (1882). Arbejder med en vis retshistorisk eller retslitteraturhistorisk Patina er Betænkningen »Om Valløe Stifts og Wemmetofte Klosters Retsforhold til Staten« (1872, nyt Optryk 1909), »Nogle juridiske Bemærkninger i Anledning af P. A. Heibergs Skilsmissesag«[33]) og »Anders Sandøe Ørsteds Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling« (1885. Almindelig Indledning og Ørsted's Indflydelse paa Procesrettens Udvikling), hvoraf Indledningen ikke staar paa Højde med den punktuelle Fremstilling af Ørsted som processuel Foregangsmand i Sammenligning med hans Forgængere. Nyt og ejendommeligt er Nellemann's Indlæg i den Heibergske Sag; han betragtede Forordningen af 27nde September 1799 som en *formildende* Straffelov i Sammenligning med den hidtil gældende i Danske Lov, en Argumentation, der turde være mere end tvivlsom. Stor blev Nellemann's retshistoriske Produktion ikke — den skaffede ham forøvrigt Plads i Videnskabernes Selskab — men hans historiske Syn og Sans for Rettens Udvikling prægede hans processuelle Hovedværker i stærkere Grad end det historiske Element i Bang's og Larsen's System —; stedse fremdrager han Forholdet mellem den gældende Ret og den forudgaaende Tids Love og Praxis. Hans Virksomhed paa det dog-

matisk-juridiske Omraade betegner ikke nogen Strømkæntring, men han ledede Strømmen videre maalbevidst og sikkert. Ikke uden en vis Resignation for en Mand med hans procespolitiske Grundtanker har han paany gennempløjet den Ager, hvis Førstebearbejdelse var begyndt af Ørsted. Det blev Nellemann's videnskabelig set næsten tragiske Skæbne, at han, der var en overbevist og næsten fanatisk Tilhænger af de moderne processuelle Retsprincipper, som først fik legal Hjemmel ved Retsplejeloven af 11te April 1916, i sin Produktion maatte indskrænke sig til at hælde ny Vin paa det gamle Systems Læderflasker. Paa sin Studiefærd havde Nellemann faaet et uforglemmeligt Indtryk af den engelske Procesmaade, og han blev sin Ungdoms Idealer om Offentlighed og Mundtlighed i Retsplejen tro til det sidste. 1868 var Nellemann blevet Medlem af Proceskommissionen — som Justitsminister nedsatte han Proceskommissionen af 1892 — og havde som saadant udarbejdet Udkastene vedrørende Civilprocessen og Retsorganisationen; i Afhandlinger i »Ugeskrift for Retsvæsen«,[34]) i Bogen »Om mundtlig Rettergang i civile Sager. En Oversigt over Grundsætningerne i de vigtigste fremmede Proceslove og Reformforslag« (1874), paa det første og andet nordiske Juristmøde (1872 og 1875) og andensteds slog han kraftigt til Lyd for Gennemførelsen af de Reformer, hvilke han aldrig selv kom til at opleve; Fortalen til det lige ovenfor anførte Skrift røber baade en vis Resignation og nogen Bitterhed overfor den juridiske Inerti og Konservatisme. En fuldstændig trykt Fremstilling af hele det danske Processystem efterlod han ikke, men de af ham udgivne tre Værker »Civilprocessens almindelige Deel« (1868, 3die Udgave 1887), »Den ordinaire civile Procesmaade« (1864 under Titel »Forelæsninger . . .«, 4de Udgave 1892), »Læren om Execution og Auction« (1871, 2den Udgave 1884) — heraf »Læren om Execution« i 3die gennemsete Udgave 1896 og »Læren om Auction i omarbeidet Fremstilling« (1894) som Følge af Lov om Tvangsauktioner m. m. af 9ende April 1891 — beherskede indtil Fremkomsten af Deuntzer's Civilproces af 1901 og Munch-Petersen's Procesarbejder Teori og Praxis. Som Hovedforfatter af Konkursloven af 25nde Marts 1872 gjorde han Afsnittet deraf om Afkræftelse til Genstand for litterær Behandling i to Universitetsprogrammer »Bidrag til Fortolkningen af Concurslovens fjerde Capitel« (1874) og

»Fortsatte Bidrag til Fortolkningen af Concurslovens fjerde Capitel« (1875) (samlede til en Bog og udgivet 1879).[35]) Han var en varm Ven af Samarbejdet mellem de nordiske Jurister, i det hele, ogsaa i sin lange Ministertid levende interesseret i Retsvidenskabens Udvikling, sammen med Aagesen Udgiver af F. C. Bornemann's Samlede Skrifter IV — Strafferettens specielle Del — (1864) med Goos af Holck's Statsforfatningsret (I-II 1869) og Statsforvaltningsret (1870); han tog bl. a. Initiativet til Udgivelsen af V. A. Secher's »Samling af Kongens Rettertings Domme« (I-II 1881-86) og støttede med Raad og Daad Fremkomsten af Secher's bindstærke Udgave af »Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve« (I ff. 1887 ff.).[36]) Naar det om Nellemann's Skrifter er sagt, at Aanden deri er positiv og tør uden et Gran af Filosofi, og at man derigennem ikke fornemmer en bestemt Forfatterpersonlighed,[37]) er denne Dom en Blanding af rigtigt og urigtigt, al den Stund en juridisk Lærebog efter sin Natur ikke taaler at vejes paa Æstetikens Guldvægt, medens der netop *er* Forfatterindividualitet i Nellemann's lette og flydende Sprog, saa bestikkende let, at det lærebogsmæssigt set er en Mangel, at det ikke tilstrækkelig fremhæver det praktisk set vigtigste i Forhold til det mindre væsentlige, det pointerer og sammenfatter ikke nok. Hans Klarhed som Universitetslærer fremhæves af saa kritiske Hjærner som Deuntzer og Niels Lassen[38]) — den sidste bruger saa stærke Udtryk som fænomenal Klarhed —; selv har Nellemann i et Brev til Hans Kaarsberg tegnet et sanddru Billede af sig selv og sit aandelige Standpunkt. Han betegner sig selv i dette — December 1899 — som »en ivrig Modstander af al Slags Læg-Kludderi, baade Kvaksalvere i Medicinen, Vinkelskrivere i Juristeriet og Ignoranter i Politiken. Jeg siger allevegne *power to the competent and not to the man*«.[39]) *Ecce homo!*

Det havde været *Carl Georg Holck*'s Tanke at vie sin Livsgerning, praktisk som teoretisk, til den slesvigske Rets Tjeneste, og det var først efter megen Vaklen og skrupuløs Selvprøvelse, at han efter F. C. Bornemann's pludselige og uventede Bortgang 1861 efterkom den til ham fra det juridiske Fakultet rettede Opfordring om at indtræde i Fakultetet, hvor han ikke overtog de Fag, Civilretten og Civilprocessen, der hovedsagelig havde været Genstand for hans tidligere Studier, men der-

imod Statsretten og Kirkeretten. Han holdt vel ogsaa Forelæsninger — foruden over slesvigsk Tingsret — over dansk Tings- og Obligationsret, men disse og andre Forelæsninger bleve ikke trykte, men opbevares i Universitetsbibliotekets Manuskriptsamling. Offentliggjorte efter Holck's tidlige Død bleve derimod hans »Den danske Statsforfatningsret« (I-II 1869) og »Den danske Statsforvaltningsret« (1870), begge udgivne af C. Goos og J. Nellemann. En sjælden Flid, Omhu og Samvittighedsfuldhed prægede Holck's hele Færd som Universitetslærer, omtrent samtidig med ham var Goos blevet Medlem af Fakultetet, og det var næsten selvfølgeligt, at Holck maatte staa i Skygge for denne banebrydende Forsker; et af de skarpeste Hoveder blandt Datidens studerende, Niels Lassen, udtaler sig i sine »Erindringer« I (1918) S. 230-31 i den Retning. Det var den danske Statsret i den Skikkelse, den havde faaet ved Grundloven af 28nde Juli 1866, der første Gang blev gjort til Genstand for systematisk Behandling, og Holck's Forfatnings- og Forvaltningsret, skrevet uden Forarbejder af videre Betydning,[40]) bærer Vidne om en Udholdenhed i Arbejdet, en Resignation i Gennemgangen af det store Stof og en udholdende Tænkning, der gjorde dem til et Støttepunkt og Grundlag for videre Bearbejdelse af disse Discipliner; det er egentlig først i den allernyeste Tid — ved Poul Andersen's Behandlinger af Forvaltningsretten (1930 og 1936) — at Holck's Bog har fundet sin Afløser. Hvad Forfatningsretten angaar, blev Holck's fuldstændig objektive og upolitiske Værk navnlig under Firsernes Forfatningsstridigheder oftere ført i Ilden mod forskellige af de af hans Efterfølger, Henning Matzen, forfægtede statsretlige Doktriner, ikke mindst paa den foreløbige Lovgivnings Omraade og unægtelig ogsaa vedrørende Spørgsmaal, paa hvilke Forfatteren øjensynlig ikke havde tænkt og allerede derfor ikke kunde have taget Stilling til. At Nellemann i sine Artikler i »Berlingske Tidende« af 1877 »Den foreløbige Bevillingslov af 12te April 1877« i Forbigaaende omtaler Holck som en Forfatter, hvem han »for Resten ikke anerkender som nogen Autoritet«, staar vel i nogen Grad i Forbindelse hermed. Naar Albert Olsen i »Studier over den danske Finanslov 1850-1864« (1930) S. 328-29, jfr. ogsaa S. 320, om Holck's Statsret postulerer, at det af hele

hans Fremstilling tydeligt og klart fremgaar, at han er doktrinær Nationalliberal, hvilken Paastand udføres videre, har Kritikeren ikke forstaaet, i hvor høj Grad hans egen historisk-politiske Argumentation er et tveægget Sværd.

RETSHISTORIKERE: J. L. A. KOLDERUP-ROSENVINGE J. E. LARSEN CHR. PAULSEN CHR. L. E. STEMANN V. FINSEN OG A. F. KRIEGER

Det var en af Ørsteds kæreste Disciple, som efter Ancher og Schlegel førte det retshistoriske Studium videre, personlig, videnskabelig og politisk hans nære Ven, Professor *Janus Lauritz Andreas Kolderup-Rosenvinge*. Ørsted, der vel selv havde en klar og fyldig Forstaaelse af Retshistoriens Værd og Betydning, tilskriver ikke sin Undervisning, — Rosenvinge var manuduceret af ham — at hans Elev især kastede sig over dette Fag, han tiltroede ham snarere Forkærlighed for den filosofiske Del af Studiet.[41]) Men Erhvervelsen af Universitetets Prismedaille 1813 for Besvarelsen af en retshistorisk Opgave, som i omarbejdet Stand blev trykt i »Nyt juridisk Arkiv« som »Bidrag til Fortolkningen af Christian den 5tes Lov ved Hielp af vore gamle Love, som Beviser paa disses Vigtighed for den Lovkyndige« med en karakteristisk Forerindring af Ørsted[42]) førte Rosenvinge ind paa den Vej, hans Anlæg og Interesser anviste ham. I sin Licentiatafhandling »De usu juramenti in litibus probandis et dicendis juxta leges Daniæ antiquas. Sectio prima« (1815)[43]) og i dens Fortsættelse, Doktordisputatsen — Sectio secunda — (1817)[44]) var det den gamle Procesmaade, han paa et enkelt vigtigt Omraade tog under Behandling; disse Skrifter bleve Forløbere for nogle af hans procesretshistoriske Undersøgelser og for et af hans Hovedværker, hans Udvalg af gamle danske Domme, hvorom nærmere nedenfor.

Om Rosenvinge's Ævner som Docent foreligge kun sparsomme Udtalelser i Litteraturen, Orla Lehmann, der iøvrigt omtaler ham og hans Virke med Anerkendelse og Sympati, synes ikke at vurdere ham synderligt højt som Forelæser,[45]) men han viste i alle Tilfælde stor Iver for de studerendes Tarv og Universitetsundervisningens Fremme. Som et Udslag heraf maa ses en ikke uvæsentlig Del af hans omfattende Forfatter-

virksomhed. Nørregaard's og Hurtigkarl's Systemer vare dels for omfattende, dels ikke længere tidssvarende, og § 6 i Forordningen af 26nde Januar 1821 paalagde Universitetsprofessorerne foruden at besørge Forelæsningerne over det fælles Lærefag — den danske Ret — hver for sig at overtage Disciplinerne Kirkeret, Landboret, Politiret m. m., og med stor Hurtighed opfyldte Rosenvinge de ham herefter paahvilende litterære Pligter og supplerede sine Forgængeres Forfattervirksomhed ved en Række kortfattede Ledetraade, »Grundrids«, den Gang for en stor Del noget nyt og ukendt og forsaavidt et Pionerarbejde, allerede fordi Litteraturen ganske savnede Lærebøger i de fleste af hine Fag — »Grundrids af den danske Lovhistorie. Til Brug ved Forelæsninger« (I-II 1822-23, i 2den og 3die Udgave 1832 og 1860 »Retshistorie«), »Grundrids af den danske Politiret. Til Brug ved Forelæsninger« (1825, 2den Udg. 1828), »Grundrids af den positive Folkeret. Til Brug ved Forelæsninger« (1829, 2den Udg. 1835), »Grundrids af den danske Kirkeret. Til Brug ved Forelæsninger« (I 1838, II 1840. Anden Udgave ved C. T. Engelstoft 1851), Forelæsninger, der bleve holdt saavel ved Universitetet som ved Pastoralseminariet, og det tidligere nævnte »Grundrids af den juridiske Encyclopædie. Til Brug ved Forelæsninger« (1849). Rosenvinge's »Retshistorie« er den første sammenhængende Fremstilling af den danske Retshistorie — i 2den Udgave adskilte han den udvortes Retshistorie fra den indvortes og forlod den af ham tidligere anvendte synkronistiske Metode forsaavidt Privatretten angik — og den har baade i og udenfor Norden været et vigtigt og endnu i Udlandet meget benyttet Hjælpemiddel til Granskningen af dansk Retshistorie. Den blev 1825 oversat paa tysk og ledsaget med Anmærkninger af den fremragende Germanist, Professor i Berlin C. G. Homeyer,[46]) der i Fortalen S. VI ff. gør opmærksom paa Betydningen af Studiet af nordisk Ret. I »Juridisk Tidsskrift« — Medudgiver heraf fra 17de til 37te Bind 1831-40 — i »Danske Magazin«, »Videnskabernes Selskabs Skrifter«, »Historisk Tidsskrift« o. a. publicerede Rosenvinge en anseelig Række Afhandlinger — »Bemærkninger over de gamle Loves Bestemmelser om Vindikationsretten udgivne som Indbydelse til Forelæsninger over Fædrenelandets Lovhistorie« (1819), »Om den saakaldte nye Sjellandske Lovs Alder«,[47]) »Undersøgelse om Kong Christian den Andens

saakaldte gejstlige og verdslige Lov«,[48]) »Nogle Bemærkninger om det hemmelige Skriftemaals Anvendelse i Norden, nærmest med Hensyn til en Bestemmelse derom i den skaanske og sjellandske Kirkeret«, »Om Rigens Ret og Dele«[49]) o. m. a. Det er rigtigt set af *Johs. Steenstrup,* at Rosenvinge's Skribentvirksomhed bærer et eget friskt Præg,[50]) men den vidner tillige om stor Grundighed og nøje Kendskab ogsaa til Udlandets Litteratur. Han var en Arkivets og Bibliotekets Mand og hans Undersøgelser der bragte ogsaa lødige Resultater. Med beundringsværdig Flid og Taalmod — og med personlige Ofre — skabte han to af sine ypperste Arbejder, Samlingen af de gamle Love og Udvalget af gamle danske Domme.

Det førstnævnte Værk »Samling af gamle danske Love udgivne med Indledninger og Anmærkninger og tildeels med Oversættelse« udkom i fem Dele, men forblev ufuldendt. Første Dels første Afdeling indeholder »Lex Scaniæ antiqua latine reddita per Andream Sunonis, archiepiscopum Lundensem« (1846), anden Del »Lex Siellandica Erici Regis — Kong Eriks Sjellandske Lov« (1821), tredje »Kong Valdemar den Andens Jydske Lov og Thord Degns Artikler« (1837), fjerde »Danske Recesser og Ordinantser af Kongerne af den Oldenborgske Stamme« (1824) og endelig femte »Danske Gaardsretter og Stadsretter« (1827). At Værket frembyder Mangler, er vistnok en Kendsgerning,[51]) men det har afgivet en betydelig Hjælp til Forstaaelsen af den ældre Ret.[52]) Til Værket sluttede sig et latinsk Universitetsprogram af 1826 om Knud den Stores engelske Love og en Udgave af Danmarks Rigens Ret.[53]) Et helt nyt Kildemateriale forelagde han Offentligheden i det andet ovenfor omtalte Værk »Udvalg af Gamle Danske Domme, afsagte paa Kongens Retterting og paa Landsting« (I-IV Samling 1842, 1844, 1845 og 1848), et Skrift, hvorom en Forsker af *Steenstrup's* Rang — i Overensstemmelse med C. Molbech — udtaler, at der i det 19de Aarhundrede ikke er udkommet mange Kildesamlinger, der i den Grad som denne har tilfredsstillet, ja tillokket baade Granskere og almindelige Læsere, en Samling, der byder et Materiale af rigeste Natur i Henseende til Belysning af Retshistorien, Personal-, Kirke-, Kultur- og Sprogets Historie.[54])

Rosenvinge stod i nær Kontakt, baade videnskabeligt og personligt,

med mange Lærde udenfor Danmark.[55]) Han var en usædvanlig alsidig Natur; som faa beherskede han baade den juridiske og historiske Litteratur og dansk og fremmed Skønlitteratur. Han var meget musikalsk og forsøgte sig som Digter, bl. a. ved en Oversættelse af J. H. Wessel's »Kærlighed uden Strømper« og Calderon — »Dronning Zenobia« (1849 anonymt) — vistnok kun hæderlig Dilettantisme, men i hvert Fald Vidnesbyrd om en levende aandelig Stræben og Rigdom. I sine senere Leveaar »spaserede« han oftere, navnlig i Breve, med Søren Kierkegaard.[56]) Naar H. Bröchner i sine Erindringer om Kierkegaard i »Det nittende Aarhundrede« omtaler Rosenvinge som den Gang værende »temmelig sløvet og i mange Henseender yderlig bornert«,[57]) finder denne Dom ingensomhelst Støtte i de offentliggjorte Breve fra Rosenvinge til Kierkegaard — tværtimod! —, ej heller i Rosenvinge's lige til det sidste fortsatte litterære Virksomhed. Bröchner har maaske særlig tænkt paa Rosenvinge's konservativt politiske Syn.[58]) Om dette vidner bl. a. forskellige af ham forfattede Smaaskrifter, »Stemmer fra Frankrig og England om Tokammersystemet« (1848. Ed. Laboulaye og Lord Brougham), »Om Kirkebestyrelse, Kirkeforfatning og Kirkens Ejendomsret« (1850) o. a. Han var sit Fædreland en tro Søn. Hele hans rige Virke var Udtryk for hans Følelser for sit Land. I »Sendschreiben an den Herrn F. C. Schlosser, Geheimenrath und Professor der Geschichte in Heidelberg« (1843) traadte han i Skranken mod den tyske Forskers Skildring af Danmarks Historie under Frederik V og Christian VII, derunder Schlosser's Angreb paa Ove Høegh-Guldberg.

I Modsætning til Kolderup-Rosenvinge, der var født og opvokset under de lyseste og gunstigste Forhold, var *Johannes Ephraim Larsen* som Søn af fattige Forældre kommet til Verden i en fugtig og mørk Kælderlejlighed i København.[59]) Han var — som A. C. Evaldsen — i Ordets egentlige Betydning en *selfmade-man*. Han arbejdede sig selv frem. Skarp og klar var hans Tanke, praktisk hans Sans, ukuelig hans Vilje og Energi, utrættet og over det almindelige Maal hans Arbejdskraft. Efter trange Drenge- og Ynglingeaar lykkedes det ham at betræde den akademiske Bane, 1825 blev han cand. juris, 1828 Politiassistent og fra 1831 Professor ved Universitetet, en Stilling, han kun ugærne forlod 1856 for at blive Justitiarius i Højesteret, kort

efter afgik han ved Døden.[60]) Med en retshistorisk Afhandling debuterede han som Skribent, og i hans videnskabelige Forfatterskab rage frem for alt op hans retshistoriske Arbejder, men ligesom han vistnok selv betragtede sin retshistoriske Forsken som tjenende eller som en nødvendig Forudsætning for den rette Forstaaelse af den positivt gældende Ret — og denne Opfattelse havde han faaet indprentet i den Ørsted'ske Skole, — saaledes udøvede han ogsaa baade med Mund og Pen navnlig Indflydelse ved sin dogmatisk-systematiske Forelæsnings- og Forfattervirksomhed. Som Forelæser var Larsen ingen Skøntaler, hans gennemærlige, umiddelbare og sandhedskærlige Natur skyede al retorisk Prunk. Lehmann siger,[61]) at Larsen's Foredrag var meget besværligt, og ifølge hans Tilhører F. T. J. Gram baaret af en vis Forlegenhed og derhos noget stammende, men desuagtet hørtes hans Forelæsninger gærne af de studerende, som altid havde Lejlighed »til at beundre den rige Kundskabsfylde, den sluttede Bevisførelse, den skarpe Dømmekraft og den klare Fremstilling«.[62]) Særlig hans Examinatorier fremhæves af Gram, og som under denne bemærket, var det ved disse Øvelser, at Retsvidenskabens Lys opgik baade for ham og mange andre, f. Ex. A. F. Krieger og C. Hall. Som Forfatter var Larsen ingen Ørsted og ligesaalidt som de øvrige Efter-Ørsted'ske Skribenter nogen Banebryder, men han var en Fortsætter og Fuldender af Ørsted's Gerning; han var uden filosofisk Fordannelse, og den juridiske Erkendelsesteori var ikke hans Sag, og paa det Felt har han derfor ingen nævneværdig Indsats gjort. Men de efter hans Død udgivne Forelæsninger over Privatretten, Civil- og Kriminalprocessen og Statsretten, baade den før og efter Grundloven af 5te Juni 1849 gældende, vare i Virkeligheden systematiske Lærebøger og benyttedes længe som saadanne;[63]) den af Larsen sammen med P. G. Bang forfattede »Systematisk Fremstilling af den danske Procesmaade« (I-V 1837-43, oprindelig trykt i »Juridisk Tidsskrift« XXIX-XXXII, XXXIV-XXXV, XXVII-XL), hvoraf de ti første Kapitler af den extraordinære Proces og Fremstillingen af Appel navnlig hidrører fra Larsen, var det processuelle Hovedværk indtil Fremkomsten af Nellemann's Arbejder, og Gram's »Den danske Formueret« skylder efter Forfatterens eget Udsagn for en stor Del Larsen sin Tilblivelse. Den Disciplin, der laa Larsen nærmest paa Hjærte, Rets-

historien, overtog han først som Undervisningsfag efter Rosenvinge's Bortgang 1850, og han blev da heller ikke sat i Stand til som Rosenvinge at yde en fuldstændig Fremstilling deraf, — en saadan blev omsider skrevet 1871 af Chr. Stemann — Larsen granskede ikke som Rosenvinge i Arkivernes Skatte, han tog ikke Opgaver op som Udgiver af retshistoriske Kilder, men han bragte i sine Forelæsninger, der sluttede sig til Rosenvinge's Retshistorie som Grundlag, en Række Tilføjelser og Rettelser, han skrev forskellige vægtige og udførlige Anmeldelser o. a.[64]) Men Prisen bære hans ældre retshistoriske Afhandlinger, der baade af Jurister og Historikere regnes blandt dansk Retslitteraturs ypperste Frembringelser, som paa mange Punkter har indvundet nyt Land og stadig sysselsætter den videnskabelige Forskning.[65]) Larsen's ovenantydede Debutarbejde bragte en »Yderligere Undersøgelse over Kong Christian den Andens Love«[66]); det henledede strax den videnskabelige Verdens Opmærksomhed paa den unge Politisekretær, som ydermere fæstnede sin Anseelse ved sine berømte »Bidrag til de gamle Danske Provindsiallovbøgers Historie«,[67]) der atter efterfulgtes af »Om Kongeværdighedens Arvelighed fordum i Danmark«,[68]) Universitetsprogrammerne »*De comitiis et senatu regni Daniæ ante mutatam a. 1660 reipublicæ formam*« (1838)[69]) og »Om de danske Kongers personlige Deltagelse i Retspleien fra de ældste Tider indtil den nuværende Tid« (1839)[70]). I det førstnævnte Program gjorde Larsen sig til Talsmand for den Anskuelse, at det middelalderlige Danehof maatte opfattes som identisk med den nyere Tids Stænderforsamling, og selv om det ikke tillige var en umiddelbar Fortsættelse af det ældgamle Folketing, var det i alt Fald dettes berettigede Afløser.[71]) Et tredje Universitetsprogram »Om Islands hidtilværende statsretlige Stilling« (1855), (oversat paa Islandsk 1856) havde en mere tilfældig Oprindelse, fremkaldt ved og rettet imod den af Jón Sigurðsson som Formand og Ordfører underskrevne islandske Udvalgsbetænkning af 1851; det affødte Sigurðsson's Svar »Om Islands statsretlige Forhold« (1856). Ifølge *Knud Berlin*'s Dom vidnede Larsen's kortfattede Afhandling ved Siden af en ædruelige Opfattelse af Hovedpunkterne om ikke fuldt tilstrækkeligt Kendskab til det store islandske Kildemateriale.[72]) For det sønderjydske Spørgsmaal nærede Larsen dyb Interesse. Bevarelsen af Sønderjyllands

Forbindelse med Moderlandet var ham en Livssag. Sammen med A. F. Krieger var han i forreste Linie i Arbejdet paa de paa Konsistoriums Foranstaltning udgivne »Antislesvigholstenske Fragmenter« (I-IV 1858-61), til Afbenyttelse under Forhandlingerne om Ordningen af Tronfølgen i Monarkiet udarbejdede han efter Udenrigsminister Reedtz's Opfordring Afhandlingen »Om Arvefølgeordningen efter den af Kong Frederik III under 14. November 1665 udstedte Kongelov« (1851); han var Forfatter af Udvalgsbetænkningen om det kongelige Budskab angaaende Tronfølgens Ordning og bekæmpede med en for ham usædvanlig Veltalenhed og parlamentarisk Bevægelighed Regeringens Stilling. Om Larsen's politiske Virke skal iøvrigt ikke tales paa dette Sted; noget af en Skæbnens Ironi var det, at netop han i Anklagen mod Ministeriet Ørsted var Rigsrettens Formand. Hans Samlede Skrifter. Fjerde Afdeling (Blandede Bidrag) (1861) indeholder »Blandede Afhandlinger, Udarbejdelser og Foredrag, fortrinsviis af politisk Indhold« — af rent juridisk Karakter er bl. a. den under Skildringen af Tage Algreen-Ussing omtalte knusende Anmeldelse af Ussing's »Haandbog i den danske Kriminalret«.[73]) Larsen's Død fremkaldte bl. a. et engelsk Digt i »Morning Chronicle« af Professor *George Stephens.*[74]) J. E. Larsen var en Mand uden glimrende ydre Egenskaber, men sanddru, vederhæftig, redelig og grundig baade i sin videnskabelige og personlige Færd, ingen Allemandsven, ingen Jabroder. Han manglede den tomme, overfladiske Elskværdighed, men sagde ærlig sin Mening uden at se hverken til højre eller venstre. Paa et Vælgermøde udtalte han engang som Svar paa en Afbrydelse om, at han ikke var Demokrat, at han var udgaaet fra Almuen og regnede sig endnu til den — og i en vis Forstand var dette rigtigt — han ejede de bedste af Almuesmandens Egenskaber.

Med *Paul Dethlef Christian Paulsen* ydes en særlig sønderjysk Indsats i dansk Retsvidenskabs Historie. Hans akademiske Uddannelse var oprindelig tysk — han var født i Flensborg — han havde studeret i Göttingen, hvor han bl. a. hørte Forelæsninger hos Hugo og Eichhorn, i Berlin hos Hasse og Savigny og i Heidelberg hos Gensler, Thibaut, Zachariae og Creuzer,[75]) men disputerede i København saavel for Licentiat- som for Doktorgraden.[76]) Dog ved Københavns Universitet lyk-

kedes det ham ikke at faa Ansættelse; fra 1825 virkede han som Professor i Kiel, men efter Begivenhederne i 1848, der forjog ham til København, holdt han i nogle Semestre Forelæsninger ved Universitetet her. Han var vel Historiker, men hævdede samtidig, at det især paahvilede de retslærde at behandle den Del af Retsvidenskaben, man kan kalde den filosofiske. Denne tilkommer nemlig Undersøgelsen om den videnskabeligste og derfor naturligste Inddeling af Retten, Fastsættelsen af de enkelte Deles gensidige Forhold, Opfindelsen og Forklaringen af den af indre Nødvendighed fremgaaende Sammenhæng mellem de forskellige Retssætninger og Bestemmelsen af det, der ej beror paa noget Udvortes, men kun paa Sagens filosofiske Anskuelse.[77]) Han opfattede Retten som et Led i Livets almindelige Udviklingshistorie og advarede mod Retsvidenskabens — og Juristernes — Isolation fra andre Videnskabsgrene. Han forstod saa godt som nogen Værdien af den gamle Sætning om *universitas scientiarum.* I en Række større og mindre Skrifter gav han Bidrag til den slesvigske Rets Kildehistorie, ligesom han forfattede en »Lehrbuch des Privat-Rechts der Herzogthümer Schleswig und Holstein, wie auch des Herzogthums Lauenburg« (1834, 2det Oplag 1842), han gav en historisk-dogmatisk Fremstilling af det ægteskabelige Formuesfællesskab efter Jydske Lov og de med denne beslægtede Byretter, søgte at bibringe sine Tilhørere i Kiel Interesse for Studiet af den nordiske Ret i Almindelighed og specielt dansk, gav Oversigter i tyske Tidsskrifter over nordisk Retslitteratur o. s. fr. Ovenfor er nævnet det i Ørsted's Liv saa stærkt indgribende lille Skrift »Betragtninger over den Danske Kirkes symboliske Bøger fra den kirkeretlige Synspunkt. Med en Indledning om Theologiens og Retsvidenskabens indbyrdes Forhold« (1826), som helt igennem vidner om Paulsen's ædle, idealistiske Synspunkter, der ogsaa giver ham hans Særpræg som Jurist.[78]) *A. F. Krieger,* som tilegnede Christian Paulsen's Minde sin slesvigske Privatrets specielle Del (1855), var den navnløse Udgiver af Paulsen's samlede mindre Skrifter (ogsaa med tysk Titel) I-III (1857 og 1859). I den Tale, Præsten *G. Fr. A. Graae* den 2den Januar 1855 holdt ved Paulsen's Baare, udtaler han »... vi vil kunne sige, at har Athenen havt sin Aristides, saa har Danmark i Christian Paulsen havt

en Professor i Kiel, som nok kunde fortjene Tilnavnet: »den Retfærdige«.«[79]) Samtidens Dom er ogsaa blevet Eftertidens.[80])

Først 1871 fik Rosenvinge's Retshistorie en Afløser i *Christian Ludvig Ernst von Stemann's* »Den danske Retshistorie indtil Christian V's Lov«. Bortset fra nogle Excursioner paa Romerrettens Omraade[81]) havde Stemann, der var født 1802 i Husum, hvis Studier foretoges i Kiel, og hvis Embedskarriere fandt Sted i Slesvig — 1864 Præsident for Appellationretten der — navnlig opdyrket den slesvigske Ret og gjort denne til Genstand for sin grundige og samvittighedsfulde Forsken. Paa Grundlag af Undersøgelser af Retsprotokollerne udgav han 1855 »Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung im siebenzehnten Jahrhundert«, hvorefter fulgte, bortset fra forskellige Afhandlinger, Aktstykker o. l., »Das Güterrecht der Ehegatten im Gebiete des Jütschen Lovs« (1857), efter Poul Johs. Jørgensen's Dom et af Stemann's bedste Arbejder, og den vigtige »Geschichte des öffentlichen und Privatrechts des Herzogthums Schleswig« (I-III 1866-67); efter Stemann's Død udgav hans Søn C. V. Stemann »Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein« (1879). I en udførlig Anmeldelse i Ugeskrift for Retsvæsen 1869[82]) havde Stemann hilst den opdukkende Stjærne Henning Matzen Velkommen som retshistorisk Forfatter, Anmeldelsen fremkaldte et Gensvar af Matzen paa det anførte Sted.[83]) Stemann's Retshistorie hævdede sin Plads, indtil Værket fik Efterfølgere i Matzen's og P. J. Jørgensen's Fremstillinger. Det er vel ikke noget originalt eller betydningsfuldt Arbejde, det fører ikke udover Rosenvinge, men har flittigt — og trods forskellige Fejl — i det hele omhyggeligt benyttet de Undersøgelser og Oplysninger, der vare fremkomne efter dets Forbilledes Tid.

Det i det foregaaende nævnte, af *Andreas Frederik Krieger* 1855 skrevne Værk »Den slesvigske Privatrets specielle Deel. Den slesvigske Formueret« og II »Den slesvigske Familie- og Arveret« havde fra først af været bestemt til at fremtræde som et Fællesarbejde af Christian Paulsen og Krieger, navnlig i andet Bind er Paulsen's »Lehrbuch« benyttet. »Den slesvigske Privatrets almindelige Deel« (1857) blev fremstillet af *E. Vedel*[84]) paa Grundlag af Forelæsninger, Forfatteren efter

Kultusministeriets Opfordring 1853-54 holdt paa Københavns Universitet. Som andre Bidrag til den slesvigske Rets Historie skal endnu kun nævnes, at *Frederik Julius Larsen* i 1867 forsvarede sin for Licentiatgraden skrevne Afhandling »Om Grændserne for den danske Arverets Anvendelighed i de indlemmede slesvigske Distrikter«, efter at han alt i 1862 paa Grundlag af Universitetsforelæsninger havde fremstillet »Den slesvigske Criminalproces«.[85])

En Forsker af høj Rang var *Vilhjálmur Ludvig Finsen,* hvis paa mange Omraader grundlæggende Arbejder imidlertid udelukkende angaa den *islandske* Rets Historie og Udvikling og allerede derfor falde udenfor Grænserne for nærværende Fremstilling.[86])

Naar ogsaa *A. F. Krieger's* Navn opføres blandt Forfatterne under dette Afsnit — Inddelingerne af disse taale af letforstaaelige Grunde ikke at vejes paa Guldvægt! — kan Hovedvægten af hans fremragende Livsarbejde ikke lægges paa hans litterære Gerning, thi nogen større litterær Indsats til dansk Retsvidenskabs Fremme har han ikke ydet. I hvert Fald ikke af den Betydning som hans Virke i Lovgivningens og Grundlovgivningens Tjeneste, som hans Deltagelse i det skandinaviskjuridiske Samarbejde og hans Støtte af og Tilskyndelse til unge Videnskabsdyrkere. 1835 modtog han Universitetets Guldmedaille for Spørgsmaalet, om Øvrighedsafgørelser efter almindelige Retsgrundsætninger kan forelægges Domstolene,[87]) 1841 blev han Lic. juris med Afhandlingen »De legibus ad ordines provinciales secundum 4tam constitutionis d. 28m. Maii a. 1831 datae §um referendis« efter at han Aaret i Forvejen havde leveret en Anmeldelse af F. C. Sibbern's Skrift »Om de danske Stænderforsamlingers Forening og i Anledning af Debatterne om samme« (1838),[88]) i 1849-50 offentliggjorde han »Grundlag for Forelæsninger over den danske Privatrets almindelige Deel tildeels som Indledning til den danske Retsvidenskab«, et rent og skært Lovlexikonsskelet uden Spor af Kød og Blod — dette var sammen med de ovennævnte to slesvigske Lærebøger, Bidrag til »Dansk Tidsskrift« og »Antislesvigholstenske Fragmenter« hans litterære Ballast. Men paa det første nordiske Juristmøde i København i Aaret 1872 lagde han Planen til »Nordisk Retsencyklopædi«, som han derefter samlede og udgav sammen med to fremstaaende Repræsentanter for norsk og svensk

Retsliv, Professor *T. H. Aschehoug* og Præsident *K. J. Berg*. Krieger oplevede at se Arbejdet fremmet saaledes, at der ved hans Død 1893 kun manglede ét Vindue i Bygningen.[89]) Selv om Encyklopædien deler den for de fleste juridiske Værker fælles Lod allerede som Følge af en ny Retstilstand for en Mængde Punkters Vedkommende at være undergivet Forældelsens Lov og nu nærmest frembyder historisk Interesse, var Gennemførelsen af denne fællesnordiske Idé en Bedrift. Som et af de mange Beviser paa, hvor højt Krieger var skattet af hele det videnskabelige Norden, skal her kun fremhæves, at han paa sin 70-Aars-Fødselsdag den 4de Oktober 1887 fik overrakt en statelig litterær Gave »Smaaskrifter, tilegnede A. F. Krieger« (1887) med Bidrag af T. H. Aschehoug, Edvard Holm, Harald Westergaard, Yngvar Nielsen, J. H. Deuntzer, M. Birkeland, Johanne Louise Heiberg, G. K. Hamilton, J. L. Ussing, A. D. Jørgensen, Oscar Alin og C. St. A. Bille. Om Krieger's juridiske Gerning henvises iøvrigt til *Troels G. Jørgensen:* »A. F. Krieger som Jurist« (1923), jfr. ogsaa samme Forfatter i »Tilskueren« 1922 II S. 393-403.

FJERDE AFSNIT

REAKTIONEN MOD ØRSTED

F. C. BORNEMANN
NYE HORIZONTER INDENFOR FORMUERETTEN

DEN filosofisk-spekulative Reaktion mod den Ørsted'ske Realisme indlededes af *Frederik Christian Bornemann*, Søn af Ørsted's akademiske Banemand Mathias Hastrup Bornemann. Ikke en Cunctator som Faderen, men en maalbevidst og sikker Fører besteg med Sønnen Universitetes Kateder. Allerede hans Licentiatafhandling »De crimine raptus« (1839) med dens lidet praktiske Æmne angav den Vej, han vilde gaa,[1]) og hans »Indledningsforedrag til Forelæsninger ved Kiøbenhavns Universitet« (1839) betød et Program, uden Omsvøb eller Forbehold erklærede han det som sin Opgave at gennemføre en filosofisk Behandling af Retsvidenskaben. Han var saa at sige født og opdraget dertil. Allerede i Barndomshjemmet var hans Interesse for den filosofiske Spekulation vakt; i Studieaarene granskede han sammen med sin Klassekammerat og nære Ven H. Martensen Schleiermacher, Fichte og Schelling og søgte gennem J. L. Heiberg's Afhandlinger at trænge ind i Hegel. Fr. Hammerich taler om Bornemann's ungdommelige Spot over »Kildehestene« — o: det historiske Studium — og et ganske malende Træk er det, at de tre tyske Retslærde, Bornemann i sit Licentiatvita fremhæver fra sin Udenlandsrejse, Hegelianeren Eduard Gans, H. A. Zachariae og A. F. J. Thibaut, alle tilhører den filosofiske og ikke den historiske Skole indenfor Retsvidenskaben.[2])

Bornemann var vel ikke blind for det uhyre Fremskridt, der betegnedes ved Navnet A. S. Ørsted, men opfattede egentlig kun Ørsted, hvem han frakendte Talent for spekulativ Tænkning, som Afslutteren

af en Periode, den dogmatisk-exegetiske, som den glimrende Praktiker, der ved sin exegetiske Virksomhed havde tilfredsstillet Videnskabens og det borgerlige Livs nærmeste Trang, men denne Periode, der efter Hegelsk-Heibergsk Tankegang repræsenterede et underordnet, aandeligt Udviklingstrin, maatte, hvis Retsvidenskaben ikke skulde blive tilbage for de andre Videnskaber, med dialektisk Nødvendighed afløses af det Bornemann'ske spekulative højere.

I Bornemann's efter hans Død trykte »Forelæsninger over den nyere Retsphilosophies Historie« med deres Fremstilling af Kant, Fichte, Schelling og Hegel (1842-43), i Universitetsprogrammet »Om Retsordenens Natur og Væsen« (1845) og i de oftere gennemarbejdede, ogsaa posthume »Foredrag om den almindelige Rets- og Statslære« (Samlede Skrifter I 1863) foreligger Hovedsummen af hans retsfilosofiske Granskning; det sidstnævnte Værk er den umiddelbare Forløber for hans Efterfølger Goos' almindelige Retslære.

Det er Romantikens Filosofi — Schelling, Hegel og Stahl — der er Forudsætningen for Bornemann's Retsfilosofi. De Hegel'ske Grundsynspunkter tone strax frem i Bornemann's Undersøgelser af Retsordenens Væsen, i hans Tredeling af Menneskelivets Hovedtrin, det naturlige, animalsk-vegetative og det aandelige, eller det naturlige, fornuftige og religiøse Liv, i hans Bestemmelse af Retsordenen som en ejendommelig Livets Potens, der staar midt imellem Naturens og Aandens usynlige Intellektualverdener. Ligesom det i den Hegel-Heiberg'ske Æstetik med dens Undervurderen af det individuelle er den absolute Aand, Verdensaanden, der gennem det enkelte Individ som Mellemled frembringer Kunstværket, er det Kunstværk, der kaldes Retsordenen, ikke et Resultat af den individuelle Menneskeaands frie Produktivitet, men af en i Masserne sig udviklende Almenbevidsthed. Retsbevidstheden har en overvejende objektiv, uindividuel Karakter, Retsordenen er den højere Naturens Orden og som saadan den objektive Sædeligheds, Samfunds-Sædelighedens Rige. I den videre Udformning af Retslæren, i Begrundelsen af Rettens forbindende Kraft, i Forskningen efter en ledende Grundtanke eller de ledende Retsideer, i Formuleringen af Retssystemet — Menneskeretten, herunder Formueretten, Familieretten og Statsretten — og Undersøgelsen af de enkelte Retsforhold fulgte Bornemann

sin filosofiske Metode, der i sidstnævnte Henseende førte til at paavise Retsideens Fordringer overfor de menneskelige Livsforhold, der ere retlig Ordning undergivne. Forholdenes særlige Betydning afgiver Hovedprincipet for deres retlige Anordning i Almensamfundet, men ved Siden deraf spiller Nyttens og Hensigtsmæssighedens Princip en meget væsentlig Rolle, ihvorvel kun som sekundært. Medens det Hegel'ske Herredømme indenfor Teologien blev brudt, da Martensen og hans Disciple nedlagde Pennen, holdtes det i Retsvidenskaben forsaavidt i Live af Goos, der som Retstænker søgte at slaa Bro mellem den Bornemann'ske Spekulation og den Ørsted'ske Realisme. Med tydelig Adresse til Goos kan E. Tybjerg[3]) ikke frikende Bornemann for at have givet Impulsen til, at en vigtig Del af nyere dansk Retsvidenskab lededes i en Retning, der led under overdreven Tro paa Værdien af formelle Distinktioner og af de ad teoretisk Vej udledede Principer.

Ikke alene som Retsfilosof, men ogsaa som Kriminalist hører Bornemann til dansk Retsvidenskabs Førstemænd, om end han ikke naar Ørsted og i juridisk-dogmatisk Henseende overgaas af Goos. Han betragtede det selv som en Lykke, at han ogsaa skulde docere Strafferet, en Disciplin, »hvis Begrundelse paa en saare øiensynlig Maade kræver Philosophiens Hiælp, en Disciplin, som ret egentlig tvinger til Speculation over dens Princip, naar vi ei skulle famle om i idel Uvished om et af Menneskehedens vigtigste practiske Anliggender«,[4]) Betragtninger, som iøvrigt den Dag i Dag ere gængse i indflydelsesrige kriminalistiske Kredse. Det lykkedes ikke Bornemann at efterlade sig et fuldstændig strafferetligt System. For ham laa det nærmest at sysle med Strafferettens almindelige Problemer, i sin Begrundelse af Straffen gaar han ligesom Friedrich Julius Stahl ud fra Retfærdighedsideen, dog uden det denne af Stahl iførte teologiske Klædebon; i Universitetsprogrammet »Bidrag til Læren om Meddeelagtighed i Forbrydelser« (1860) kunde hans særlige Art af Begavelse ret udfolde sig; de af ham stærkt differentierede og komplicerede Regler fik legislativt Udtryk i 5te Kapitel af Straffeloven af 10ende Februar 1866, men er nu næsten som ved et Pennestrøg taget af Dage i Borgerlig Straffelov af 15de April 1930. I Strafferettens specielle Del kom Bornemann, bortset fra enkelte bredere Undersøgelser, ikke synderlig videre end til at meddele Noter og

Berigtigelser til T. Algreen-Ussing's »Haandbog i den danske Kriminalret«. Han var i det hele taget ikke en Mangeskriver. Hans store Respekt for Videnskaben og for sine Tilhørere og Læsere var Aarsag til, at han trods sin sikre, skarpe og hurtige Tænkning ikke vilde aflevere noget fra sin Haand, førend han selv var fuldfærdig. Af kriminalpolitiske Arbejder havde han foruden Licentiatafhandlingen og Meddelagtigheds-Programmet kun offentliggjort »Bemærkninger om Censuren, forforanledigede ved de nyeste Forhandlinger om denne Gjenstand«[5]) og en »Comite-Betænkning om Pressens nærværende Tilstand etc., afgivet til Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug« i »Dansk Folkeblad« 1844.[6])

Af positiv dansk Ret behandlede Bornemann ogsaa Arveretten. I et Universitetsprogram af 1851, »To Afhandlinger til den danske Arveret. I. Om Arvingers Ret, at tiltræde Boet uden Skifterettens Mellemkomst, og om Tiltrædelsens Virkninger med Hensyn til deres Forhold til Creditorer og Legatarier. II. Om Testamenters Ugyldighed«, og i hans posthume Arveret er den spekulative Ham ligesom strøget af ham, den Hegel'ske Regning med Algebra glemt, og Bornemann's overlegne juridiske Intelligens straaler i sin fulde Glans. Bornemann's ligeledes posthume »Forelæsninger over den positive Folkeret« givet derimod intet ret Billede af hans Forfatterindividualitet. De bære i det store og hele Grundridsets Form. I det hele maa det ved Bedømmelsen af Bornemann som Skribent erindres, at største Delen af hans litterære Efterladenskab er Forelæsninger og Udkast, bearbejdede og udgivne efter hans Bortgang. De foreligge i fem Bind: I. »Foredrag over den almindelige Rets- og Statslære. Ved C. Goos og Fr. Krieger« (1863), II »Foredrag over den danske Arveret. Ved J. Gram og Fr. Krieger« (1864), III. »Forelæsninger over den danske Criminalrets almindelige Deel. Ved A. Aagesen og C. Goos« (1866), IV »Forelæsninger over den danske Criminalrets specielle Deel. Ved A. Aagesen og J. Nellemann« (1864), V »Blandede Skrifter. Ved C. Goos og Fr. Krieger« (1866-68); i sidstnævnte Bind findes optaget Bornemann's »Indledningsforedrag« fra 1839, hans kriminalretlige Afhandlinger om Censuren og Pressen samt den danske Oversættelse af Licentatafhandlingen, Folkeretten og Forelæsning over den nyere Retsfilosofis Historie.

Som Docent pristes Bornemann af sin Samtid. Han søgte at vække

den selvstændige Gransknings Aand hos sine Tilhørere, ikke at opdrage dem til Eftersnakken. Han var i det hele en Mand af sjældne Aandsævner, en Tilhænger og Udøver af det Heiberg'ske Dannelsesideal, en Dyrker og Elsker af den store Poesi og Kunst, Shakespeare og Goethe, Molière og Holberg, en original og selvstændig Personlighed. Fr. Hammerich betegner den unge Bornemann som den skarpeste Dialektiker, med hvem selv Martensen ikke kunde hamle op, og Martensen taler om Ungdomsvennens skarpe og træffende Tankeblik, det kække og dristige i hans Tanke,[7]) og hans spillende Vid og Lune fremhæves af alle. Hans uventede og pludselige Død vakte almindelig Beklagelse og Sorg.[8])

Af egentlige Elever efterlod han sig ikke mange. Jævnaldrende med ham var den senere Departementschef *C. Weis,* hvis retsfilosofiske Forfatterskab præges af Hegel'sk Aand og Hegel'ske Synsmaader,[9]) og hvis Maal vistnok oprindelig havde været en Virksomhed i Universitetets Tjeneste. Stærk Paavirkning øvede han paa *Christian Wilhelm Schønberg,* hvis Bog »Om Tilregnelse og forbryderisk Skyld, en Udvikling af Grundsætninger for Criminalvidenskaben. Med Henblik paa Litteratur og Lovgivning« (1850) blev ham tilegnet.[10])

Som Retsforsker indledede *Aagesen* en ny Epoke i dansk Formueretsvidenskab. Uden at være blind for A. S. Ørsted's Betydning ogsaa paa Formuerettens Omraade beklagede han, at den Form, hvorunder Ørsted's formueretlige Hovedarbejder fremtraadte, Udviklinger og Bemærkninger til tidligere Skribenters Arbejde — heri havde Ørsted unægtelig selv ingen Skyld! — ikke førte til saa dybtgaaende Undersøgelser, som en selvstændig systematisk Behandling, der tvinger Forfatteren til at gaa tilbage til de første Grundprinciper for derpaa at bygge sit hele System. Det var her, Aagesen's energiske, utrættede, altid søgende Tænkning satte ind. Det Ideal, Aagesen med urokkelig Sejghed og klar Bevidsthed tilstræbte, var en radikal Revision af Formuerettens, ikke mindst Tingsrettens Grundproblemer. Aagesen's Forgængere og Samtidige havde været og var i fuld Gang med at gennemgranske og systematisk ordne det uhyre Ørsted'ske Raastof, det Arbejde, Ørsted paa Grund af Forholdene ikke selv havde faaet Lejlighed til at udføre, men et Arbejde, hvortil der højlig trængtes, og som Praxis i første Linie maatte kræve fra Haanden. Det var den dogmatisk-exegetiske Periode

i den Efter-Ørsted'ske Litteratur. Den juridiske Dogmatik var vel ikke et ukendt Land for Aagesen, der i skarpsindige og betydende Afhandlinger — »Om Ægtefællens Arveret i Concurrence med Børn efter den nugjældende Ret«,[11]) der gav Anledning til en ridderlig Fejde med Goos,[12]) »Bidrag til Læren om Interessentskab og til Fortolkningen af Firmaloven 23. Januar 1862«,[13]) »Om nogle ved Konossementer forekommende Retsforhold med særligt Hensyn til dansk Ret« (Forhandlingsemne paa andet og tredje nordiske Juristmøde henholdsvis i Stockholm og Oslo 1875 og 1878) o. a. — havde vist, at han husvant bevægede sig i Dogmatikens Klædebon, dog med tilbørligt »almindelig« Islæt. Men den maatte nøjes med en beskednere Plads i hans Forskning. Det var Aagesen's Overbevisning, at Exegesen — som Moren i »Fiesco« — havde gjort sin Pligt, og at han kom i rette Tid for at hejse Konstruktionens Fane. Ved en indtrængende Analyse af Retsbegreberne søgte Aagesen at naa til deres rigtige Bestemmelse; derfor gravede han ned til Retsreglernes Grund i de menneskelige Livsforhold for atter, naar Grunden var fundet, at veje og prøve Begreberne, en ikke helt farefri Tankeproces, der kan tilspidses til, at Begreberne blive alt og Virkeligheden intet, og hvis Gennemførelse for den positive Rets Vedkommende paadrog Aagesen den Tilrettevisning fra A. W. Scheel, at Aagesen var for tilbøjelig til at afvige fra en Lovs Ord ved at forudsætte, at der ikke er tænkt paa et eller andet i Ordene indbefattet Tilfælde.[14]) Denne Metode gennemførte Aagesen i sine banebrydende, aldrig trykte, Forelæsninger over Tingsretten og i Universitetsprogrammer, der af mange af hans Samtid regnedes for den danske Retslitteraturs ypperste Frembringelser, »Bidrag til Læren om Overdragelse af Eiendomsret og andre tinglige Rettigheder« (1866), »Bemærkninger om Rettigheder over Ting, 1ste Række: om Retsbeskyttelsens forskjellige Udstrækning« (1871), »Fortsatte Bemærkninger om Rettigheder over Ting, navnlig om Ejendomsrettens Begreb« (1872), »Om Singulærsukcession i Formuerettigheder inter vivos med særligt Hensyn til dansk Ret« (Festskrift til Københavns Universitets 400-Aars Jubilæum 1879) og i de efter hans Død af A. C. Evaldsen og C. Goos udgivne tvende Hovedværker »Indledning til den danske Formueret. Forelæsninger« (1881) og »Forelæsninger over den romerske Privatret« (I-II

1882); om Betydningen af Romerretsstudiet havde han tidligere udtalt sig i en Universitetstale.[15]) Historiker var Aagesen ikke, han betragtede og fremstillede Romerretten som den egentlige Skaber af Nutidens Formueret og undgik heller ikke altid den Fristelse at hævde moderne formueretlige Teorier, Løfteprincipet f. Ex., som romerretlige paa Trods af Kildernes Udsagn i modsat Retning.[16]) Han ansaa iøvrigt selv sine formueretlige Skrifter som Studier, som Forarbejder til det store afsluttende Værk, der foresvævede ham. Hans bestandige Grublen over de ledende Principer var ikke endt, da Døden naaede ham. Som Retstænker modtog han vigtige Incitamenter fra Goos, saaledes i Kontrakts- og Retsbrudslæren, i Spørgsmaalet om Rettighedens Væsen o. a. Endnu mere end ved sine faatallige Skrifter[17]) virkede Aagesen som Docent; hans Efterfølger Jul. Lassen blev saaledes ved hans Forelæsninger vundet for Retsvidenskaben, paa de fremmeligste af sine Tilhørere udøvede han en dragende Magt, bag Diktatforelæsningernes Øde anede de virkelig studerende Betydningen af en dyberegaaende videnskabelig Syslen med Retsstoffet.[18]) I den sparsomme juridiske Memoire-Litteratur fremhæves, om end paa forskellig Maade, efter den paagældende Forfatters særegne Individualitet, denne Sandhedssøgers uafladelige Higen og Stræben.[19])

FEMTE AFSNIT

C. GOOS OG HANS TID

T NYT AFSNIT af dansk Retsvidenskabs Historie indledes af *Carl Goos*. Ørsted havde vist Vejen. Selv havde han ikke i den forholdsvis korte litterære Arbejdstid, som Enevælden skænkede ham, kunnet overkomme den systematiske Bearbejdelse af det uhyre Retsstof, han havde draget i Hus. Denne Opgave blev — som ovenfor vist — taget op af hans Efterfølgere J. E. Larsen, P. G. Bang, A. W. Scheel og J. Nellemann, enkelte mere historisk indstillede, andre mere dogmatisk, de erkendelsesteoretiske, retsfilosofiske Problemer lod de med fuld Føje ligge, det var først F. C. Bornemann og for Formuerettens Vedkommende Aagesen,[1]) der i Følelsen af, at der nu var ofret tilstrækkeligt paa Dogmatikens Alter, gav sig i Lag med Granskningen af Rettens Grundproblemer. Og i de sidste Mænds Fodspor gik Goos. De havde i hans Studietid haft særlig Betydning for ham, medens han først paa et langt senere Trin i sin Udvikling trængte nærmere ind i Ørsted. En mærkelig Kendsgerning er det forøvrigt, at Goos' første videnskabelige Arbejde, den utrykte Besvarelse af Universitetets juridiske Prisopgave for 1858 »Om Ægtefællernes Stilling i formueretlig Henseende efter vore ældre og nugældende Love« var af retshistorisk Karakter.[2]) De Forskere, Goos havde hørt paa sin Udenlandsrejse paa det Hurtigkarl'ske Stipendium — 1859-61 — J. C. Bluntschli og Konrad Maurer, Ad. Franck og Ed. Laboulaye havde med Undtagelse af sidstnævnte ikke gjort noget dybere Indtryk paa ham, varigt Udbytte høstede han derimod af Studiet af John Stuart Mill's Skrifter, og muligt har den engelske Filosofi med dens ejendommelige Tilsnit bidraget meget til at afbalancere den ensidig-tyske filosofiske Lære, han havde nemmet hos Bornemann.

Som Aand var Goos ogsaa mere beslægtet med Bornemann end med Ørsted, og i sine to Hovedværker, Den almindelige Retslære og de almindelige Dele af Strafferetten, er det Bornemann, til hvis Teorier der først og fremmest tages Stilling, og med hvem den kritiske Diskussion føres. Som Exegetiker er Goos Bornemann overlegen, og han viger end ikke for Ørsted, hvis Analyse bæres af praktisk Sans og den berømte Ørsted'ske »sunde Fornuft«, som Ørsted selv beskedent taler om i et af sine Ungdomsarbejder, medens Goos' er gennemført til yderste Konsekvens, men glimtvis i noget større Afhængighedsforhold til det generelle Synspunkt. Glimrende Exempler paa den Goos'ske Exegese er hans foran i Skildringen af Aagesen nævnte Afhandling »Om Beregningen af Ægtefællens Arv i Sammenstød med den afdøde Ægtefælles Livsarvinger efter L. 29. Dec. 1857«,[3]) der ikke indskrænkede sig alene til det specifikt arveretlige Problem, Forstaaelsen af Begrebet Broderlod, men samtidig udførlig udviklede et helt Afsnit af Privatrettens almindelige Del, Grundsætningerne om Retsreglernes Ophør og Forandringer, og den med beundringsværdigt Skarpsind givne Fortolkning af den da gældende Straffelovs § 210 om den ulovlige Tvang, af Legemsfornærmelserne og Bedrageriforbrydelsen;[4]) den intellektuelle Overlegenhed, hvormed han finder Vej og Sti i det Vildnis, der hed Straffelovens Bedragerikapitel, har næppe noget Sidestykke i nordisk Retslitteratur. Bornemann's spekulative Retslære fik for kort en Levetid til varigt at kunne paavirke Sindene, medens Generationer af Jurister drog Lære af Goos' »Forelæsninger over den almindelige Retslære« (Først trykt I-II 1885 og 1892, nye Optryk 1889, 1894 og 1901), formelt en Fremstilling af den ideale Ret, den, der bør være, reelt en begrebsmæssig Undersøgelse af den i et givet Tidsrum gældende Ret, den positive Retsfilosofi, grundet paa og fæstet til et omfattende og dybtgaaende Virkelighedsstudium af de menneskelige Livsforhold. Ualmindelig Indflydelse har dette Værk og de i samme indeholdte Teorier udøvet — udenfor Norden er det forblevet ukendt — selv om det ikke undgik Kritik, f. Ex. fra N. H. Bang, Viggo Bentzon og i den nyeste Tid Alf Ross, hvilken sidste hævder, at Goos forgæves har anstrængt sig for at løse Problemet om den positive Rets Gyldighed — hvis dette Problem da i det hele kan løses! Ejendommeligt i Anlæg og Opbygning, konsekvent

i Gennemførelse. I pædagogisk Henseende gav Bogen et uvurderligt Rundskue over Rettens udstrakte Territorier, og det er vel ogsaa af pædagogiske Hensyn, men ellers trættende og overflødigt, at Goos i Overensstemmelse med sin videnskabelige Metode overalt prøver og vurderer Retsordenens almindelige og specielle Spørgsmaal efter de tre Hovedteorier, med hvilke han opererer, den naturretlige Samfundspagtsteori, den Hegel'sk-Bornemann'ske Samfundssædelighedsteori og sin egen, den »rigtige« Teori. Hans Hovedsondring indenfor Retssystemet var mellem Retsanordningens og Retshaandhævelsens Institutioner — den forebyggende, oprettende og straffende. Indenfor Retsanordningen forkastede han det sædvanlige Systems Grundinddeling mellem privat og offentlig Ret som værende kun negativ og erstattede den med en anden, der byggede paa Retsforholdenes positive Ensartethed, den Bornemann'sk-Hegel'ske Treklang blev til en Firdeling, til en Sondring mellem Retten i den blotte Samleven, i Familieforholdene, i det borgerlige Samfund — derunder — hvad der var noget nyt — Formueretten — og endelig i det politiske Samfund; denne Sondring lagde han ogsaa til Grund for sin Fremstilling af de enkelte Forbrydelser i sin Strafferets specielle Del, en Fremgangsmaade, der har affødt den Bebrejdelse mod ham, at den fører til Adsplittelse og dermed Behandling paa flere Steder af samme Delikt. Begrebet Rettighed definerede han som det retsbeskyttede, sædelige Gode, en Definition, der akcepteredes baade af ældre og yngre Teoretikere. Han pegede her paa Principet om Tro og Love som det ledende i Kontraktslæren, og den af ham opstillede Løfteteori, knæsat af Aagesen[5]) og videre udformet af Jul. Lassen, vandt almindelig Tilslutning; han udtalte ogsaa her sin berømte Lære om det objektive Retsbrud, hans Bestemmelse af den retstridige Handling bliver endnu af mange betragtet som et af den moderne Retsforsknings vigtigste Fund. Det gjaldt om at finde en Løsning, som netop mægtede at forsone tvende mod hinanden virkende Interesser. Paa den ene Side den menneskelige Trang og Ret til at handle og røre sig, paa den anden Rettighedernes Beskyttelse. Under Afvisning af enhver metafysisk eller subjektiv Afgørelse fastslog Goos Nødvendigheden af en objektiv Grænse, og Handlingen bliver da retstridig, naar den er farlig og uforsvarlig. Hvor eminent en Logiker Goos end var, hvor fremragende en

Metodiker og Systematiker — og i sidstnævnte Henseende overgaas han ikke af nogen anden Retsforsker — det er maaske til syvende og sidst dette geniale intuitive Klarsyn, der er Goos' Kendemærke som juridisk Tænker. Det var det, som vejede tungere end al den Krieger'ske Belæsthed. Egentlig Lærdom besad Goos ikke. Udenfor Danmarks Grænse trængte Goos' Retslære ikke, oversat blev den aldrig, Udlandet har haft Raad til at lade den uænset, ligesaa uænset som de to aandfulde Afhandlinger om »Statsuniversiteter«[6]) og »Den moderne Stat«.[7]) Det var, som tidligere anført, forholdsvis sent, at Goos nærmere sysselsatte sig med Ørsted, men Resultatet af hans herhenhørende Studier blev hans Bidrag til 3die Afdeling af det af ham sammen med J. Nellemann og H. Øllgaard udgivne Samleværk »Anders Sandøe Ørsteds Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling«, »A. S. Ørsteds Betydning for Moral- og Retsfilosofien samt Strafferetsvidenskaben. 1ste Halvdel: I. Morallære. II. Almindelig Retslære (1904). 2den Halvdel: III. Strafferetslære« (1906), et monumentalt Værk med en imponerende Beherskelse og Gennemgang af Ørsted's mægtige Produktion; med den *europæiske* Baggrund, Ørsted's Forhold til Udlandets Videnskab, beskæftigede Goos sig mindre — denne Side af Opgaven laa ham fjærnere.

Ved Siden af almindelig Retslære havde Goos ogsaa overtaget Bornemann's andre Undervisningsfag, Strafferetten og Folkeretten, og medens hans litterære Indsats i den mellemfolkelige Ret kun blev sparsom,[8]) skabte han i sit andet Hovedværk, den danske Strafferet, ogsaa et af dansk Retsvidenskabs Hovedværker. Fra 1875 til 1896 strakte Udgivelsen sig under Titel: »Den danske Strafferet. I Indledning til den danske Strafferet« (1875). »Den danske Strafferets almindelige Del. Første Afsnit: Om Forbrydelsen« (1878), »Den danske Strafferets specielle Del« (Foreløbig Udgave 1887 og 1891. I-III 1895-96. Forkortet Udgave I-II 1916). Slutningen af den almindelige Del, der bevæger sig i nogle af Strafferettens værste Farezoner, Forsøg og Meddelagtighed m. m., foreligger kun i delvis trykfærdigt Manuskript,[9]) medens Goos til Bind III af »Nordisk Retsencyklopædi. Strafferetten« skrev baade dens almindelige Del (1882) og specielle Del (1899), den Gang bl. a. den hidtil eneste fuldstændige Fremstilling af den svenske Strafferet. Det vældige for-

tættede Tankearbejde, der er nedlagt i Goos' Strafferet, gør Tilegnelsen navnlig af dens almindelige Partier vanskelig, men Skriftet overgaas næppe af noget andet dansk retsvidenskabeligt Værk og vilde indtage en Førsteplads selv i de største Kulturlandes Litteratur; til Dato kan f. Ex. et Strafferetsvidenskabens Eldorado som Tyskland ikke opvise et Sidestykke i Format med Goos' Strafferets specielle Del. Med dette Værk løste Goos en kriminalistisk Kæmpeopgave ved uden Forgængere i egentlig Betydning at skabe det videnskabelige Korrelat til Straffeloven af 10ende Februar 1866, der traadte i Kraft faa Aar efter hans Kaldelse til Universitetet. Med et Slag bragte »Indledningen« ham frem i forreste Linie af Europas Kriminalister. Baade i Norden og Tyskland blev Bogen hilst som en litterær Bedrift. Selv hvor Goos færdedes paa ofte betraadte Marker, pløjede han dybere end andre. Overlegent grupperede han de vigtigste af de utallige Straffeteorier; kraftigere, end det i Almindelighed var sket, tog han deres respektive Fædre i videnskabeligt Forhør, skarpt og sikkert paaviste han Svagheder i Fundament, Skævhed i Tankegang, bristende Logik. Selv saa han oprindelig Straffens eneste Formaal i at optugte Forbryderens Vilje til Lydighed imod Samfundsmagtens Bud, men knyttede senere [10]) et Baand mellem denne Teori og det tidligere af ham forkastede Gengældelsesstandpunkt og mente det af den Grund nødvendigt at søge Tilflugt i Indeterminismens Havn. I Tilregnelighedsspørgsmaalet hævdede han, at det kun tilsyneladende er til Individets Fordel, at Grænsen mellem Tilregnelighed og Utilregnelighed slappes, overfor Foreteelser som de ubestemte Straffedomme raabte han Vagt i Gevær af Hensyn til Individets Ret overfor Samfundet. Han frygtede det vilkaarlige Skøn — Straffen *ad calendas Graecas*. Derfor blev hans oprindelige Straffeteori utilstrækkelig. Derfor optog han Gengældelsen som et Led deri. Straffen var foruden Tugt en Soning, den Lidelse, hvori Samfundet udtrykker sin Dom over Skyldens Størrelse. Af »Indledningen«s øvrige Indhold fremhævede tyske Kritikere bl. a. Afsnittet om Straffelovens Virkekreds med Hensyn til Forbrydelsens Sted og Subjekt, de vanskelige Undersøgelser om skærpende og formildende Straffelove og om Berøringerne mellem de ud af Kraft traadte Straffelove — »bedeutend« var Binding's korte, knappe, men meget sigende Adjektiv om Bogen! Et Hovedpunkt i Strafferettens

»almindelige Del« var den ovenfor omtalte Retsbrudslære, der indtil den nyeste Tid næsten enevældig har hersket i dansk Videnskab. I anden Række efter den af Goos fastslaaede principale Lov om Handlefrihedens Grænser opstillede han den Sætning, at Handlinger, der i sig selv, objektivt bedømt, ikke ere eller behøve at være retstridige, dog ikke maa stilles i en Retsbrudsviljes Tjeneste og altsaa ikke maa foretages for at bidrage til Realisationen af en saadan, og herpaa støttedes Strafbarheden af Forsøg og Meddelagtighed; hertil sluttede sig Bentzon i Tidsskrift for Retsvidenskab XXXI (1918) S. 19 ff., medens Getz med Tilslutning af Jul. Lassen og Torp hævdede, at Spørgsmaalet om Meddelagtigheds Retstridighed maatte afgøres efter den almindelige (principale) Lov om Handlefriheden. Til denne Undersøgelse sluttede sig dybtborende Udredninger af Retsbrudets Tilregnelighed, af Strafbarheden af juridiske Personer, Retsvildfarelsen, Forsættet, hvor Goos bl. a. for sit Vedkommende afgjorde det gamle Tvistemaal om *dolus eventualis* ved dettes Udvisning af Forsættets Rige som et uholdbart Begreb.

Det er allerede ovenfor udtalt, at Goos' Strafferets specielle Del indtager en enestaaende Plads i europæisk Retslitteratur. Endnu saa sent som 1905 klagede en Kriminalist af *Karl Binding*'s Rang bittert over den tidligere tyske Videnskabs Forsømmelse af dette Parti af Strafferetsvidenskaben, og den tysk-schweiziske Retsforsker *Albert Teichmann* fremhævede i en Anmeldelse i »Der Gerichtssaal«,[11]) at Goos i sin til det yderste gennemførte Hensyntagen til Praxis langt overgik baade tyske og andre europæiske Fremstillinger. I dette Værk viste det sig da til Evidens, at det for Goos ikke i første Række var det rene Skema, som var det afgørende. Retsreglernes logiske Udvikling beroede ikke for ham paa den abstrakte begrebsmæssige Deduktion, men knyttedes til det mest indgaaende Studium af Retsanvendelsen. Om Inddelingen af de enkelte Forbrydelser er alt tidligere talt, ligesom der ovenfor er fremdraget typiske Exempler paa Goos' skarpsindige Exegese, hvortil endnu kan føjes Udviklingen om Dokumentfalsk o. l. og om Berigelsesforbrydelserne, hvor Goos som det til *animus lucri faciendi* svarende objektive Retsbrudsmoment opfatter Berigelsen som et Angreb paa den Interesse, Samfundet har i det etablerede Formuefordelingssystem. Da den internationale kriminalistiske Forening gjorde Front mod den klassiske Skole,

hvortil Goos saavel som Binding sluttede sig, indmeldte han sig vel som Medlem af Unionen, men Forholdet til den kølnedes hurtig.[12]) Han indledede ogsaa den danske Kriminalistforenings første Møde i København 1900, men havde ellers ingen Føling med Foreningen, og blev af Regeringen 1905 — med Forbigaaelse af Torp — udnævnt til Medlem af Straffelovkommissionen, Formand 1908; han forestod Affattelsen af Kommissionens Betænkning af 1912 og ledsagede denne med en Afhandling »Om Tilvæksten af Straffebud i Kommissionsudkastet til en ny almindelig borgerlig Straffelov for Danmark«.[13])

Medens Goos' Forelæsninger over den danske Kriminalproces i deres Helhed kun foreligge autograferede (1888), udviklede han i to mesterlige Universitetsindbydelsesskrifter »Strafferetsplejens almindelige Grundsætninger. Indledning til en Forelæsning over den danske Straffeproces« (1878) og Fortsættelsen heraf »Den danske Straffeproces i Forhold til Strafferetsplejens Grundsætninger fra Chr. V's Lov til Nutiden« (1880); allerede før havde han slaaet til Lyd for Gennemførelsen af moderne Principer i Strafferetsplejen i »Nutidsspørgsmaal i Strafferetsplejen« i Brødrene Georg og Edvard Brandes' Maanedsskrift »Det nittende Aarhundrede« (1876),[14]) i »Om Lægdommere i Straffesager« (Bilag III til Forhandlingerne paa det tredje nordiske Juristmøde 1878) og fyndig taget til Orde mod Karl Binding's Angreb paa Lægmandselementet i Kriminalprocessen i dennes temperamentsfulde Stridsskrift »Die drei Grundfragen der Organisation des Strafgerichts« (Leipzig 1876) i den originale og dybt indtrængende Afhandling »Om Nævninge« i Ugeskrift for Retsvæsen 1876.[15]) Den Opfattelse af de moderne Procesinstitutioner, der hos Goos var fæstnet og styrket under hans Ungdoms Studieophold i Udlandet, blev han tro til det sidste.

Ligesom sin belgiske Fagfælle *Adolphe Prins,* en af Medstifterne af den internationale Kriminalistforening, forenede Goos sin teoretiske kriminalistiske Gerning med Stillingen som Fængselsmand. Ejendommeligt nok i samme Aar som Prins — 1884 —blev Goos efter Fr. Bruun's Afgang kaldet til Chef for det danske Fængselsvæsen og vandt som saadan europæisk Ry. I Kapitlerne IX-XIII i Franz v. Holtzendorff og Eugen v. Jagemann's »Handbuch des Gefängnisswesens« I (Hamburg 1888)[16]) behandlede han foruden de tre nordiske Riger Storbritannien

og Rusland i en Fremstilling, der af tyske Anmeldere betegnedes som grundlæggende, og paa de internationale Fængselskongresser optraadte han baade med Mund og Pen med den Myndighed og Pondus, som Autoriteten giver. Hans Syn paa og Ledelse af Fængselsvæsenet stod i nøje Sammenhæng med hans strafferetlige Grundopfattelse. Baade med Navn og Bidrag støttede han Fr. Stuckenberg's »Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og praktisk Strafferet«.[17])

Retsfilosofien og Strafferetten var, som i det foregaaende vist, de to Hovedtapper, om hvilke Goos' videnskabelige Livsgerning drejede sig, men den var ikke begrænset dertil. I Dansk biografisk Lexikon, Tidsskrift for Retsvidenskab og andensteds skrev han en Række Biografier, saaledes bl. a. af Matzen.[18]) Den ovenfor omtalte arveretlige Afhandling, der i Virkeligheden rakte langt videre, bragte ogsaa hans energiske Opposition mod den ældre Opfattelse af Loven som en Befaling, den af ham formulerede Sætning om Forholdet mellem den specielle og almindelige Lovregel blev af yngre Forfattere kaldet den Goos'ske Fortolkningsgrundsætning. Paa Familierettens Felter publicerede han bl. a. Afhandlingen »Kvindens retlige Stilling« i Brødrene Brandes' »Det nittende Aarhundrede« 1877[19]) og leverede træfsikre og rammende Indlæg i Diskussionerne paa de nordiske Juristmøder m. m., og ogsaa Statsretten faldt indenfor hans Interessesfære. Af det til H. Marquardsen's »Handbuch des Oeffentlichen Rechts« skrevne »Das Staatsrecht des Königreichs Dänemark« (Freiburg i. B. 1889, 2det Oplag Tübingen 1913 — dansk Udgave »Grundtræk af den danske Statsret« (1890)) — var forøvrigt Goos' Medarbejder cand. juris Henrik Hansen Hovedforfatteren; Værket følger i alt væsentligt Matzen's Fremstilling af den danske Statsforfatningsret; som en ganske betegnende Divergens kan fremhæves, at medens Matzen ifølge sit Udgangspunkt maa give blankt op med Hensyn til den kgl. Resolution af 26nde Januar 1886, i Henhold til hvilken hele Statshusholdningen indtil den 1oende Februar s. A. førtes, passer selv denne Resolution godt nok ind i Goos' og Hansen's System.[20]) Goos var — som det vil fremgaa af Skildringerne af de paagældende — Medudgiver af F. C. Bornemann's »Samlede Skrifter« (I, III og V), af C. G. Holck's »Den danske Statsforfatningsret« (I-II 1869) og »Den danske Statsforvaltningsret« (1870) samt af A. Aagesen's Formueret

(1881) og Romerske Privatret (I-II 1882). Fra 1888 til sin Død 1917 var han — sammen med N. Lassen — den ene af Tidsskrift for Retsvidenskabs to danske Redaktører.

Om Goos' legislative Værk, som staar fuldt ud paa Højde med hans videnskabelige Indsats, skal her kun lige nævnes, at han, der blev Medlem 1870 af den 1868 nedsatte Proceskommission — for hvilken han udarbejdede Udkast til Lov om Strafferetsplejen med Motiver (1873-76) og Udkast til Lov om Domsmagtens, den offentlige Anklagemydigheds, Politimyndighedens samt Sagførervæsenets Ordning med Motiver (1876) — som Landstingets Ordfører i Foraaret 1916 lodsede det mægtige Lovkomplex »Retsreformen« frelst i Havn. Hans øvrige legislative Arbejder, hans administrative Gøremaal og politiske Gerning skal kun lige antydes.

Som Docent virkede Goos ved hele sin imponerende Personligheds Vægt. Han var ikke den professionelle Orator, der koketterede eller skuespillererede med Publikums-Foredrag, men han hørte til den Kategori af Forelæsere, som ejer Styrke og Ævne til at anspore Tilhørerne til selv at tænke med, til at blive ligesom meddelagtige i den Tankeproces, hvorfra Ordene udgik — letstrømmende vare de ikke, men de virkede altid slaaende, altid som noget nyt og originalt. Glanspunktet i hans Undervisning var imidlertid hans Skriveøvelser — ikke mindst gennem dem begyndte mange af de studerende at forstaa, hvad juridisk Tænkning og Videnskab egentlig betød.

Og baade som Lærer og Skribent førte Goos dansk Jurisprudens videre frem. Han var en Opdrager og Vækker som før ham kun Ørsted, en central Skikkelse, sit Slægtleds almindelige Lærer i Retsvidenskab. Fremfor nogen anden foretog han den skarpeste, radikaleste Revision af Retsvidenskabens Grundbegreber og iøvrigt af ethvert retsligt Begreb, der kom i Berøring med hans Sonde, den største juridiske Systematiker, Danmark hidtil har kendt. At Goos' Retslære derimod skulde indeholde Videnskabens sidste Ord eller herske til alle Tider, er en Misforstaaelse, som kun overfladiske Beundrere kan dele. Metoder og Systemer vexle; den Lov er ogsaa Goos underkastet. Et stort Maal har foresvævet ham, men om han har naaet det, vil ligesom Spørgsmaalet om, hvor meget eller hvor lidt der vil blive staaende af hans

Værk, først afgøres af kommende Slægter, men ingen vil kunne bestride eller røve den Plads, han historisk har indtaget, eller den Indflydelse, han har udøvet. Ved sin 80-aarige Fødselsdag 1915 hyldedes han af en Række Retskyndige som Nordens første Retslærde efter Ørsted,[21]) og i Nordisk Tidsskrift for Strafferet s. A. bragte en Repræsentant henholdsvis fra Norge, Sverige og Danmark ham en Hilsen.[22]) En udførlig Bibliografi blev samtidig givet af Forfatteren af disse Linier.[23])

H. MATZEN

Var J. E. Larsen den københavnske Almuesmand, der over Universitetets Kateder endte med at præsidere i Rigets Højesteret, var *Henning Matzen* den slesvigske Bondeknøs, der i Kraft af Begavelse og Energi blev Professor, men som aldrig, trods Rang og høje Ordner, kunde stryge sin Oprindelse fra sig; det er vistnok en rigtig Iagttagelse, at hans stærke Fremhæven af Kongemagtens Rolle i dansk Statsliv staar i nøje Forbindelse med gammel sønderjydsk Folkeopfattelse. Den robuste Kraft, som udstaalede fra Matzen i hans yngre Aar, syntes en Fornægtelse af al Filosofi og Teoretiseren, men han havde været en ivrig Læser af Spinoza og forlod, vistnok under Paavirkning udefra, Filologien til Fordel for Jurisprudensen. Malende skildrer hans Klassekammerat fra Flensborg Latinskole *A. D. Jørgensen* ham, som han var den Gang — og som han egentlig altid vedblev at være.[24]) Videnskabelig set hørte han ikke til i samme Geled som Goos. I Modsætning til, hvad der var Tilfældet med den ældre Generation — Aagesen — og den yngre — Jul. Lassen — ses Goos ikke at have udøvet nogen reel Indflydelse paa Matzen. Det fremgaar af de i det kgl. Bibliotek opbevarede Breve fra ham til hans ældre Halvbroder, Skolemanden Matz Matzen, der med stor Omhu og Trofasthed havde taget sig af den yngres Uddannelse, at Henning Matzen i Ungdommens Ærgerrighed og Entusiasme vistnok har drømt om at gøre Revolte i Retsvidenskabens Verden; det er psykologisk set interessant at bemærke den intellektuelle Glæde, der toner frem i Brevene, efterhaanden som han paa sin store Udenlandsrejse — England, Frankrig, Belgien, Schweiz, Tyskland, Østerrige og Italien — stifter Bekendtskab med de paa-

gældende Landes Retslitteratur — det blev forøvrigt aldrig Matzen's stærke Side at gaa til Bunds i et fremmed Kildestof.[25]) Men disse Drømme gik ikke i Opfyldelse, nye Baner kom han ikke til at bryde, han naaede ikke helt at indfri de rige Løfter, hans Prisskrift fra 1867 havde givet, han blev indfanget af det politiske Liv, og kun med Støtte af udmærkede Ævner, en ualmindelig Hukommelse og en næsten ubegribelig Arbejdskraft formaaede Matzen samtidig at kunne tjene to saa strænge Herrer som Videnskaben og Politiken.[26]) Hverken den fine Begrebsanalyse eller den retsvidenskabelige Erkendelsesteori er Matzen's Sag. Han ejede ikke Goos' skarpe, filosofisk trænede Hjærne, yndede ikke som Deuntzer Dialektikens Krinkelkroge, var ikke et saa systematisk og deduktivt Hoved som Jul. Lassen, men var som Torp Realist og formaaede ofte at ramme Hovedet paa Sømmet i Kraft af sin friske og klare Tanke, sit sunde Judicium og medfødte bon sens. Naar han f. Ex. overfor Goos' oprindelig stærkt udprægede Løfteteori gør gældende, at man ikke bør kunne paatvinge nogen en Ret og derfor tvinger Goos til at modificere sin Lære derhen, at Akcepten er nødvendig som legal positiv Betingelse for den fulde Rets Erhvervelse, bunder denne Indvending i en forstandig Iagttagelse af de menneskelige Forhold, det samme gælder, naar han fastholder sin Besiddelseslære overfor den Torp'ske destruktive Teori, eller naar han ved Fortolkningen af Forordningen af 14de Maj 1754 — at den er anvendelig paa al direkte Gældsstiftelse — gør gældende, at det kommer fuldstændig ud paa et, om det, der krediteres, er Penge, Varer eller Arbejde.[27]) Det er disse Egenskaber, der gøre Matzen's privatretlige Arbejder saa tiltrækkende trods deres formelle Ufuldkommenheder, thi som Forfatter manglede Matzen kunstnerisk Form og Stil, hans Lærebøger bugne af Stof og indeholde værdifulde Enkeltheder, men de ere brede og ikke altid tilstrækkelig affilede, de store Vexler, der blev trukket paa Matzen som Følge af hans Deltagelse i det politiske og offentlige Liv i det hele, undlod ikke at afsætte visse Spor i den jævnlig noget kladdemæssige Skikkelse, hans litterære Produktion har med deres, specielt i de senere Aar, mærkelige og uoverskuelige Interpunktion, Anbringelse af Noter m. m. Der var forøvrigt sket en Udvikling — og ikke til det gode — fra hans Panteretshistorie, formelt og reelt vistnok Matzen's ypperste Værk, til

Sproget og Fremstillingen i Lærebøgerne. Med dette Skrift betraadte Matzen den litterære Arena. Under Titel af »Den danske Panterets Historie indtil Chr. V's Lov. Med et Tillæg af hidtil utrykte Diplomer« udsendte han 1869 i noget udvidet Skikkelse den af ham i 1867 med Universitetets Guldmedaille belønnede Afhandling,[28]) der blev modtaget med en levende Anerkendelse[29]) af Retshistorikere som Stemann, Konrad Maurer og L. M. B. Aubert; saaledes kalder Aubert den vistnok den vigtigste og mærkeligste retshistoriske Monografi, dansk og norsk Retsvidenskab hidtil har faaet, en storartet Undersøgelse o. s. fr. Den aabnede ogsaa Universitetets Porte for ham, da Professor C. G. Holck 1868 bortkaldtes ved en pludselig Død. I Matzen's næste retshistoriske Værk, det af ham efter Konsistoriums Opfordring udarbejdede Festskrift i Anledning af Universitetets 400 Aars Jubilæum »Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879« I-II (1879) havde han ligeledes indhøstet og bearbejdet et mægtigt Materiale, des mere beundringsværdigt, som Opfordringen til ham fra det paagældende Universitetsudvalg først udgik 1875. I Indledningen til Matzen's Universitetsprogram »Danske Kongers Haandfæstninger. Indledende Undersøgelser« (1889) — en Slags Haandfæstningslærens »almindelige Del« — tog Matzen kritisk Standpunkt til den af L. Holberg opstillede nye Fortolkning af den saakaldte Abel-Christofferske Forordning og uddybede Ændnet videre i to Afhandlinger i Historisk Tidsskrift »Leges Waldemari Regis«[30]) samt en Replik til Holberg »Kong Valdemars Lov eller Kong Abels og Kong Kristoffers Udkast til Lov?«[31]); de mellem disse to og andre Retshistorikere drøftede Spørgsmaal bleve i den nyeste Tid taget op til fornyet Undersøgelse af *Johannes Steenstrup* i Afhandlingen »Valdemar Sejrs Død og de ved Tronskiftet vedtagne Ændringer i Landets Styrelse«.[32]) Ogsaa Matzen's retshistoriske Spørgsmaal »Hvornaar er den skaanske Kirkeret sat?« blev fremkaldt ved Holberg's Gisning om Vedtagelsen af den sjællandske og skaanske Kirkeret paa et Fællesmøde, hvilken Gisning Matzen forkaster.[33]) I sine »Forelæsninger over den danske Retshistorie« I-VI (1893-97),[34]) den tredje i det 19de Aarhundrede foreliggende samlede Fremstilling af den danske Rets Historie, opgjorde han Summen af sin retshistoriske Forskning. Den havde ikke undgaaet Kritik fra Repræsentanterne for

den moderne kildekritiske Historieforskning — Kr. Erslev, Anna Hude — navnlig benyttede Erslev enhver Lejlighed, ofte endda temmelig søgt, til at falde over Matzen med ublid, næsten haanende Kritik, medens paa den anden Side en Afhandling som f. Ex. »Om Forordning 9. Oktbr. 1276 og Worthældnævnet i Sagen mod de for Kong Erik Glippings Mord tiltalte Personer« netop høstede varm Paaskønnelse fra yngre Historikeres Side, rimeligvis ud fra den Betragtning, at Matzen's levende og effektive Deltagelse i det politiske Liv gav ham særlige Forudsætninger for at bedømme statsretlig-politiske Foreteelser ogsaa i Fortiden.[35])

Medens Retshistorien som Examensfag i saagodtsom Matzen's hele Professortid kun havde spillet et Bifags beskednere Rolle, var Forholdet anderledes med de to andre Discipliner, han docerede, og hvori en væsentlig Del af hans Produktion faldt, Tingsretten og Statsretten. For det førstnævnte Fag blev han først aflastet ved Torp's Indtræden i Fakultetet 1886. Et af hans ejendommeligste Arbejder er »Forelæsninger over den danske Tingsret« (1882, 2det Oplag 1884, nyt Optryk 1891), der, ledsaget af Torp's Noter, benyttedes ved Universitetsundervisningen til Fremkomsten af Torp's Tingsret fra 1892; hertil sluttede sig »Den nordiske Tingsret. Indledning og første Afdeling« (Tingsrettens Begreb, Tingene, den tinglige Rets Indhold og Arter. Besiddelse. Ejendomsretten. Anden Afdeling om de begrænsede tinglige Rettigheder forfattedes af N. Lassen). Matzen havde fra 1879 været Medlem af Sø- og Handelslovkommissionen af 1870,[36]) var Forfatter af Udkast til Skibsregistreringsloven af 1ste April 1892, og hans søretlige Indsigt og Interesse gav sig litterært Udtryk i den som Forhandlingsæmne ved det 4de nordiske Juristmøde i København 1881 fremlagte Afhandling »Om Søpanteretligheder«. Som Statsretslærer — og Politiker — stillede Matzen det monarkiske Princip overfor det parlamentariske; som to fuldstændig frit- og ligestillede Magter skulde Konge og Folk kunne forhandle og komme til Enighed. Det var Ledemotivet i hans opsigtvækkende Brochurer »Grundloven og Folkets Selvstyrelse« (1873) og »Til Gjensvar« (1874) samt i hans Universitetslærebog »Den danske Statsforfatningsret« (I 1888, II 1881, III 1883, 4de Udgave I 1910, II 1908, III 1909); i sin Teori om Omfanget af Kongens Ret til i Henhold til den da gæl-

dende Grundlovs § 25 at udstede foreløbige Finanslove drog Matzen den yderste Konsekvens af sit Udgangspunkt. Som Lærebog var Matzen's Statsforfatningsret meget bred og formaaede ikke paa alle Punkter, f. Ex. de intrikate Problemer om Øvrighed og Øvrighedsmyndighedens Grænser, helt at kaste Lys over Vanskelighederne derved; som Forhandlingsæmne paa det 2det nordiske Juristmøde i Stockholm 1875 forelagde han det stadig brændende Spørgsmaal »Om Statskassens Forpligtelse til at erstatte den Skade, som Statens Embedsmænd ved Forseelser i Embedsforhold maatte paaføre Borgerne«. Sin benægtende Besvarelse af det ogsaa i Forfatningsretten drøftede Spørgsmaal, hvorvidt en Opløsning af Landstinget berøvede de udnævnte Medlemmer deres Ret til Sæde i Tinget fastholdt han i tre Smaaskrifter »Om de udnævnte Landstingsmænds Stilling i Tilfælde af Landstingets Opløsning« (1902), »Til Gensvar« (1902) og »Landstingsopløsning og udnævnte Landstingsmænd. Et Tilsvar« (1903) i Polemik med Grev *J. L. Holstein-Ledreborg, Knud Berlin, Ernst Møller* og *V. Byrdal.*[37]) Medens Matzen's Forelæsninger over Statsforvaltningsretten ikke foreligger trykte i deres Helhed, udgav han sammen med den senere Overretsassessor *Johannes Timm* en længe savnet »Haandbog i den danske Kirkeret« (1891) et Værk, som endnu venter paa en Afløser, og skrev siden, foranlediget ved nogle af Sognepræst J. J. Fjord i forskellige mindre Skrifter fremsatte Paastande, den omfangsrige og indgaaende Afhandling »Hvad forstaas ved den evangelisk-lutherske Kirke?« i »Teologisk Tidsskrift«.[38]) Paa den mellemfolkelige Rets Omraade vandt Matzen et europæisk Navn — han præsiderede saaledes ved Haager-Domstolens første Sammentræden 1902 — og trods sine senere Aars tiltagende Sygelighed vedblev han med samme Utrættelighed som før ogsaa at røgte sine litterære Gøremaal. Foruden mindre Arbejder offentliggjorde han sine »Forelæsninger over den positive Folkeret« (1900), »Til Norges folkeretlige Stilling«[39]) og vægtige Indlæg i det nordslesvigske Optantspørgsmaal, Spørgsmaal, han allerede i Egenskab af født Sønderjyde følte sig særlig kaldet til at behandle. Til Franz von Jessen's »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie« (1901, fransk Udgave 1906) bidrog han med »Danske Undersaatters traktatmæssige Retsstilling i Sønderjylland«[40]) og til Orientering af en

international Læsekreds skrev han »Die nordschleswigsche Optantenfrage« (1904); da Overlandsretsraad Otto Brandt tog til Genmæle herimod,[41]) gendrev han ham i Bogen »Das Indigenatrecht im Wiener Frieden. Widerlegung der Schrift des Herrn Oberlandesgerichtsrat Dr. Otto Brandt in Kiel« (1906), suppleret med mindre Afhandlinger i »Sønderjydske Aarbøger«, »Vor Fremtid« og andensteds. Til Omtalen ovenfor af Matzen's legislative Gerning skal blot føjes, at han tog virksom Del i Forhandlingerne om Vexelloven, og at han var Medlem af den dansk-islandske Kommission af 1907 m. m. Om hans politiske Færd skal her ikke tales; fra Slutningen af Halvfjerdserne og til Begyndelsen af Halvfemserne udøvede han som Fører og Leder af Regeringspartiet baade saglig og politisk en meget betydelig Indflydelse. Som Universitetslærer var Matzen en pædagogisk Begavelse, hans skriftlige Øvelser fortrinlige, som Examinator en af Fakultetets bedste. Usandfærdig og grundløs var hans politiske Modstanderes gængse Paastand om, at han til Fordel for sin Agitation og hele politiske Virke forsømte sin Universitetsgerning. Han var et levende, entusiastisk Menneske; noget af Renaissancens Blod rullede i hans Aarer.

RETSHISTORIKERE:
L. HOLBERG CHR. KIER H. SYLOW V. A. SECHER

Noget yngre end Matzen var Overretssagfører *Ludvig Holberg,* hvis tankevækkende Forfatterbane ikke fik nogen lang Udstrækning. Som Skribent debuterede han med Bogen »Engelsk Parlamentarisme belyst ved Kongemagtens, Ministeriets og Parlamentets forfatningsmæssige Stilling før og nu« (1884), der blev hilst velkommen i Litteraturen af Englandsbeundrer som C. St. A. Bille;[42]) hans herhenhørende Studier førte ham til Granskning af dansk middelalderlig Statsret, som han derefter belyste i en Række Skrifter, der vidnede baade om Idéfylde og Kombinationsævne, om Mod til at se med egne Øjne uden ængstelig Hensyntagen til traditionsbaaren Opfattelse, men som heller ikke, saaledes i det mindste Begynderarbejderne, skyede Hypoteser eller vovede Slutninger. I Doktordisputatsen »Leges Waldemari Regis. Kong Valde-

mars Lov. Et Bidrag til Oplysning om Danmarks Statsret i det 13de Aarhundrede« (1886) fremsatte Holberg den Formodning, at den saakaldte Abel'ske Lov i Virkeligheden stammede fra Valdemar Sejr, en Opfattelse, han fastholdt og forsvarede overfor Angreb navnlig fra Matzen's og Kr. Erslev's Side;[43]) men Hovedpunktet i Bogen var de Undersøgelser om Valdemarernes Kongedømme, Holberg bragte med bevidst Anvendelse af den komparative Metode. En Fortsættelse af dette Værk var »Dansk Rigslovgivning. Forholdet mellem Vederlagslov og Rigslov. Rigslovene i Perioden 1241-1282« (1889), der paa dansk Omraade udviklede de Synspunkter, der i Tyskland — Rudolph Sohm, Heinrich Brunner og Karl Lehmann — var fremsat om Modsætningen indenfor et Lands Ret mellem »Folkeretten« og »Kongeretten« — Forskere som Johs. Steenstrup og Max Pappenheim viede dette Arbejde særlig Opmærksomhed.[44]) Holberg's store Kendskab til fremmed Retshistorie og navnlig til kanonisk Ret gav sig markante Udslag i »Dansk og fremmed Ret. Retshistoriske Afhandlinger« (1891)[45]) »Biskop Knud Mikkelsen og hans Glosser til Jydske Lov«, »Kilderne til Jydske Lovs Fortale«, »Dansk og engelsk Retsudvikling i Middelalderen« o. a. — »Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarhundrede. Første Bind: Kong Erik Glippings Haandfæstning og Rigslove« (1895), vistnok Forfatterens betydeligste Arbejde, og »Kirke og Len under Valdemarerne. Retshistoriske Afhandlinger« (1899), hvor hans Undersøgelser om danske Len og om Tidspunktet for den skaanske Kirkerets Vedtagelse atter kaldte henholdsvis Kr. Erslev og Matzen frem paa Arenaen.[46]) Hans Anmeldelse af V. A. Secher's »Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558-1660« (1888) i »Ugeskrift for Retsvæsen« 1888 fremkaldte en skarp Skriftvexel mellem ham og Secher.[47])

En Fagfælle af Holberg, Overretssagfører *Chr. Kier,* fik ligesom denne, trods sin store Virksomhed som praktisk Jurist, sine kommunale og andre Gøremaal, Tid til samtidig at udfolde en omfattende Forfattervirksomhed, jævnlig med Fremdragen af nye eller ikke hidtil tilstrækkelig paaagtede Punkter. Hans Artikel i »Ugeskrift for Retsvæsen« 1883 »Et retshistorisk Bidrag til Forstaaelsen af nogle af Chr. V's danske Lovs Regler om Overdragelse af Eiendomsret over faste Eien-

domme«[48]) uddybedes nærmere ved hans »Bidrag til dansk Retshistorie. Om Overdragelse af Eiendomsret over faste Eiendomme for Tiden indtil Chr. V's Lov« (1889), der i forskellig Retning røbede Begynderen og Autodidakten og ogsaa fra retshistorisk Side blev modtaget med megen Kritik,[49]) som i nogen Grad mildnedes ved hans næste Arbejder »Valdemars sjællandske Lov. Et Bidrag til den danske Lovhistorie« (1890), der til fornyet Behandling optog det allerede fra Kofod Ancher's Tid af Retshistorikerne drøftede Spørgsmaal om Lovens Oprindelse,[50]) og særlig Afhandlingen »Er den skaanske eller den sjællandske Kirkeret den ældste?«[51]) I sin Bog »Edictus Rotari. Studier vedrørende Langobardernes Nationalitet« (1898) kommer han efter indgaaende Undersøgelser til det Resultat, at der er et inderligt Slægtskab mellem langobardisk og nordisk Ret, et Slægtskab, der paa sine Steder er saa nøje, at det kan siges, at det er den samme Ret, der paa vedkommende Punkt bestaar baade hos Langobarderne og i Norden. Bogen blev hilst med megen Anerkendelse af Forskere som *A. Taranger* og *R. Dareste,*[52]) ogsaa af den fremragende tyske Retshistoriker *Julius Ficker,* der i sin Afhandling »Das langobardische und die scandinavischen Rechte«[53]) dog samtidig tog Afstand fra forskellige af de af Kier fremsatte Synspunkter og hævdede, at langobardisk Ret er øst- og ikke vestgermansk Ret, og at den nærmest slutter sig til Gotlands gamle Ret og Gulatingets Ret; i sit Skrift »Dansk og langobardisk Arveret. En retshistorisk Undersøgelse« (1901) fastholdt og forsvarede Kier sin Opfattelse mod den Ficker'ske Kritik. Sin stadig levende Interesse for retshistoriske og historiske Problemer lagde Kier for Dagen ved Afhandlingerne »Hammurabis Love og germansk Ret«[54]) og »Beowulf. Et Bidrag til Nordens Oldtidshistorie« (1915).

Medens Kier, som ovenfor anført, endnu i fremrykket Alder, syslede med videnskabelige Studier, blev hans noget yngre samtidige *H. Sylow's* Forfatterskab om ikke et Meteor, saa dog af kortfattet Varighed. 1878 havde han i omarbejdet og videreført Skikkelse udgivet sin med Universitetets Guldmedaille belønnede Afhandling om Bevisteorien i Christian V's Lov under Titlen »Den materielle Bevisteoris Udviklingshistorie i dansk Ret, ledsaget af en Del hidtil utrykte Højesteretsdomme med de indankede Underinstansers Domme, omfattende Tids-

rummet fra 1670-73 og 1683-1704«, og offentliggjorde endvidere 1880 »Studier paa Civilprocessens Omraade med særligt Hensyn til vor forestaaende Procesreform. 1ste Række indeholdende: I. Processkitser. II. Processens Natur og Væsen samt Procesforudsætninger. III. Litiskontestationen. IV. Rammerne for den mundtlige Procedure«, tilegnet J. Nellemann, som oftere i sine Skrifter tager Hensyn til Sylow's Arbejder, Doktordisputatsen »Dommens materielle Retskraft. Undersøgelser fra Civilprocessens Omraade« (1880) og »Handlinger paa fremmed Formueretsomraade efter romersk og dansk Ret. Et Bidrag til Læren om de saakaldte kvasi-kontraktsmæssige Retsforhold« (1880), skrevet i Anledning af Konkurrencen om det ved Aagesen's Død 1879 ledigblevne Professorat, der tilfaldt Jul. Lassen. For den retshistoriske Dels Vedkommende har Sylow's litterære Virke Betydning ved det indsamlede og bearbejdede Stof, medens det iøvrigt, saaledes navnlig hans Processkizzer, præges af en vis Umiddelbarhed og Friskhed.

En Plads for sig selv i dansk Retshistorie indtager *V. A. Secher.* Han var fremfor alt ikke Autodidakt, men baade som Forfatter og Metodiker uddannet i Konrad Maurer's Skole; det har utvivlsomt været til stor Skade for Studiet af Retshistorien i Danmark, at Secher's — og det juridiske Fakultets — Ønsker om Oprettelse af en Universitetsstilling blev slaaet ned, vistnok af Videnskaben uvedkommende Grunde, Hans Arbejder ere alle prægede af stor Nøjagtighed og Grundighed og vidne om hans skarpe kritiske — og ogsaa polemiske — Sans. Af samtlige de paa disse Sider behandlede Tidsrums Retshistorikere er han den, der besad den største historiske, filologiske og palæografiske Indsigt, medens han i egentlig juridisk Begavelse stod tilbage for Mænd som Nellemann og Matzen; den praktisk-juridiske Virksomhed som Herredsfoged laa ogsaa mindre godt for ham. Særlig som retshistorisk Udgiver udførte Secher en Pionergerning, og sammen med Historikeren *Kr. Erslev* hører han til Foregangsmændene med Hensyn til Indførelsen af moderne Udgiverteknik i Danmark. Denne bragte han til Anvendelse paa sine Udgaver af Danske Lov (1878, 3dje Udgave 1911) — som Forløber hertil offentliggjorte han Afhandlingen »Om teksterne af kong Kristian den femtes danske lov og lovens udgivelse«[55]) — og sammen

med *Chr. Støchel*[56]) udgav han 1891-94 »Forarbejderne til Kong Kristian V's Danske Lov« (I-II), hvor hans Opfattelse af det »sidste Projekt« til Loven som Resultatet af den anden Revisionskommissions Arbejde fremkaldte en Diskussion mellem ham og *L. M. B. Aubert*,[57]) der havde hævdet, at Projektet var et nyt Udkast af Rasmus Vinding. Forrest blandt Secher's Udgiverarbejder staar vistnok hans store Værk »Corpus constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovprisning vedkommende, 1558-1660« (I-VI 1887-1918, VI Binds tredje Hæfte besørget af *Villads Christensen).* Tænkt som en Fortsættelse af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge's »Gamle danske Domme« var Secher's »Judicia placiti regis Daniæ justitiarii, Samling af Kongens Rettertings Domme 1595-1604« (1881-83) »og 1605-1614« (1885-86), hvis Fremkomst, som før bemærket, skyldtes Nellemann's Initiativ. Betydelige Forarbejder havde Secher gjort — og ogsaa ladet enkelte Bidrag dertil trykke — til en Udgave af hele Danmarks middelalderlige Lovgivning, en Opgave, der dog først i Nutiden blev taget op til Gennemførelse.

Som selvstændig retshistorisk Forfatter ydede Secher ogsaa vægtigt Arbejde, saaledes i sin Doktordisputats, det ufuldendte »Om Vitterlighed og Vidnebevis i den ældre danske Proces. Retshistoriske Studier. I. Om Vitterligheden« (1885), der baade i Anlæg og Udførelse bragte meget nyt, særlig ved sin Redegørelse for Fordelings- og Æskningsproceduren og sin Belysning af de gamle Loves Tvangsfuldbyrdelsessystem, men som ogsaa paa andre Punkter mødte Tvivl.[58]) Om dette Værk grupperede sig, foruden en Del meget udførlige og yderst skarpe Anmeldelser f. Ex. af *P. Hasse's* »Das Schleswiger Stadtrecht« (Kiel 1880) og »Die Quellen des Ripener Stadtrechts« (Hamburg & Leipzig 1883),[59]) Afhandlinger i Festskrifter til Konrad Maurer og Ludv. F. A. Wimmer,[60]) »Bidrag til Københavns Rets- og Kulturhistorie i Kristian IV's og Frederik III's Tid 1629-1663«[61]) o. a., Bidrag til Historien og Personalhistorien og en lang Række Arbejder, der stod i Forbindelse med hans Arkivgerning. Hans retsvidenskabelige Bibliografier i »Ugeskrift for Retsvæsen« (1884, 1889, 1895 og 1903)[62]) betegnede vel et Fremskridt overfor Aagesen's Arbejde fra 1876, men ere dog ikke helt fyldestgørende.

Nellemann's Afløser som Universitetets Lærer i Proces, fra første Færd Professor i Civilret *Johan Henrik Deuntzer* hørte til samme aandelige Kategori som Nellemann selv. Han var en nøgtern og konkret Begavelse, en forfaren Praktiker, en kyndig Historiker. Men han manglede den egentlige juridiske Fantasi. Retsvidenskabens store Grundspørgsmaal optog ham ikke. Han magtede ikke de »almindelige« Undersøgelser. Han bevægede sig paa et for ham fremmed Terrain. Naar han — f. Ex. i sin Fremstilling af Privatrettens almindelige Del — saa at sige i Embeds Medfør sysler med slige Problemer, kan det ikke undgaa Opmærksomheden, at de ikke helt ere gaaede ham i Kød og Blod, men at hans Hjerte hører andetsteds hen. Paa sin Ungdoms-Udenlandsfærd havde han i Wien truffet Forskere som Julius Glaser, Joseph Unger og Rudolph von Jhering, og medens han hos Glaser genfandt den praktiske Opfattelse af Retslivets Opgaver, han selv hyldede, og Unger styrkede ham i hans Tro paa Værdien af den historiske Betragtning af Retten, have Jhering's Tanker — bortset fra hans Fejde mod Begrebsjurisprudensen — ikke haft nogen reel Indflydelse paa ham. Enhver filosofisk, spekulativ Behandling af Retsvidenskaben laa Deuntzer fjærnt — den Jhering'ske Realisme er jo i Virkeligheden af en særegen spekulativ Art — og Deuntzer's Positivisme har vægret sig ved at følge de Jhering'ske Ideers Flugt fra Realitetsforskningens faste Stade.[63])

Som civilretlig Skribent debuterede Deuntzer ved en i »Ugeskrift for Retsvæsen« 1870 optagen Afhandling »Nogle Bemærkninger om Legatarens Retsforhold«,[64]) og det faldt forøvrigt i hans Lod til en vis Grad at inaugurere en ny Æra som Lærebogsforfatter ved som Grundlag for Universitetsundervisningen at udsende kortfattede trykte Fremstillinger for at befri de studerende for de trættende, tidsspildende Diktatforelæsninger, hvormed de ældre Medlemmer af det retsvidenskabelige Fakultet forberedte de store systematiske Værker, der senere skulde se Dagens Lys.[65]) Deuntzer's første herhenhørende Arbejder vare et Slags »Grundrids«, støbte i en noget rummeligere Form end det f. Ex. al-

mindeligvis i Tyskland er sædvanligt. Grundridsets Fortrin ejede de, men samtidig fulgte Grundridsets Mangler dem som en Skygge. Netop deres Sammentrængthed gjorde Tilegnelsen af dem vanskelig. Allerede Aaret efter sin Ansættelse ved Universitetet udgav Deuntzer »Kort Fremstilling af den danske Arveret« (1873, 4de Udgave 1887), der efterfulgtes af »Kort Fremstilling af Den danske Personret (2det Afsnit af Privatrettens almindelige Del)« (1874, 3die Oplag 1889), »Kort Fremstilling af Retssystemets navnlig Privatrettens almindelige Del (1ste Afsnit)« (1875, 3dje Udgave 1894) og »Kort Fremstilling af den danske Næringsret« (1879, 2den Udgave 1890). Af disse »korte Fremstillinger« staar Privatrettens almindelige Del, som ovenfor antydet, ikke højt i Deuntzer's Produktion; paa de faa Omraader, hvor hans Udviklinger ikke bæres oppe af hans praktiske Retssans eller støttes af hans historiske Kunnen, staa de — som ogsaa hans Forelæsninger og hans politiske Gerning — i Kompromissets Tegn; typisk for Deuntzer med hans Valgsprog *Connecto* er saaledes hans Fortolkningsteori, *ein Zwitterding,* som vilde være en Lækkerbidsken for en juridisk Heine. »Den danske Familieret« (1882, 4de Udgave 1899) var derimod formet nærmest i Haandbogens Lignelse. I dogmatisk Henseende viger den ikke for A. W. Scheel's Værk og overgaar baade det og F. T. J. Gram's Skrift ved det af Deuntzer med megen Flid og Grundighed indsamlede og i Bogen indarbejdede retshistoriske Materiale. En senere Udgave af »Den danske Arveret« (1892, 2den Udgave 1897) var støbt efter samme Model. I »Den nordiske Familie- og Arveret«, der indledede det første Hæfte af »Nordisk Retsencyklopædi« (1878) gav Deuntzer med en autoritativ Fortale, som Hagerup etsteds udtrykker det, en mønsterværdig knap og sluttet Fremstilling af denne Parcel af skandinavisk Ret. Som Forfatter har Deuntzer i det hele en udviklet Sans for Fremstillingens Økonomi — hverken for meget eller for lidt — allerede i Konkurrenceafhandlingen »Om Fuldmagt og dermed beslægtede Forhold« (1872), hans eneste formueretlige Bidrag, leverede han et Arbejde, lige udmærket ved Klarhed og Fasthed i Gennemførelse og nøjagtig og konsekvent Analyse, og dette gælder ogsaa hans senere klassiske Hovedværk »Den danske Skifteret«. Deuntzer's civilretlige Arbejder have tjent som Grundlag navnlig i systematisk og retshistorisk

Henseende, for Viggo Bentzon's første Udgaver af Personretten samt til Dels for hans Familie- og Arveret;[66]) indholdsmæssigt og retsmetodisk gik Bentzon dog senere sine egne Veje.

Haand i Haand med Deuntzer's frugtbare privatretlige Produktion gik en tilsvarende Virksomhed paa Processens Omraade. Med vanlig Energi lykkedes det ham i Løbet af forholdsvis faa Aar at fuldføre den af Nellemann paabegyndte, men ikke tilendebragte litterære Bygning. I alt væsentligt skaarne over samme Læst som de civilretlige vare de første processuelle Skrifter, saaledes »Den extraordinære Civilproces« (1880, 2det Oplag 1884, 2den Udgave 1894), »Om Forligsmægling i civile Sager« (1887, tredje Oplag 1898), »Om Arrest og Forbud i civile Sager efter dansk Ret« (1888, 2den Udgave 1897) og »Den danske Civilproces fremstillet til Brug for de studerende« (1901). Mere i Anlæg og Udførelse svarende til Familieretten og af højere videnskabelig Rang var »Om Appel i civile Sager efter dansk Ret« (1880, 2den Udgave 1890) og særlig Standardværket »Den danske Skifteret« (1885), i hvilket var nedfældet de rige Erfaringer, Forfatteren havde høstet ved Studier i Marken — for at bevare Føling med det praktiske Liv havde han gentagne Gange modtaget Konstitution som Dommer i de københavnske Retter —; med stor Omhu og betydelig Skarpsind havde han foretaget indgaaende Undersøgelser af de indenfor Æmnet faldende vanskelige Retsforhold. Det var noget af et Pionerarbejde, Deuntzer her udførte; hans Skifteret er den første systematiske Fremstilling af den paa Konkursloven af 25nde Marts 1872 og Skifteloven af 30te November 1874 hvilende Ret — Bogens direkte Forgænger *N. F. Schlegel*'s »Skifteretten efter den danske Lovgivning« udkom 1864 og tabte hurtig sin Betydning som Følge af den nævnte nye Lovgivning.[67]) Sine processuelle Lære- og Haandbøger supplerede Deuntzer med forskellige Afhandlinger af Værdi. Til »Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger den 4. Oktober 1887 af nordiske Forfattere« bidrog han saaledes med en grundig og interessant retshistorisk Udredning af Arrest før Dom i civile Sager og dette Retsmiddels Udvikling efter 1683.[68]) Hans Granskning af Højesterets Voteringsprotokoller, for hvis videnskabelige Udnyttelse og Udgivelse han særlig interesserede sig, gav sig litterært Udslag i hans Universitetsfestskrift i Anledning af Kong Christian IX's 80-aarige Fød-

selsdag »Høiesteret i 1683« (1898). Paa Grundlag af selvstændige Kildestudier og støttet af et nøje Kendskab til Stampe's Erklæringer gav han i et andet Universitetsprogram »Henrik Stampe. Meddelelser om hans Liv og Virksomhed« (1891) en i det hele rammende Karakteristik af den berømte Jurist og hans betydningsfulde Indsats i Videnskabens og Statens Tjeneste. At den »europæiske« Baggrund kunde være fyldigere belyst, er vel en Mangel, som muligvis Eftertiden vil kunne afhjælpe, men forringer ikke det solide Arbejde, der er nedlagt i denne Monografi. Af rent historisk Indhold er Deuntzer's Afhandling »Af det asiatiske Kompagnis Historie« i »Nationaløkonomisk Tidsskrift«.[69])

Ogsaa med statsretlige Spørgsmaal syslede Deuntzer. I 4de Bind af V. Falbe Hansen's og Will. Scharling's »Danmarks Statistik« (1880) gav han en »Oversigt over Danmarks Forfatnings- og Forvaltningsforhold 1848-78«,[70]) og paa det fjerde nordiske Juristmøde i København 1881 slog han med Afhandlingen »Om Statsborger- og Undersaatsforholdet, især dets Stiftelse og Ophør«, til Lyd for en Tilnærmelse mellem de tre nordiske Rigers Lovgivning om Statsborgerretten, en Tilnærmelse, der senere satte Frugt i Traktaten med Sverige af 26nde Juli 1888. Ikke mindst for Sveriges Statsforfatnings ejendommelige og betydningsfulde Historie og Udvikling nærede han Interesse, han anmeldte saaledes Chr. Naumann's den Gang eneherskende Arbejde,[71]) var Bidragyder til hans Tidsskrift m. m. Om hans legislative Gerning skal her kun erindres om, at han sammen med Nellemann var Forfatter af Lov af 7ende April 1899 om Formueforholdet mellem Ægtefæller og at han var Medlem af Proceskommissionen af 1892.

Nye Baner som Retsforsker kom Deuntzer ikke til at bryde. Allerede efter Arten af hans Lærefag og den Retning, hans Forfattervirksomhed derefter tog, var dette heller ikke at vente. Men hans Produktion, navnlig det historiske Afsnit deraf og hans Skifteret, danner et uoverspringeligt Led i dansk Retsvidenskabs Udvikling i den sidste Del af det 19de Aarhundrede.

Som Docent manglede *Anders Christian Evaldsen* vistnok egentlig pædagogisk Begavelse, omend han udøvede en befrugtende Indflydelse paa de virkelig studerende, han var ikke Lærer for Grosset, men for de faa; Tilhørere som Ernst Møller og Viggo Bentzon modtog varige Ind-

tryk fra Evaldsen's Kateder. Men som formueretlig Tænker og Forfatter fik Evaldsen vidtrækkende Betydning, selv om hans litterære Bagage kvantitativt ikke blev omfattende. Det var Obligationsretten, der var tilfaldet ham som Fag; i Retshandelslæren sluttede han sig til Goos' og Aagesen's Løfte- og Tillidsteori og underkastede iøvrigt, som Jul. Lassen med Rette fremhæver, Æmnets ledende Grundsætninger en dybtgaaende Revision i Belysning af nyere Tiders Teori og Led for Led underbygget med Iagttagelser af enkelte Retstilfælde, en Revision, der helt igennem prægedes af sjældent Skarpsind, Klarhed og fin Retstakt. Systematiker som Goos var Evaldsen derimod ikke. Evaldsen's Forelæsninger om Obligationsretten bleve kun litograferede og — bortset fra et Brudstykke om Vexler (1889) — aldrig trykte, men de lagde med deres »vældige Rydnings- og Opbygningsarbejde« den første vanskelige Grund til Jul. Lassen's Værk, en Kendsgerning, ingen villigere end Lassen selv har erkendt. Som Student havde Evaldsen 1866 faaet et hæderligt Accessit for en juridisk Prisopgave, han offentliggjorde Afhandlingen i omarbejdet Skikkelse 1870 under Titel »Skyldnerens Mora, behandlet efter Sagens Natur og dansk Ret«[72]) og skrev senere enkelte Afhandlinger i »Ugeskrift for Retsvæsen« 1868, 1882 og 1885 — den sidst citerede »Nogle Bemærkninger om Konkurslovens §§ 18 og 19« har spillet en fremragende Rolle i Debatten om de i de nævnte Bestemmelser indeholdte Problemer — og »Fortolkning af Vexelloven, udarbejdet for praktiske Jurister og andre Forretningsmænd« (1881).[73]) Sit Konkurrenceskrift »Bidrag til Læren om Fuldmagt og dermed beslægtede Retsforhold« publiceredes 1872. 1881 udgav han sammen med Goos Aagesen's »Indledning til den danske Formueret« og Aaret efter Aagesen's »Forelæsninger over den romerske Privatret« (I-II). For dansk Retslitteratur var det vistnok et Tab, at Evaldsen efter sin Overgang til Dommerstillingen, i hvilken han stod i forreste Linie, videnskabelig ikke lod høre fra sig, men det er dog et Spørgsmaal, om han vilde kunne have løst den ham paahvilende Opgave at skabe en moderne Formueret, allerede fordi hans Produktivitet blev hæmmet ved hans til Overmaal drevne Beskedenhed og Selvkritik.

Af alle de Retsforskere, der optraadte i det af Goos' Virke beherskede Tidsrum, var *Jul. Lassen* hans direkte og egentlige Elev. Det var

Goos og som anden Vejleder Aagesen, der angav ham den videnskabelige Retningslinie. Oprindelig følte han sig ogsaa som Lærlingen, som Væbneren, der fører Ridderens Vaaben. Men der var *Udvikling* i ham. Efterhaanden fik han Lyst og Kraft til at optræde i egen Rustning og endte med at staa som den fra alle Sider anerkendte Fører paa Formuerettens Omraade. Hans første Skrifter viste tydelig, at han havde dukket for dybt i de Goos'ske Konstruktioner — de ældste Udgaver af hans Obligationsret gøre et noget abstrakt og blodløst Indtryk; han har sikkert bestaaet en Kamp med sin deduktive Samvittighed og sin ubetingede Tilslutning til sin Mester, før han forstod den inderst inde sympatiske Advarsel, N. Lassen gav ham i Begyndelsen af Firserne i den for begge Modstandere karakteristiske Polemik om Principet om de berettigede Forventninger, eller N. Lassen's Kritik af den af hans Navne hævdede Normaltabsteori. Men Jul. Lassen's Lydhørhed overfor det praktiske og levende Livs Krav tog stærkere og stærkere til, og denne i Forbindelse med et utrætteligt og indgaaende Studium af Praxis havde til Følge, at han atter og atter underkastede de af ham antagne og opstillede Almensætninger en Prøvelse og ikke skyede enten reelt at ændre dem eller for andres Vedkommende give dem en saadan Formulering, at de ikke fristede til at opfattes som et Sesam, hvormed alle Bjærge lod sig aabne. Tilfældighederne havde iøvrigt spillet ind med Hensyn til Lassen's Valg af Studiefag. En dybt religiøs Natur var han, og mange af Tidens etiske og sociale Problemer optog ham stærkt, saaledes f. Ex. Spørgsmaalet om den lovordnede Prostitution. Som ung Akademiker havde han vaklet mellem Studiet af Teologien og Retsvidenskaben; det var her Aagesen's Forelæsninger, der kastede det afgørende Lod i Vægtskaalen, og det var Goos' »haandfaste Tag« i ham,[74]) der gav ham Mod til at bejle til den Lærestol, han efter sejrrig bestaaet Konkurrence med tre Medarbejdere[75]) besteg 1881, efter at den var blevet ledig ved Aagesen's pludselige Bortgang 1879.

Fra første Færd var det ikke Formueretten, men Strafferetten og Processen, der tog Lassen's Sind fangen. Hans fornemste Lærer paa det videnskabelige Udenlandstogt var L. von Bar i Breslau — men ikke Windscheid i Leipzig, hvem Lassen ejendommeligt nok aldrig traf. Lassen's Debut som videnskabelig Skribent faldt paa Straffeprocessens

Felt, da han som ung Kandidat i en Artikel »Et Vidnesbyrd fra Tyskland om Edsvorneretten« i Ugeskrift for Retsvæsen 1876[76]) introducerede det i Skildringen af Goos omtalte lidenskabelige Stridsskrift af Karl Binding om Lægmænds Deltagelse i Strafferetsplejen for den juridiske Læseverden. I sin Doktordisputats »Om Betingelserne for Forsøgets Strafbarhed« (1879), der hædredes med en Velkomsthilsen af Getz,[77]) sluttede han sig til den af Goos og Getz opstillede objektive Retsbrudsteori, men til Getz' Meddelagtighedslære. Med dette Skrift forlod han Strafferetten, som han ikke ønskede at docere, da Goos 1891 forlod Universitetet for at overtage Kultusministerportefeuillen, og med sin Konkurrenceafhandling »Handlinger paa fremmed Formueretsomraade i romersk og dansk Ret. Et Bidrag til Læren om Retsforhold, der i Almindelighed betegnes som hverken udspringende af Retshandel eller af Retsbrud« (1880) holdt han sit Indtog i den Provins af Retsvidenskaben, som han snart skulde beherske.

Romerretten og dansk Formueret var de Lærefag, Lassen som Aagesen's Efterfølger efter gældende Skik og Brug skulde docere, og ogsaa i førstnævnte Disciplin optraadte han som Forfatter ved sit som Manuskript trykte Arbejde »Om Retshandeler i Almindelighed efter romersk Ret« (1892) og navnlig »Forelæsninger over romersk Privatret« (1904) og den kortfattede til de studerendes Brug indrettede »Lærebog i romersk Privatret« (1904, 4de Udgave 1937). Lassen's sikre Viden, hans Skarpsind og videnskabelige Redelighed fornægter sig heller ikke i disse Arbejder, hans Lærebog har ganske løst den Opgave, den har stillet sig, juridisk-dogmatisk at give et Billede af Retten efter den justinianeiske Kodifikation, men den savner historisk Baggrund, viser ingen historisk Evolution. Lassen var overhovedet ikke Historiker, og med fuld Klarhed over sine Ævners Rækkevidde stræbte han ikke udover det, han spændte. Han gik som romerretlig Skribent i de traditionelle Spor, han havde heller ikke noget Førstehaandskendskab hverken til den moderne romanistiske Forskning i Almindelighed i Tyskland, Frankrig, England og Italien eller til de overraskende Resultater, Papyrusstudiet alt den Gang havde givet. Dog for dansk Formuerets Omraade var Opgaven langt større og vanskeligere. Men ogsaa den løste han. Det var ikke

nogen videnskabelig Promenade, om hvilken der her var Tale, men en lang og besværlig Vej.

Som enhver anden retslig Disciplin, bortset fra Retshistorien, var ogsaa dansk Formueret videnskabelig set skabt af Ørsted, udviklet videre ved J. E. Larsen's Forelæsninger og den derpaa hvilende Gram'ske Formueret, dansk Teoris og Praxis' Vademecum indtil Aagesen's og Evaldsen's Fremtræden. Lassen's Obligationsret var en moderne »Gram« med større Interesse for og Forstaaelse af de formueretlige Grundbegreber; rigtigt og loyalt fremhævede Lassen selv — foranlediget ved en Anmeldelse af Torp af de to første Udgaver af Obligationsrettens almindelige Del (1883 og 1884 — tredje Udgave 1887) — den *overordentlige* Betydning, Evaldsen's forudgaaende fortrinlige dybtgaaende Undersøgelser havde haft for ham.[78]) De Rammer, Lassen havde givet i disse foreløbige Udgaver sammen med den specielle Del (1886, 3dje Udgave 1889) udfyldte han i sit Livs Hovedværk »Haandbog i Obligationsretten. Almindelig Del« (1892, tilegnet Mindet om Andreas Aagesen. Tredje Udgave 1917-20), »Speciel Del« (1897, 2den Udgave ved Henry Ussing 1919).[79]) Som ovenfor antydet tømrede Lassen dette sit Værk op paa det solideste Fundament af alle, Afgørelserne i Praxis, det mægtige Domsmateriale; han fik ad den Vej den sikreste og bedste Forstaaelse af de Sætninger, der var knæsatte af Retsanvendelsens og Retsudøvelsens Organer. Allerede derfor blæser en velgørende Luftning fra det arbejdende og virkende Retsliv gennem hele Haandbogen, hvor Lassen's oprindelige Forbillede Windscheid er traadt i Skygge for Dernburg og de store engelske Jurister. Baade ved Anlægget og Udførelsen af denne den danske Formueretsvidenskabs »*gyldne Bog*« havde Lassen vistnok for sit Vedkommende bevidst søgt at realisere den Mission, der efter hans Opfattelse tilfaldt den skandinaviske Ret — i den almindelige borgerlige Rets Udvikling at staa som Mægleren mellem den romanistisk-tyske og engelsk-amerikanske Retsbehandling. Hans Værk virkede næsten med Lovbogens Autoritet og har udøvet en bestemmende Indflydelse paa hele Nordens Retspraxis og dannet Grundlaget for den nyere fælles-nordiske Formueretslovgivning. I denne havde Lassen selv en Hovedpart. Sammen med V. C. Thomsen havde han

udarbejdet »Forslag til Lov om Checks og andre Sigtanvisninger« (1895) og »Udkast til Lov om Sigtanvisninger« (1895).[80]) Trykt som Manuskript blev hans »Bemærkninger til Udkast til Lov om Køb og Bytte« (1903), og som et af de mest fremtrædende Medlemmer af den ved de kgl. Resolutioner af 28nde Juni 1901 og 4de Juli 1910 nedsatte Kommissioner fik Lassen en væsentlig Andel i Købeloven af 6te April 1906, af Lov om Aftale og andre Retshandler paa Formuerettens Omraade af 8nde Maj 1917 og det dertil sig sluttende Lovkomplex.

Den samme Udvikling i Retning af stadig større Friskhed og Fylde, som gav sig til Kende i Lassen's Hovedværk, sporedes ogsaa i hans Afhandlinger. Heri drøftede han en anselig Række Spørgsmaal, hentede baade fra Obligationsrettens almindelige Del, saaledes »Løfte og Accept. Et sammenlignende Retsstudie«[81]) og i Forbindelse hermed Universitetsprogrammet »Vilje og Erklæring ved Afgivelse af formueretlige Tilsagn« (1905), hvor Indflydelsen af den Kritik, for hvilken den Goos-Lassen'ske Teori havde været Genstand, tydelig gør sig gældende, samt et af Lassen's litterære Yndlingsbørn Universitetsprogrammet »Nullitet og Anfægtelighed« (1899) med en vistnok for bredt udpenslet Redegørelse for de Savigny'ske og Windscheid'ske Teorier, og fra den specielle, f. Ex. »Om Betingelserne for Tilbagesøgning af Ydelser, som ere erlagte i urigtig Formening om Skyld, med særligt Hensyn til dansk Retspraxis«,[82]) »Nogle Bemærkninger om Proformaværk og Omgaaelse«,[83]) hvori han viste, hvorledes man skulde komme de da grasserende »Møbellaan« til Livs, »Kunstig Kreditorbegunstigelse«,[84]) trods Forfatterens da opnaaede 70 Aar straalende af Ungdom og Kraft, og »Nogle Bemærkninger om Definitioner i Retslitteraturen«, overraskende ved Behandlingens Originalitet, beundringsværdig ved sin Livfuldhed, uden Gnist af Skolastik, sober og realistisk, en lille Perle i hans omfattende Produktion.[85]) De vigtigste af Lassen's Afhandlinger ere samlede i »Udvalgte Afhandlinger«, udgivne 1924 af nærværende Forfatter, som tillige i »Ugeskrift for Retsvæsen« har offentliggjort en udførlig »Oversigt over Jul. Lassens Forfattervirksomhed«, derunder ogsaa hans faa botaniske Bidrag.[86]) Som Botaniker var han mere end en begavet Dilettant. Ogsaa her var han Videnskabsmand. Hans biografiske Essays, baade i »Dansk biografisk Lexikon«, »Tidsskrift for Retsvidenskab« og

Universitetets Aarsskrifter, viste altid en mere end almindelig litteraturhistorisk Forstaaelse.

I hans Gerning som Docent kunde der komme noget skematisk og traditionelt, men hans varme Interesse for de studerende virkede inciterende og ikke mindst fordi disse følte, at han med Liv og Sjæl var Lærer, den hellige Ild, der brændte i ham, fængede og gav Genskin ogsaa hos Tilhørerne. En »Rettens Ridder« kaldte Digteren Kai Hoffmann ham i et Hyldingspoëm ved hans 25-Aars Professorjubilæum. En »Rettens Præst« var han. I Kraft af sin dybe Retsfølelse og sikre Dom var Jul. Lassen den store Jurist. I Kraft af sin milde Menneskelighed og uselviske, etiske Karakter en Personlighed, fin og ædel som faa.

Udenfor det retsvidenskabelige Fakultet stod to Mænd, der hver for sig virkede som en Brems, *N. Lassen* og *Ernst Møller,* den sidstnævnte en sokratisk Skikkelse indenfor Litteraturen.

Som Skribent herskede N. Lassen enevældig og uden Medbejlere i det lille, nøje afgrænsede Rige, der var blevet ham tildelt. Han var ingen Vejbryder, ingen Stifinder, men han afsøgte og bearbejdede det alt kortlagte Terræn paa sin ejendommelige kritiske Maade. En stor Forstand var han, men tillige besad han en juridisk Fantasi som kun faa. Historisk Sans var ham nægtet, forsaavidt han efter sin egen Mening manglede Ævne og Lyst til »at studere Retshistorie og sætte sig ind i de ældgamle Tiders primitive Tankegang«.[87]) Og han var ogsaa selv ganske klar over, at han intet filosofisk Hoved var. Af de juridiske Professorer, der samtidig virkede i Fakultetet, nævner han i første Række Aagesen og Goos, men hos Aagesen fandt han en Tilbøjelighed til at dvæle ved abstrakte Distinktioner, holdte i en for stor Almindelighed til, at der ved Hjælp af dem kunde udvindes konkrete Retssætninger,[88]) og Lassen foretrak altid den faste Jord fremfor Abstraktionernes Luftspejlinger. Lassen's egentlige juridiske Opdrager var Goos, i hvert Fald udtalte han i sine »Erindringer«, at Goos var den, af hvem han har lært mest,[89]) ligesom han tidligere oftere gav sin Beundring for Goos Udtryk, ogsaa naar han maatte tage til Genmæle mod Retssætninger, opstillede af Goos.[90]) Men iøvrigt kan N. Lassen hverken betegnes som Aagesen's eller Goos' Discipel paa samme Maade, som f. Ex. Jul. Lassen var det, og navnlig er Goos' Indflydelse ikke frem-

trædende i N. Lassen's Produktion. Han bekymrede sig ikke om erkendelsesteoretiske eller retsfilosofiske Undersøgelser, han var og blev Praktikeren, Dommeren, med større Sans for det konkrete og individuelle end for Ideen, Sammenhængen og Udviklingen. Han nærede en kraftig Uvilje mod alt juridisk Konstruktionsmageri — et typisk Exempel herpaa er den Maade, hvorpaa han i sin Doktordisputats endevender en retsvidenskabelig Symbolist som J. E. Kuntze — og heller ikke Goos' store systematiske eller metodiske Interesse deltes af ham; hele denne Provins af Retsvidenskabens Rige var ham fremmed, for ikke at sige ligegyldig. Han var ikke Videnskabsmand i den Forstand, at han drøftede retsvidenskabelige Spørgsmaal for *Begrebets* Skyld eller af Hensyn til Drøftelsen som saadan. Det var de praktisk-juridiske Hensyn, han prøvede og vejede, det var dem, han daglig havde for Øje i sit Værksted, det var Resultaternes Livs-Værdier, han undersøgte. Han naar ogsaa videst i Analysen af det enkelte Retsproblem i Fremstillingen af de i Retspraxis nedlagte Tanker — og i Kritiken af den ensidige Deduktion. Hans Fortrin som juridisk Skribent kom ogsaa bedst til deres Ret i hans mindre Afhandlinger; der viser den *rigtige* egentlige Niels Lassen sig i sin fulde Glans. Ligesom Francis Hagerup magtede Lassen Afhandlingens, Essayets korte Form til Fuldkommenhed. Hagerup's Afhandlinger ere mere afrundede, skrevne med større og sikrere Kunst, Lassen's mangler ogsaa den *store Stils* Plastik, men de drive af Liv. De ere ikke prægede af den overlegne Skarpsindighed, som var Goos egen; de ere mere spidse og stikkende; de overraske ved Billeder og Exempler, der ere udsprungne af en Fantasi, mere rørig, mere lynsnar og spontan end nogen anden nordisk Forfatters. Og født Polemiker og Kritiker var han. Det var ingen Spøg at komme ud for Fuglestangen med Niels Lassen, det blev ingen kvantsvis Fægtning, naar han førte sin Klinge, der var udgaaet fra samme Vaabenkammer som J. L. Heiberg's berømte Vittighedskaarde. Hverken af Navne eller Teorier lod Lassen sig imponere. Skarpt var hans Blik for Modstandernes saarbare Punkter, og uden Skaansel benyttede han enhver Blottelse. Kontraparten gav sig. Plump eller grov blev han aldrig, men at hans Polemik baade kunde svide og bide, har han selv følt, da han havde sat sig *à la suite* i Skribenternes Armé. I sine »Erindringer« taler Lassen beklagende om sin »Skøde-

synd« ikke at have udtrykt sig med tilstrækkelig Urbanitet overfor sine Modstandere,[91]) der forøvrigt heller ikke skaanede ham.[92])

Allerede som ung Student debuterede N. Lassen som juridisk Forfatter med en lille Afhandling »Nogle Bemærkninger om Udarvingers Arveberettigelse nærmest vedrørende Læren om Universalarvingers jus accrescendi«,[93]) men det blev paa Formuerettens og Strafferettens Valpladser, at han vandt Guldsporerne. Fra Tid til anden publicerede han — foruden lejlighedsvis enkelte biografiske Bidrag — Artikler fra andre af Retslivets Felter, ligesom han i sine glimrende Meddelelser fra dansk Retspraxis i Tidsskrift for Retsvidenskab ved et Slag af sin Mosesstav fik alle Retslivets Kilder til at springe og rinde.[94])

Med sin Doktordisputats »Villien som Forpligtelsesgrund« (1874) tilsigtede Lassen — hvad der ogsaa fremgaar af Skriftets Undertitel — at yde et Bidrag til et brændende Spørgsmaal i Formueretten. Det er et af dennes Hovedproblemer, Lassen tager op til Behandling, Problemet om Viljens Betydning eller Rolle ved Stiftelse af Fordringsrettigheder *inter vivos,* en kritisk Fremstilling og Analyse af de Hensyn, der her i første Række maa være de afgørende. Naar Lassen selv udtrykker det af ham vundne Resultat ved Sætningen *obligatio consensu contrahitur,* begrunder han dette ud fra det Synspunkt, at enhver har en ubetinget Ret til at stole paa den retlige Viljeserklærings Sandhed, hvortil svarer den absolute Forpligtelse til at afholde sig fra den, forsaavidt man ikke forbinder den Hensigt med Ordene, disse angive. Ved Undersøgelsen af, under hvilke Betingelser Løfter ifølge Samfundsordningen ere forpligtende, advarede Lassen imod ensidig at stille Problemet paa, hvad Modparten havde ventet sig i en given Situation — dette var blot at bevæge sig i en Cirkel. Til dette Grundspørgsmaal i Retshandelslæren, Hovedsynspunktet for Retshandlens Ævne til at skabe Ret og Pligt, kom N. Lassen tilbage i sin Afhandling »Professor Dr. Jul. Lassens Obligationsret og Princípet om Retsbeskyttelse for berettigede Forventninger m. m.« i Ugeskrift for Retsvæsen 1885.[95]) Overfor det opstillede Tro- og Love-Princip betonede N. Lassen særlig den »pædagogiske Fare« derved[96]) og advarede mod Opfattelsen deraf som et Axiom, ud fra hvilken man ved en simpel Deduktion skulde kunne løse de enkelte sig frembydende Problemer;[97]) denne frugtbare Meningsudvexling afsatte tydelige Spor

baade i Jul. Lassens's og andre Forskeres Produktion. Af mere kasuistisk Karakter var N. Lassen's »Kritiske Bemærkninger til Fortolkningen af D. L. 3-19-2«,[98]) hvori han søgte at lyse op i den »Dunkelhed«, som omgiver dette Lovbud; efter hans Opfattelse er det ikke alle Farer, men kun de noget mere usædvanlige, for hvilke Husbonden efter Artiklen skal svare. I Tilslutning hertil tog han kritisk Stade til *Bredo Morgenstiernes's* Lære om Ansvaret for andres Retsbrud,[99]) en Kritik, der gav Anledning til en polemisk Skriftvexel mellem de to Forfattere.[100])

Som Prototyp for N. Lassen's Forfatterbegavelse kan vistnok fremhæves hans Afhandling »Nogle Bemærkninger om Skadeserstatningspligtens Omfang« i Tidsskrift for Retsvidenskab II (1889),[101]) udsprunget af en Anmeldelse af L. M. B. Aubert's Obligationsrets almindelige Del i Tidsskriftets første Bind.[102]) Medens Lassen i sine straferetlige Afhandlinger i det store og hele følger den Vej at erkende de enkelte Fænomener, førend den videre dogmatiske Opbygning foregaar, har han i dette Essay betragtet Spørgsmaalet under en videre erkendelsesteoretisk Synsvinkel, men ud fra et sikkert og fast Fodfæste i Realiteternes sikre Grund. Han tog der Stilling baade til den romanistiske og den nyere danske Teori og i en helt igennem rammende og aandfuld Udvikling slog han Foden bort under den den Gang herskende Normaltabsteori, medens han selv havnede i den Konklusion, at Skadeserstatningens Omfang bør bestemmes efter den retstridige Handlings Indvirkning paa den forurettedes individuelle Forhold, dog at denne Regel maa undergives Begrænsninger, flydende henholdsvis af det retlige Aarsagsbegreb, Tilregnelighedsbetingelserne og Hensynene til Lov og Ærbarhed. Af ikke ringere Værd er Lassen's Redegørelse for Bevægelserne i dansk Retspraxis med Hensyn til Spørgsmaalet om Skadeserstatning for ubestemmelige Formuetab og for paaførte legemlige Onder eller sjælelige Lidelser.[103]) Til »Nordisk Retsencyklopædi« II Privatretten bidrog N. Lassen med anden Afdeling af »Den nordiske Tingret« (1886) »Om de begrænsede tinglige Rettigheder« — Indledningen og første Afdeling om Ejendomsretten var, som tidligere omtalt, forfattet af H. Matzen. Baade heri og andetsteds fastholdt han den ældre Teori, hvorefter en Panteret begrebsmæssigt forudsætter en Fordring,[104]) bl. a. i

den livlige Turnering, der udfægtedes i Ugeskrift for Retsvæsen mellem ham, Torp og Ernst Møller i Spørgsmaalet om Præskription af Panterettigheder.[105]) Paa det femte nordiske Juristmøde i Stockholm 1884 fremstillede Lassen som Forhandlingsæmne Spørgsmaalet »Hvorvidt bør Vindikationsretten med Hensyn til rørlige Ting udelukkes eller indskrænkes til godtroende Erhververe?«, hvori han bl. a. meget skarpt karakteriserede det Det kgl. Assistenshus i København tillagte Privilegium.

Medens Lassen kun viede Processen en forholdsvis ringe litterær Opmærksomhed,[106]) er hans strafferetlige Produktion af vidtrækkende Betydning.

Mod den Bornemann-Goos'ske Opfattelse af Begrebet efterfølgende Meddelagtighed som kun omfattende en Medvirken til Gerningsmandens akcessoriske Virksomhed hævdede Lassen i Afhandlingen »Om Begrebet efterfølgende Meddelagtighed efter den danske Straffelov«,[107]) at ogsaa en Fortsættelse af den retstridige Virksomhed uden saadan Medvirken, altsaa navnlig efter at denne er afsluttet, maa behandles ikke som en selvstændig Forbrydelse, men som efterfølgende Meddelagtighed. Grundlæggende var Lassen's Analyse »Om Begrebet Dokumentfalsk efter den danske Straffelov« i Ugeskrift for Retsvæsen 1879[108]) med enkelte vigtige Afvigelser fra den af Goos givne Behandling af samme Æmne i Strafferettens specielle Del. Navnlig benægtede Lassen den analogiske Anvendelse af Straffelovens Regler paa den, der gør Brug af et Dokument, som vedkommende ikke har frembragt, og han udvikler, at Handlingen, vel ikke efter Forholdets Natur, men efter den positive Lovgivning, subjektivt maatte foretages for at tilvende sig eller andre en Fordel eller for at skade andre. Fortrinlige vare ogsaa Lassen's »Bidrag til Fortolkningen af Straffelovens § 245 (Afpresningsforbrydelsen)«,[109]) der øjensynlig gav Goos Stødet til at revidere sin ikke let tilgængelige Fremstilling af dette intrikate Delikt i den foreløbige Udgave af Strafferettens specielle Del. I sine »Bidrag til Fortolkningen af Straffelovens § 123«[110]) fortolkede Lassen Paragrafen derhen, iøvrigt modsagt af Nellemann i »Civilprocessens almindelige Del« (3dje Udgave 1887 Side 235 ff.), at den rammer de bevidst lovstridige Dommerhandlinger, som foretages af Partiskhed. Interessante Bemærkninger

om Begreberne Sammenstød og fortsat Forbrydelse gjorde Lassen i sin Anmeldelse af Torp's »Om Straffen« (1894) i Tidsskrift for Retsvidenskab.[111]) Naar Jul. Lassen i sin Karakteristik af Navnefællen i »Dansk biografisk Lexikon«[112]) udtaler, at han ikke hører til de Forfattere, hvis videnskabelige Resultater paa Forhaand kunne udregnes, turde Forholdet være lige det stik modsatte. Igennem N. Lassen's Forfatterskab fra dets første Begyndelse til dets Slutning gaar en ganske bestemt Linie. Han var ikke *andet* Oplag af nogen. Han var og blev Niels Lassen.

Meget læst og diskuteret ogsaa udenfor juridiske Kredse blev N. Lassen's Afhandling »Den Struensee'ske Proces« i »Tidsskrift for Retsvidenskab«.[113]) Skrevet efter Tilskyndelse af A. D. Jørgensen foretog Lassen her den første egentlige juridiske Prøvelse af den famøse Proces. Om Lassen's Forsvar for Dommen bliver det sidste Ord i denne Sag, faar staa hen. Her forelaa en klar og nøgtern Redegørelse for alle Processens Faser. Redelighed og Sandhed vilde Lassen, ikke Agitation.[114])

En Grubler og Sandhedssøger var *Ernst Møller.* Som juridisk Forfatter gik han ikke ad den sædvanlig betraadte Sti. Retfærdighedsideen var den Stjærne, der havde ledet ham til Retsvidenskaben — paa Universitetet var det Goos, Aagesen og Evaldsen, hvis Undervisning hver paa sin Maade fik Betydning for ham[115]) — men han vovede ikke som abstrakt Teoretiker uden Praxis at give Praktikerne den »nøje Besked og de præcise Enkeltheder«. Først efter aarelangt Arbejde med og Iagttagelse af det praktiske Retsliv betraadte han Skribentbanen. Hans Indflydelse paa Praxis voxede dog ikke derved. Blandt Praktikerne opfattedes han i Almindelighed som den teoretisk-abstrakte Tænker. Mest læstes hans Bøger af Teoriens Mænd, men selv blandt disse stod han som den ensomme.

»Tidsskrift for Retsvidenskab« blev Stedet for hans Debut. I sin Afhandling »Bemærkninger om Panterettens Begreb (efter dansk og norsk Ret)«,[116]) der holdtes over Daaben af N. Lassen,[117]) bestemte han Panteretten som en akcessorisk Ret, der slutter sig til et Fordringsforhold mellem to Personer, et Fordringsforhold, der enten i og for sig kan være beskyttet, f. Ex. som en almindelig Fordringsret, eller i hvert Fald gennem Panteretten opnaar Retsbeskyttelse, og han stillede sig som Opgave at prøve den ældre og den yngre Panterets Konsekvenser i de vigtigste

Kombinationer. Paa en bredere Basis optoges disse Undersøgelser i Møller's Doktordisputats »Dækningsadgang eller Fordringsret. Et Indlæg i den standende Strid om Panterettens akcessoriske Natur med særligt Hensyn til Stridens Betydning for særskilte Retsafgørelser efter dansk og norsk Ret« (1892). Han benytter der det foreliggende Induktionsgrundlag, Panteretsforholdet, til en Udredning af sin Stilling til den rette Metode for Retsgranskningen, det evige, uudtømmelige Spørgmaal, der visselig ikke, hvad Møller — med Urette — mente, hidtil af Forskningen var behandlet som Stedbarn. Paa den ene Side den abstrakt-konstruktive Metode, Konstruktionerne, de livsfjærne, blodløse Abstraktioner, der stables ovenpaa hinanden som Ossa paa Pelion — og heroverfor Induktionens brede Favn, Granskningens Bevægelse gennem en Række Enkeltundersøgelser. Ad den sidste Vej vilde Ernst Møller sprede nyt Lys over Retsforholdenes Væsen. Hans Metode var efter hans eget Udtryk almenmenneskelig, realistisk, *konsekvensvurderende* — thi Konsekvensvurderingen var dens Tyngdepunkt. Ikke teoretiske Principper, men taktfulde, konkrete Afgørelser ere *viva vox juris civilis*. I sit omfattende Værk »Tinglysning. Bidrag til Fastsættelse og Vurdering af Hovedprinciperne i det danske (og norske) Tinglysningssystem. (Med Sideblik til dansk Skibsregistreringslov)« (1897) — Motto eller »Standord« af A. S. Ørsted — med dets Prøvelse af Tinglysningssystemet under Jævnførelse med preussisk Ret uddybede han nærmere sine Tanker om retsvidenskabelig Metode med en litterær kritisk Vurdering særlig af Aagesen, Repræsentanten for en fremragende analytisk Kraft, og af Torp, med hvem han oftere brød en Lanse[118]) samt med skarpsindige Bidrag til Belysning af Retskonstruktionens Betydning og Funktion. Metodiske Undersøgelser af denne Art, der delvis fremtraadte som en personlig Redegørelse og Dokumentation for Hensigten med og Maalet for Ernst Møller's Forfattervirksomhed, fandtes ikke i hans mellemliggende Bog med den for Møller karakteristiske omstændelige Titel »Forudsætninger. Bidrag til Belysning af Principerne for Retshandlers Afhængighed og Fyldestgørelsen af Parternes Forudsætninger. På Grundlag af dansk (og norsk) Formueret inter vivos (med særligt Hensyn til dansk Proces)« (1894). Ogsaa dette Skrift med sin Revision af Forudsætningsbegrebet var tømret op paa Reflexioner over

danske Retstilfælde; paa et bredt Erfaringsgrundlag vil det efter objektive Hensyn gennemføre en Gruppedeling af Forudsætninger og saaledes skabe en vejledende Række af Typer med Præcisering og Angivelse af de afgørende Retshensyn. Møller's Overvejelser munde ud i en skarp og rammende Kritik af Windscheid's subjektivistiske Forudsætningsteori, der i Tyskland i Angribernes Række talte en saa farlig Modstander som Otto Lenel.[119]) Til disse Arbejder sluttede sig en Række større og mindre Afhandlinger, Artikler og Anmeldelser, f. Ex. »Ogsaa lidt om Løsøreoverdragelse efter dansk (og tildels norsk) Ret«,[120]) »Godtroenhedserhvervelser med Hensyn til fast Ejendom« (Forhandlingæmne paa det ottende nordiske Juristmøde i Stockholm) 1896, »Objektivisme i Formueretten«,[121]) »Den rette Linje«[122]) o. a. Møller's praktisk-pædagogiske Virksomhed og Syn affødte Afhandlingerne »En juridisk Eksamensform«[123]) og »Konkret Retsundervisning, Formål, Karakter og Betydning for konkrete Opgaver og som Uddannelse til praktisk Retstænkning (særlig til Vejledning for studerende)« (1912). Noget udenfor denne righoldige Produktion, hvor en samlet Fremstilling af Tingsretten vilde have frembudt megen Interesse, staar »Nævninger. Et almenforstaaeligt Omrids« (1892) og særlig det skarpt polemiske, hist og her unødig saarende »Landstingsopløsning. Statsretlige Synspunkter« (1902), der, som tidligere nævnt, fremkaldte Matzen's Tilsvar »Landstingsopløsning og udnævnte Landstingsmænd« (1903) med dets ikke uberettigede Pointeren af paa sin Side at ville holde sig til Sagen. Mod Formen af Ernst Møller's Skrifter blev der i det hele taget oftere rejst Anker, saaledes af Jul. Lassen i dennes Anmeldelse af Møller's Bog om Forudsætninger.[124]) Ernst Møller's sproglige, psykologiske og religionsfilosofiske Skrifter falde udenfor Rammen for nærværende Fremstilling, men ogsaa de markere den særegne og betydelige Stilling indenfor dansk Aandsvidenskab, han indtog.[125]) Han syntes vistnok selv, at den Paaskønnelse, der burde være den originale Tænkers Lod, ikke blev ham saa rigelig tildelt, som han med Rette kunde vente. Han var klar over, hvor han stod, han var naaet dertil ved egen Ransagning og egen Forskning. Intet var ham mere imod end aandelig Bedsteborgerlighed, aandelig Træghed.

En Personlighed af anden Støbning end hans ældre Kollega Jul.

Lassen og den noget yngre Fagfælle Viggo Bentzon var *Carl Torp*. Ligesom A. W. Scheel slog han først ind paa den militære Bane — her Søetaten — men forlod denne og opholdt sig efter bestaaet Embedsexamen 1879 ca. 2 Aar i Udlandet, hvor han samlede Stof til og fuldendte sin Doktordisputats »Besiddelsen og dens Betydning i retlig Henseende« (1884), dristig i Valg af Æmne, dristig i Resultater, men et Arbejde, der er karakteristisk for Torp's Aandsretning og til en vis Grad kan staa som Forbillede for hele hans senere frugtbare Produktion — han blev en af Samtidens frodigste Forfattere og fornemste Stilister. Iøvrigt havde Torp's Vandreaar ikke større Betydning for hans Udvikling. Han var ikke og blev aldrig stavnsbunden til nogen Skole eller Lærer. I Danmark havde Goos ved sine utrykte Forelæsninger over den almindelige Retslære udøvet stærkest Indflydelse paa ham, men Goos' konstruktive og metodiske Naturel — og efter Torp's eget Udsagn ogsaa hans Livsanskuelse[126]) — var saa forskellig fra Torp's, at denne aldrig til Bunds kom til at forstaa eller vurdere den inderste Værdi af Goos' Retstænkning. 1886 beskikkedes Torp til Professor ved Universitetet som A. C. Evaldsen's Efterfølger. Tingsretten overtog han efter Matzen og Dele af Obligationsretten efter Jul. Lassen, og ved Goos' Udnævnelse til Kultusminister 1891 blev han saa at sige tvunget til at docere dennes ene Lærefag, Strafferetten, da Lassen, hvis videnskabelige Debut var af kriminalistisk Art, nu var saa langt inde i sine store formueretlige Arbejder, at han med god Grund vægrede sig ved at opgive disse.

Tyngdepunktet i Torp's Universitetsgerning var hans litterære Virke, medens den docentmæssige Side af Professorstillingen laa ham fjærnere. Han var ikke født til Lærer. Der var noget køligt og pligtmæssigt over hans Forelæsninger og Øvelser, der luede aldrig i dem den hellige Ild. Han var derimod født til Skribent. Hans Sprog er aldrig anstrængt eller knudret, men klart og naturligt; al Gongorisme var ham en Vederstyggelighed. Han var en Fjende af Fraser, af det skruede og opstyltede. Det skortede ham hist og her paa Tydelighed i vanskelige Æmner fra Strafferettens almindelige Del som f. Ex. Forsøgsmaterien, og Læren om Retsuvidenhed[127]) bleve ikke lettere tilgængelige i hans Udredning, men ikke alene Æmnerne bære Skylden derfor; Manglen

havde en reel Baggrund i Torp's Egenart som juridisk Videnskabsmand. Han var mere Ræsonnør end Tænker, mere Praktiker end Teoretiker, forstaaet paa den Maade, at Jurisprudensen for ham i første Linie var en ren praktisk Videnskab, det praktiske Livs Erfaringer hans bedste Prøvesten for den juridiske Almensætnings Valeur. For Filosofi eller filosofisk Tænkning savnede han det sympatiske Organ. Ligesom N. Lassen og E. Tybjerg, men i Modsætning til Jul. Lassen og Viggo Bentzon lagde han kun liden Vægt paa systematiske og metodiske Spørgsmaal — er der egentlig nogen anden juridisk Metode end den sunde praktiske Fornuft? Hans Despekt for filosofiske, specielt retsfilosofiske Dogmer og Axiomer afsatte tydelige Spor i hans Problemstilling og Argumentation. Spørgsmaal, om hvilke der i Aarhundreder havde været ført — og endnu føres — erkendelsesteoretiske Diskussioner, afgjorde han som oftest ved en simpel Henvisning til Sagens praktiske Kærne og drog derfra let — men sikkert ogsaa jævnlig for let — sine Følgeslutninger. Hans kætterske Holdning overfor almindelige, hævdvundne Begreber — i Tingsretten Besiddelsen, i Strafferetten Nødretten[128]) o. a. — var udsprunget af hans haandfaste Realisme i Forbindelse med hans ret platoniske Stilling til Syntesens Betydning i Retsvidenskaben. Han kunde dog, saa lidet dogmatisk han end mente at være, ræsonnere som en renlivet Dogmatiker; naar han f. Ex. drager i Leding mod den strafferetlige Gengældelsesteori, opererer han med Begreberne Determinisme og Indeterminisme ud fra den Opfattelse, at Determinismen er en videnskabelig bevist Kendsgerning; hans traditionelle Fordømmelse af Naturretten bundede hos ham som hos utallige andre i Ukendskab til dens historiske Betydning. Historisk indstillet var han i det hele ikke. Hans Rektoratstale om »Menneskerettighederne«[129]) udtømmer med hele sin døgnpolitiske Iklædning ikke det vidunderlige Æmne, hans Fortolkning i »Besiddelsen« af D. L. 5-3-32 kunde ikke historisk opretholdes[130]) o. s. fr. Torp's udpræget praktiske Sans, der ikke var blevet juridisk opøvet, førend han besteg Universitetets Kateder, blev derimod end mere udviklet ved hans virksomme Deltagelse i det levende Forretnings- og Handelsliv, ved hans ledende og førende Position i adskillige af de største danske Aktieselskaber, og navnlig i sine civilretlige Arbejder fik han Lejlighed til at nedfælde sine

Erfaringer fra det praktiske Liv; han beklagede derimod, at han manglede egentlig kriminalistisk Uddannelse. Dansk Civilret led uomtvistelig et Tab, da han allerede ret tidlig blev nødsaget til at opgive den til Fordel for Strafferetten.

Bortset fra en enkelt arveretlig Afhandling[131]) koncentrerede Torp's *civilretlige* Forfatterskab sig om Formueretten. I Modsætning til Norge, hvor *Chr. Platou* allerede i 1863 havde gjort Besiddelsen til Genstand for monografisk Behandling, kunde Danmark ikke fremvise en tilsvarende — det saa ud til, at Savigny's berømte Værk fra 1803 »Das Recht des Besitzes« skulde blive det sidste Ord i dette Spørgsmaal, hvad det jo ogsaa blev, indtil Jhering 1869 aabnede Ilden derimod. Torp's Doktordisputats betød et radikalt Forsøg paa at opløse Besiddelsesbegrebet i dets Bestanddele — at det ikke lykkedes, forringer ikke Bogens Værd, i sin Tingsret gør han selv Tilbagetoget —; han vilde fremfor alt ikke være traditionel; naar han i sin Anmeldelse af Edw. Hambro's »Besiddelse« af 1889, hvilken han karakteriserer som »forsigtig og smaafornuftig«, tilføjer, at man vilde være glad ved et eller andet raskt Greb, selv om det var et Fejlgreb,[132]) giver han dermed sin Hjærtensmening et uforbeholdent Udtryk. Hans »Dansk Tingsret« (1892, 3dje forkortede Udgave ved Vinding Kruse 1925 og 1929) betød formelt et Fremskridt i Forhold til Matzen's, men formaaede dog ikke at bringe dette Skrift i Forglemmelse; med megen Bravour forsvarede Torp sine Teorier om Overdragelse af Løsøre og Panterettens Væsen i Polemiker henholdsvis med Carl Ussing og N. Lassen.[133]) Hans »Hovedpunkter af Formuerettens almindelige Del« (1890, 2den Udg. 1900) var bestemt til Forelæsningsbrug — det var iøvrigt aldrig yndet af de studerende —; det samme gjaldt ogsaa et af Torp's fastest formede og mest afrundede Arbejde »Om Interessentskab« (1887, 3dje Udgave 1904) og dets Afløser »Den danske Selskabsret« (1919), som han supplerede med en Række Bidrag til Handels- og Aktieretten ved et Forhandlingsæmne paa det 6te nordiske Juristmøde i København 1887, ved Afhandlinger og Artikler i »Tidsskrift for Retsvidenskab«, »Ugeskrift for Retsvæsen«, »Juridisk Tidsskrift« o. a. Torp's tætte og knappe Fremstilling af Læren om den ideelle Produktions Beskyttelse (1889, 2den Udgave 1898), skaffede ham Ry og Anseelse som en indsigtsfuld Kender af

dette Retsomraade, paa hvilket han ogsaa legislativ var virksom. Han fik tillige Tid til, i Civilretten som i Strafferetten, baade i nordiske og udenlandske Tidsskrifter, at offentliggøre en Række fint skrevne Afhandlinger; foruden de alt nævnte kan fremhæves den udførlige »Om Retshandler til Fordel for Tredjemand« i »Tidsskrift for Retsvidenskab«.[134])

Som *strafferetlig* Forfatter sluttede Torp sig uden Forbehold til den nye naturvidenskabelig prægede kriminalistiske Retning, der allerede længe havde staaet i Vaaben overfor den klassiske Skole og ogsaa i Norge havde vundet Sympati hos Mænd som Getz og Hagerup, medens Hagströmer i Sverige og Goos i Danmark stillede sig kritisk prøvende eller afvisende dertil. 1888 var den internationale kriminalistiske Forening blevet stiftet af Ad. Prins, G. A. van Hamel og Franz von Liszt; i sit Program proklamerede Foreningen som sin Anskuelse, at saavel Forbrydelsen som Midlerne til dens Bekæmpelse maatte betragtes ikke blot fra et juridisk Standpunkt, men ogsaa fra antropologiske og sociologiske. For disse Tanker gjorde Torp sig til Herold. Ikke alene medvirkede han til Fremkomsten af en dansk Kriminalistforening — han blev dens Formand og udgav dens Forhandlinger fra dens første Møde 1900 til sin Død — men navnlig blev han *den nye Tids* Talsmand i Literaturen og som Lovforfatter. Med næsten ubegribelig Hurtighed udsendte han i Løbet af faa Aar en Række strafferetlige Lærebøger — »Om Straffen« (1894), »Forsøg og Meddelagtighed« (1895), »Straffrihedsgrunde og Strafophørsgrunde« (1898) og »De subjektive Strafbarhedsbetingelser« (1900) — hvilke han sammenfattede i sit strafferetlige Hovedarbejde »Den danske Strafferets almindelige Del« (1905. Nye Optryk 1918 og 1926); det var i første Række Hensynet til den studerende Ungdom, der bestemte ham til Udgivelse af disse Skrifter — Goos' herhenhørende Forelæsninger existerede kun i Manuskript — og nægtes kan det heller ikke, at dette forcerede Arbejde har afsat tydelige Spor deri baade med Hensyn til den benyttede Litteratur, der ofte gør et tilfældigt Indtryk, og ogsaa paa anden Maade. Strafferettens specielle Del var af Goos fremstillet saa udtømmende, at Torp med Føje kunde indskrænke sig til at behandle enkelte Afsnit deraf, »Strafbare Angreb paa Liv og Legeme« (1908, 4de Oplag 1926) og

navnlig Universitetsprogrammet »Bidrag til Læren om Berigelsesforbrydelserne« (1909),[135]) hvor han med kritisk Stade til Goos' Teori særlig undersøgte Berigelseshensigtens Betydning ved de nævnte Delikter. Medens Torp i »den almindelige Del« for adskillige Hovedspørgsmaals Vedkommende fulgte sine Forgængere — saaledes i Læren om det objektive Retsbrud Goos,[136]) i Meddelagtighedsproblemet — i Modstrid med Goos — Getz og Jul. Lassen —, gik han for vigtige Punkters Vedkommende sin egen Vej, f. Ex. i Spørgsmaalene om Afgrænsning mellem Forsæt og Uagtsomhed[137]) og om Tilregnelighed; i Universitetsfestskriftet »Om den saakaldte formindskede Tilregnelighed« (1906) gjorde han Regnskabet op med de forskellige Lovgivninger og foreliggende Reformforslag og gennemførte selv en Adskillelse af hidtil ensartet behandlede, men i Virkeligheden forskelligartede Tilfælde og krævede med Skarphed Utilregneligheden udstrakt til Imbeciliteten. Som moderne Kriminalist var Torp vistnok mere konsekvent og radikal end von Liszt. Skønt han oftere bar Skjoldet for ham,[138]) lod han sig aldrig fledføre af ham, men bebrejdede ham tværtimod hans Tilbøjelighed for Kompromiser og hans Opportunisme. Medens der paa dette Sted iøvrigt ikke skal gaas nærmere ind paa Torp's legislative Gerning — Forfatterloven, Børneloven, Aktieloven, Lov om Forsikringsaftaler m. m. — skal det fremhæves, at hans kriminalistiske Syn var Aarsag i, at han ikke af den daværende Regering beskikkedes til Medlem af Straffelovkommissionen af 11te August 1905, men denne Uret blev sonet 1914, da han af Justitsministeriet blev anmodet om at afgive en Betænkning over Kommissionens Forslag og nærmere fremsætte de Forslag til Ændringer, han maatte anse for ønskelige. Allerede 1917 forelaa hans Betænkning, som efter at være blevet gennemgaaet i en ny Kommission af 9ende November s. A. og paa anden Maade drøftet, danner det væsentlige Grundlag for Borgerlig Straffelov af 15de April 1930. Torp oplevede ikke sin Sejr. Han naaede kun at se ind i det forjættede Land. Om hans litterære Virke skal blot endnu nævnes, at han 1918 afløste N. Lassen som Medredaktør af »Tidsskrift for Retsvidenskab«. Iøvrigt henvises til den af nærværende Forfatter udarbejdede Bibliografi i Universitetets Festskrift November 1930 S. 128-39.

Sjældnere falder det i Retsdogmatikerens Lod at bryde nye Baner

— den Lykke er som oftest forbeholdt Erkendelsesteoretikeren og Historikeren. Og Carl Torp danner ingen Undtagelse fra denne Regel. Han virkede navnlig i sine tidligste Arbejder ved sin Friskhed og Energi, sin videnskabelige Radikalisme, sin Skepsis overfor gængse eller nedarvede Teorier. I god Forstand var han fri for Autoritetstro. Og han har den Fortjeneste at have slaaet til Lyd for Tanker, der vel havde gaaet deres Sejrsgang trindt om i Europa og ogsaa i Danmark vare knæsatte af adskillige yngre, som dog ikke havde noget Kateder til deres Raadighed. Det havde Torp, og han benyttede sig deraf med vanlig Styrke. Baade med Mund og Pen gik han i Brechen for den nye Kriminologis Tanker.

I sine unge Aar endte Torp en Anmeldelse af Francis Hagerup's Doktordisputats »Om Tradition som Betingelse for Overdragelse af Ejendomsret til Løsøre« (1884) med følgende Ord: »Denne Afhandling er ikke traditionel — den er Fremskridt«.[139]) Dette var ikke blot en juridisk Brander. Det var det Motto, Torp selv vilde sætte for sin litterære Færd.

Med *Viggo Bentzon* indtraadte i det retsvidenskabelige Fakultet og i Litteraturen en Retstænker, der i stærkere Grad end hans Samtidige havde studeret og modtaget Paavirkning af Jhering. Det flygtige Bekendtskab, hvormed mange af den noget ældre Generation lod sig nøje, havde ikke tilfredsstillet ham. Studiet af Jhering og Oskar Bülow, Bierling og Trendelenburg førte ham til paa Konstruktionens Bekostning at fremhæve Retsreglernes reale Grunde — han sondrede her mellem mere materielretlige og mere retstekniske — »den retstekniske Forskydning« — han pegede paa Sammenspillet mellem Reglen og Enkelttilfældets særlige Krav — Kampen mellem Sikkerhed og Retfærdighed — og tillagde det opøvede Skøn en afgørende Rolle. Delvis med Adresse til Jul. Lassen advarede han mod Opfattelse af den juridiske Almensætning som en Trylleformular, der skulde kunne erstatte de »smaa« specielle Hensyn, som i hvert enkelt Tilfælde bør være bestemmende. Disse metodiske — og pædagogiske — Grundbetragtninger søgte Bentzon at gennemføre i hele sin Produktion, og tidlig, saaledes alt i Doktordisputatsen af 1890 »Begrebet vis maior i romersk og nordisk Ret med særligt Hensyn til Reders Ansvar for Ladning«, der klart viste hans viden-

skabelige Egenart og Ejendommelighederne ved hans litterære Personlighed, slog han til Lyd for disse Tanker. Allerede før Fremkomsten af Disputatsen havde han i sine Kandidataar vakt Opmærksomhed ved Afhandlingen »Bidrag til den videnskabelige Begrundelse af Reglen i Konkurslovens § 18, 1ste Stykke, dens Fortolkning og analoge Anvendelse«[140]) — han hørte saaledes efter Jhering's vittige Sondring til den Klasse Jurister, der have skrevet om Korrealobligationen![141]); hans stærkere og stærkere Fremdragen af de reale Hensyn i Universitetslærebøger og andensteds vandt ham større Terræn hos den studerende Ungdom end strax hos hans Fagfæller; en Beundrer af Jhering som Francis Hagerup fandt det saaledes forfejlet at lade den retslige Analyse og Begrebsdannelse afløse af en udelukkende Undersøgelse af de Motiver eller Interesser, der have ført til Opstilling af Retsregler. Bentzon var — 1891 — blevet ansat ved Københavns Universitet som midlertidig Docent med Søretten som særligt Undervisningsfag, 1892 blev han Professor og overtog almindelig Retslære efter Goos, efter Deuntzer Civilret I, først delvis, senere (1901) helt. Oprindelig stod han med ikke ringe Kritik overfor den Goos-Aagesen'ske Retning indenfor dansk Retsvidenskab, men i sin stadige Syslen med erkendelsesteoretiske Grundproblemer har han i stedse stigende Grad forstaaet Goos' Betydning[142]) og er paa en Maade blevet mere »Begrebsjurist« med Aarene. Bentzon's Forelæsninger over »Den danske Søret« (1899) var den første systematiske Fremstilling af den paa Søloven af 1ste April 1892 grundede Ret under stadig Hensyntagen til de »reale Grunde«. »Almindelig Retslære. Til Brug ved Forelæsninger« (1904, 2den Udgave ved Vinding Kruse 1916) og navnlig Universitetsfestskriftet »Skøn og Regel« (1914) med sin næsten epigrammæssig formulerede Titel viser tydelig Forfatterens videnskabelige Tendens. Meget læst og anvendt blev Bentzon's ufuldendte Skrift »Retskilderne. Til Brug ved Forelæsninger« (1ste Hæfte 1900, 2det Optryk 1911, 2det og 3dje Hæfte 1905 og 1907), der giver Kvintessensen af hans juridiske Tænkning; han viede heri, som alt tidligere i en Artikel om Fortolkning i Salmonsens Konversationslexikon, Fortolknings- og i det hele Retskildeproblemerne og Spørgsmaalet om Retsvidenskabens Metoder en særlig Opmærksomhed.[143]) Metodisk stod Bentzon ikke Deuntzer nær; hans civilistiske Lærebøger »Den danske

Personret« (1897, 3dje Udgave 1904. »Personretten« 1916-18, 3dje Udgave under Medvirkning af Poul Plate 1930), »Den danske Arveret« (1910, 3dje Udgave under Samarbejde med Poul Plate 1931) og »Den danske Familieret« (1910) under Medvirkning af H. G. Bechmann, 2den Udgave 1916, »Familieretten« I (1924), II (1926)) støttede sig vel, som alt foran fremhævet, især Personretten i den foreløbige Skikkelse, navnlig i systematisk Henseende og for de retshistoriske Partiers Vedkommende til Deuntzer's Fremstillinger, men traadte med deres Hensyntagen til Praxis og hele Gennemførelse iøvrigt i samme Spor som Jul. Lassen i dennes formueretlige Haandbøger, dog med langt mere direkte Betoning af de »reale Grunde«.

Ogsaa i sine legislative Gøremaal og i sit Virke i det praktiske Retslivs Tjeneste blev Bentzon sine retlige Hovedprincipper tro. 1909 havde han i Stockholm deltaget i den præliminære Konference angaaende et fælles skandinavisk Lovarbejde paa Familierettens Omraade, 1910 blev han Medlem af, 1912 Formand for den danske Komité. I sine senere Lærebøger og i Afhandlinger som »Nordisk Fælleslovgivning« (Forhandlingerne ved det 11te nordiske Juristmøde i Stockholm 1919),[144]) »Hvad nyt bringer Ægteskabsloven?« (1920), »Familieretlige Aftalers Retsgyldighed«,[145]) »Begreberne Fælles-, Gifte- og Særeje«,[146]) »Lidt Familieret« o. a.[147]) behandlede han delvis ogsaa ad historisk Vej baade den fællesnordiske Lovgivning i Almindelighed og specielt de af denne Legislatur omfattede familieretlige Spørgsmaal, ligesom han i »Ugeskrift for Retsvæsen« 1920 tog den nye Ægteskabslovgivnings Regler om Ægtefællernes Formueforhold i Forsvar overfor Angreb fra Vinding Kruse's Side.[148]) Komiteernes Arbejde for internordiske Konventioner bl. a. paa vedkommende Fælleslovgivnings Omraade bidrog til at inddrage den internationale Privatret under hans Interessesfære. I Over-Skyldraadet, hvor Bentzon 1903 blev Formand, med dets ejendommelige Forening af Principafgørelser og konkrete Vurderingsskøn, har han omsat sine retsvidenskabelige Anskuelser i praktisk Form. Ogsaa paa Kriminalpolitikens Felter har han ladet sin Røst lyde; hans Artikel »Hvilke »utugtige Skrifter« bør straffes«,[149]) der dog mest gav Sagen fra den almindelige Retslæres Side, kritiseredes af *V. Hørup* i »Politiken« for 4de November 1899[150]) og fremkaldte Bemærkninger af

Eduard Larsen;[151]) i et andet »Tilskuer«-Indlæg »En ny Straffelov«[152]) underkastede han Udkastet til Straffeloven af 15de April 1930 en selvstændig Bedømmelse. Særlig karakteristisk for Bentzon var hans levende pædagogiske Interesse. Som Lærer, ikke mindst som Examinator, viste han udprægede Ævner. Examen var for ham en virkelig Intelligensprøve, ikke en blot Overhøren i et givet Pensums Derfra og Dertil, han fulgte Examinanderne og lod sig ikke overraske eller forbløffe af uventede Svar, var stadig aarvaagen, frisk og livfuld. Litterært satte disse Interesser Frugt i Artiklen »De juridiske Eksaminer i Tyskland og Danmark«,[153]) og i hans senere Bidrag til Festskriftet af 1936—og—last not least — praktisk i hans altid levende Syslen med Spørgsmaalene om Reformer med Hensyn til Retsundervisningen.

Med Skildringen af *Bentzon* har nærværende Forfatter fundet det rigtigst at afslutte sin Skildring af Hovedpunkterne i dansk Retsvidenskabs Historie. *Viggo Bentzon,* den sidste endnu levende af Halvfemsernes Fakultet*), kan skue tilbage paa et Afsnit af denne, der indenfor Fakultetet kendetegnes ved Navne som *H. Munch-Petersen* og *L. A. Grundtvig* og udenfor dette af Mænd som *Carl Ussing, E. Tybjerg* og *Eyvind Olrik,* og se fremad mod den yngre og yngste Generation, der alt har givet rige Løfter og med Energi og Talent arbejdet og arbejder paa at skabe kraftig Grøde i Videnskaben.

*) Død 4. April 1937.

TILLÆG

BIOGRAPHICA

AAGESEN, ANDREAS, født 5te August 1826 i København, død sammesteds 26nde Oktober 1879, 1849 cand. juris, 1853 Kancellist i Justitsministeriet, hvor A. W. Scheel overdrog ham at forfatte det første Udkast til Tyendeloven af 10ende Maj 1854, 1855 Lektor, 1856 Professor ved Universitetet, 1859-65 Referendarius consistorii, Medlem af Universitetskommissionen af 1879. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Leksikon I (1933) S. 15-18 og det der citerede.

ALGREEN-USSING, TAGE, født 11te Oktober 1797 i Lille Lyngby, død 25nde Juni 1872 i Ny Taarbæk, cand. juris 1822, 1823 Volontær i Kancelliet, 1830 Kancellist sammesteds, 1827-37 Notarius ved det juridiske Fakultet, 1837 Overretsassessor i København, 1840 Professor ved Universitetet, 1844 Borgmester i København, 1846-48 Kancellideputeret og derefter Generalprokurør, den sidste i Danmark. Politiker. Litt.: *Hans Jensen* i Dansk biografisk Leksikon I (1933) S. 242-46 (Politik), *Fz Dahl* l. c. S. 246-48 (Forfatterskab).

ANCHER, PEDER KOFOD, født 14de Oktober 1710 i Østerlarsker, død 5te Juli 1788 i København, Sønnesøn af Præsten Poul Ancker, cand. theol. 1730, cand. juris 1738, 1741 efter Konkurrence bl. a. med Henrik Stampe Professor ved Universitetet, Dr. juris 1742, 1753 Assessor i Overadmiralitetsretten og Generalauditør, s. A. Justitsraad (Assessor i Højesteret). Fra 1756 maatte han af Helbredshensyn lade sine offentlige Forelæsninger besørge ved Vikarer, det samme var ogsaa i en Aarrække Tilfældet med hans Embede som Generalauditør. 1770 Regeringens Tillidsmand overfor Bornholmerne, der i Henhold til deres Privilegier af 1658 nægtede at betale forskellige Skatter. Medlem bl. a. af Kommissionen i Sagen mod Struensee og Brandt og af Kommissionen 1784 om den Laurvigske Arvesag.

BANG, PETER GEORG, født 7ende Oktober 1797 i København, død sammesteds 2den April 1861, cand. juris 1816, lic. juris 1819, Dr. juris 1820, 1826 Overretsassessor, 1830 Professor ved Univeritetet, 1845 Deputeret i Rentekammeret, 1848 Amtmand over Holbæk Amt, s. A. Indenrigsminister, 1849 Direktør for Domænevæsenet, 1851 Finansminister, 1851-52 Kultusminister, Indenrigsminister 1852-53, 1854-56 Konseilspræsident, 1856 Justitiarius i Højesteret.

BENTZON, VIGGO, Dattersøn af P. G. Bang, født 15de August 1861 i København, cand. juris 1884, Dr. juris 1890, 1891 midlertidig Docent ved Universitetet, 1892-1930 Professor ordinarius, 1903 Formand for Overskyldraadet og tillige fra 1914 adjungeret Medlem af Landsoverskatteraadet. Litt.: *O. A. Borum i* Ugeskrift for Retsvæsen 1931 B. S. 209-10.

BORNEMANN, FREDERIK CHRISTIAN, født 18de Oktober 1810 i København, død 6te Oktober 1861 sammesteds, cand. juris 1833, 1839 Lic. juris, s. A. Lektor, 1840 Professor ved Universitetet. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Leksikon III (1934) S. 493-97 og det der citerede.

BORNEMANN, MATHIAS HASTRUP, født 27nde September 1776 i Brøndum ved Skive, død 29nde Oktober 1840 i København, cand. juris 1796, konkurrerede 1798 uden Held om Adjunkturet og Notariatet ved det juridiske Fakultet, men overvandt 1799 i en Konkurrence om samme Stilling sine Medansøgere J. K. Høst, C. Krohg, C. F. Lassen, H. Bilsted — og A. S. Ørsted, jfr. *J. K. Høst:* Erindringer om mig og mine Samtidige (1835) S. 57 ff., 1809 Professor ved Universitetet, 1813 Dr. juris. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Leksikon III (1934) S. 501-04.

BRORSON, CHRISTIAN BAGGER, født 5te September 1762 i København, død sammesteds 7ende Marts 1835, cand. juris 1783, 1785 Prokurator ved Hof- og Stadsretten, 1788 Højesteretsadvokat, 1799-1828 Dommer i Højesteret, 1800-28 tillige Professor extraordinarius ved Universitetet.

COLBIØRNSEN, JACOB EDVARD, født 19de November 1744 paa Gaarden Sørum, Romerike, død 13de Februar 1802 i København, 1770 cand. juris, 1771 Prokurator ved Højesteret samt Over- og Underretterne, 1773 efter Konkurrence bl. a. med L. Nørregaard Professor ved Universitetet, 1774 Dr. juris, s. A. extraordinær Højesteretsassessor, 1786 Generalauditør ved Søetaten, 1787 Deputeret i Rentekammeret, 1799 Justitiarius i Højesteret. Talrige Tillidshverv udenfor sin Embedsstilling. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Leksikon V (1934) S. 372-74 og det der citerede.

DEUNTZER, JOHAN HENRIK, født 2onde Maj 1845 i København, død 16de November 1918 i Charlottenlund, cand juris 1867, 1869 Universitetets Guldmedaille for en arveretlig Afhandling, efter Konkurrence med J. F. Utke Damm og A. C. Evaldsen Professor ved Universitetet, 1901-05 Konseilspræsident og Udenrigsminister, Medlem af Rigsdagen 1902-18. Litt.: *Fz. Dahl* i Tidsskrift for Retsvidenskab XXXII (1919) S. 159-66 og i Universitetsprogram November 1919 S. 134-39 og det der anførte.

DONS, JENS BING, født 3dje Januar 1734 i Trondhjem, død 19de Januar 1802 sammesteds, Dr. juris 1767, Professor ved Universitetet 1768, 1771 første Deputeret i Danske Kancelli, efter Struensee's Fald afskediget 1773, 1778 Lagmand over Trondhjems Lagstol, 1797-1800 Justitiarius ved Trondhjems Stifts Overret, 1769-74 Vicepræsident ved Landhusholdningsselskabet.

EVALDSEN, ANDERS CHRISTIAN, født 2den Juni 1841 paa Arlund ved Holstebro, død 18de November 1912 paa Frederiksberg, cand. juris 1867, 1872 Professor ved Universitetet i en anden Lærerstilling end den, hvorom han havde konkurreret med Deuntzer, 1885 Dommer i den kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsret, 1893 i Højesteret.

GOOS, AUGUST HERMANN FERDINAND CARL, født 3dje Januar 1835 i Rønne, død 2onde December 1917 i København, cand. juris 1857, 1859 Universitetets Guldmedaille, 1861 Lektor, 1862 Professor ved Universitetet, 1891 Kultusminister, 1900-01 Justitsminister, 1894 Direktør for de kgl. Døvstummeanstalter og Formand i Bestyrelsen for det kgl. Blindeinstitut, 1884-91 Overinspektør for Fængselsvæsenet, 1880-84 Medlem af Folketinget, 1885 kongeudnævnt Landstingsmand, 1910-13 Formand for Landstinget. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Leksikon VIII (1936) S. 221-29 og det der citerede.

GRAM, FREDERIK TERKEL JULIUS, født 26nde August 1816 paa Knuthenborg, død 3dje Juni 1871 i København, cand. juris 1841, 1847 Lektor, 1849 Professor ved Universitetet, 1859 Regensprovst.

HANSEN, JENS OLAUS, født 22nde Februar 1795 paa Giesegaard, død 14de August 1854 paa Emdrup Ladegaard, cand. juris 1816, 1819 Universitetets Guldmedaille for en processuel Afhandling, 1826 tilforordnet at tiltræde det juridiskpraktiske Selskabs Forstanderskab, 1827 Assessor i den kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsret, 1828 beskikket til at holde Forelæsninger ved Universitetet, 1831-40 kommitteret i Rentekammeret, 1832-48 tillige Medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler, 1848-53 Departementschef i Kultusministeriet, 1851-53 konstitueret Domænedirektør. Svoger til P. G. Bang. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Leksikon IX (1936) S. 225-27 og det der anførte.

HEDEGAARD, CHRISTIAN DITLEV, født 3dje Januar 1700 i København, død 13de Juli 1781 i Odense, 1716 cand. theol., 1731 Birkedommer ved Rytterdistriktet i Fyn, fra 1736 tillige Birkeskriver, Dr juris 1742, 1767 Højesteretsadvokat, 1769 Afsked som Dommer. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Leksikon IX (1936) S. 496-98 og det der anførte.

HESSELBERG, ENGELBRECHT, døbt 7ende Marts 1728 i Norderhov Præstegæld paa Ringerike, død 19de Februar 1788 i København, 1755 Byskriver paa St. Croix, 1757 Byfoged og Byskriver i Kristianssted paa St. Croix, Afsked 1770. Om Hesselberg's Optræden i en Hyresag 1760 se Stampe's Erklæringer III (1795) S. 225-35, S. 461-64.

HOIER, ANDREAS, født 18de Maj 1690 i Karlum Præstegaard i Tønder Provsti, død 28nde August 1739 i Slesvig. 1713 til København, immatrikuleret der 1714, praktiserede som Læge, 1722 kgl. Historiograf, 1729 Kommiteret i Politi og Kommercekollegiet, s. A. adjungeret Bibliotekar ved det kgl. Bibliotek, 1730 virkelig Bibliotekar, s. A. ved Frederik IV's Død afskediget fra alle sine Embeder, 1734 Medlem af Overretten paa Gottorp, s. A. Professor i Natur-, Folke- og Statsret ved Universitetet, s. A. Medlem af Missionskollegiet, Direktør for Vaisenhuset, senere tillige Inspektør herved, 1736 Dr. juris, 1735 Sæde i Kancellikollegiet og Højesteret, 1736 Generalprokurør, 1737 Medlem af Generalkirkeinspektoratet, Medlem af talrige Kommissioner. Litt.: Foruden den i Texten anførte se *H. Ehrencron-Müller:* Forfatterlexikon IV (1927) S. 222-28, *R. Paulli* i Dansk biografisk Leksikon X (1936) S. 323-28 (Historiker), *Fz. Dahl* l. c. S. 328-30 (Jurist).

HOLBERG, LUDVIG SCHALL, født 8nde Juni 1847 i Skaarup ved Svendborg, død 6te August 1913 i København, cand. juris 1871, Overretssagfører 1875.

HOLCK, CARL GEORG, født 3dje Januar 1834 i Aalborg, død 14de August 1868 i Dresden, cand. juris 1855, 1858 Kancellist, 1861 Fuldmægtig i det slesvigske Ministerium, 1859 tillige extraordinær Docent ved Universitetet, 1862 Professor.

HURTIGKARL, FREDERIK THEODOR, født 3dje November 1763 i Sorø, død 1ste December 1829 i København, cand. philol. 1784, cand. juris 1788, 1790 Notarius, 1791 Adjunkt, 1798 Professor ved det juridiske Fakultet, 1806 Inspector quæsturæ.

HÜBNER, MARTIN, født 1723 i Hannover, død 27nde April 1795 i København, opdraget i Danmark, 1742 Baccalaureus, 1744 Lærer for J. L. Holstein's Søn Christian, 1751 Professor Philosophiæ et Historiarum ved Universitetet. Studerede i Udlandet, 1761-64 diplomatisk Mission i London, 1759 Professor juris, 1765 Kommitteret i Rentekammeret. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Haandleksikon II (1923) S. 162-63 og det der citerede, *H. Ehrencron-Müller:* Forfatterlexikon IV (1927) S. 197-200, Sjæll. Tegn. 1759 Nr. 165.

KIER, CHRISTIAN LUDVIG, født 25nde December 1839 paa Herlufsholm, død 18de Februar 1934 i Linaa Storskov ved Svejbæk, cand. juris 1863, Over-

retssagfører i Aarhus 1869, Direktør for Jysk Handels- og Landbrugsbank 1874-76, Kommunalpolitiker, Formand i den danske Købstadforening 1894-1900 m.m.

KOLDERUP-ROSENVINGE, JANUS LAURITZ ANDREAS, født 10ende Maj 1792 i København, død 4de August 1850 i Nantes, Student 1809, 1813 Universitetets Guldmedaille for en retshistorisk Afhandling, s. A. cand. juris, 1814 Notarius, 1815 Adjunkt ved det juridiske Fakultet, 1815 lic. juris, 1817 Dr. juris, 1818 Professor ved Universitetet, 1834-38 Medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler.

KONGSLEW, LAURITZ LAURBERG, født 19de August 1737 i Nørhaa i Thisted Amt, død 4de Marts (eller 4de April) 1783, Baccalaureus 1756, 1772 cand. juris, s. A. Professor juris ved Sorø Akademi.

KRIEGER, ANDREAS FREDERIK, født 4de Oktober 1817 i Kolbjørnsvik ved Arendal, død 27nde September 1893 i København, 1837 cand. juris, 1839 Universitetets Guldmedaille, 1841 Lic. juris, 1844 Lektor, 1845 Professor ved Universitetet, 1855-56 Departementschef i det slesvigske Ministerium, 1856 Indenrigsminister, 1858 Finansminister, 1859 Indenrigsminister, 1860 Assessor i Højesteret, 1864 Delegeret i London, 1870 Justitsminister, 1872 Finansminister. Breve fra Fru Johanne Luise Heiberg til Krieger udgaves i 2 Bind 1924 og 1925. Dagbøger fra 1848-80 begyndte at udkomme 1920 med første Bind, men Udgivelsen er endnu (1937) ikke afsluttet. Litt.: *P. Engelstoft* i Dansk biografisk Haandleksikon II (1923) S. 396-97 og det der citerede.

LARSEN, JOHANNES EPHRAIM, født 11te Februar 1799 i København, død sammesteds 16de November 1856. I 14 Aars-Alderen ulønnet Extraskriver i General-Toldkammer- og Kommercekollegiet, 1815 Extraskriver ved Københavns Politiret, exam. juris 1816, s. A. Kopist, 1818 Fuldmægtig i Politiretten, 1819 Student, 1825 cand. juris, 1826 Politisekretær, 1828 Politiassistent, 1831 Professor ved Universitetet, 1856 Justitiarius i Højesteret, 1841 Medlem af Stænderforsamlingen, 1848 Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, Medlem af Folketinget, fra 1853 til sin Død af Landstinget.

LASSEN, JULIUS SEVERIN VILHELM, Søstersøn af F. T. J. Gram, født 4de Juli 1847 paa Bisgaard paa Samsø, død 23nde November 1923 i København, cand. juris 1871, Dr. juris 1879, Fuldmægtig i Justitsministeriet 1880, efter Konkurrence Professor ved Universitetet 1881-1918, Regensprovst 1896-1918. Litt.: *Fz. Dahl* i Ugeskrift for Retsvæsen 1923 B S. 323-36 og 1924 B S. 283-84 og det der anførte.

LASSEN, NIELS KJELDGAARD POULSEN, født 2den Januar 1848 i Nykøbing paa Mors, død 21nde Februar 1923 i København, cand. juris 1870,

Dr. juris 1875, Dommer i Københavns Kriminal- og Politiret 1879, i den kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsret 1890, i Højesteret 1897, Justitiarius sammesteds 1909-15. Litt.: *Fz. Dahl* i Tidsskrift for Retsvidenskap XXXVI Ny Række II (1923) S. 303-19.

MATZEN, HENNING, født 27nde December 1840 i Rebbjærgskov, Satrup Sogn, Angel, død 18de Juli 1910 i Ronneby, Sverige, cand. juris 1864, 1867 Universitetets Guldmedaille for en retshistorisk Afhandling, 1868 indstillet til Professor ved Universitetet, 1869-70 i Udlandet, 1870 Professor, 1879 Medlem af Landstinget efter Aagesen, 1894-1902 Landstingets Formand. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Haandleksikon II (1923) S. 608-09 og det der anførte.

MØLLER, ERNST JOHANNES, født 19de Juni 1860 i Middelfart, død 19de Oktober 1916 i København, cand. juris 1883, Overretssagfører 1887, Dr. juris 1892, Højesteretssagfører 1900, 1908 praktisk Docent ved Universitetet. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Haandleksikon II (1923) S. 701-02 og det der anførte.

NELLEMANN, JOHANNES MAGNUS VALDEMAR, født 1ste November 1831 i København, død sammesteds 26nde August 1906, cand. juris 1855, 1858 Lektor, 1859 Professor ved Universitetet, 1871 Regensprovst, 1875 Justitsminister og Minister for Island, 1896 kgl. Direktør i Nationalbanken. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Haandleksikon II (1923) S. 741-42 og det der anførte.

NØRREGAARD, LAURITZ, født 1745 (døbt 8de Juli) i København, død sammesteds 13de Februar 1804, 1772 cand. juris, konkurrerede s. A. uden Held om et juridisk Professorat, 1775 Protokolsekretær i Højesteret, 1779 Adjunkt, 1782 Professor designatus i det juridiske Fakultet, 1784 extraordinær Assessor i Højesteret, 1787 Generalauditør i Søværnet, 1795 Deputeret i Admiralitets- og Kommissariatskollegiet. Han nærede levende Interesse for Skolevæsenet, se *Oehlenschläger:* Ungdomserindringer, udgivne ved L. Bobé (1915) S. 68, 232-33, *Bobé*'s Tale i Selskabet for Efterslægten 1916 S. 11, 17, *Jørgen Hatting:* Efterslægtselskabet og dets Skole I (1936) S. 38, 74, 105.

OBELITZ, BALTHAZAR GEBHARD VON, født 6te August 1728 i København, død sammesteds 15de Marts 1806, 1749 cand. juris, 1753 Vikar for Henrik Stampe, 1754 Professor juris et philosophiæ designatus, 1755 Dr. juris, 1759 Professor juris ordinarius, 1761 Dr. phil.

PAULSEN, PAUL DETHLEF CHRISTIAN, født i Flensborg 10ende Januar 1798, død sammesteds 28nde December 1854, cand. juris 1821 paa Gottorp, lic. juris i København 1822, cand. juris her 1823, Dr. juris 1824, 1825 Professor

extraordinarius i Kiel, 1848 rejst til København, holdt Forelæsninger der, 1851 Medlem af Notabelforsamlingen. Litt.: *H. N. Clausen* i Chr. Paulsen's samlede mindre Skrifter I (1857) S. 1-110.

SCHEEL, ANTON WILHELM, født 28nde December 1799 i Stavanger, død 30te April 1879 i København, 1814 Officersexamen, 1815 Lieutenant, 1818 tjenstgørende ved det danske Armékontingent i Frankrig, 1821 Student, 1825 cand. juris, 1826 Auditør, 1828 Lic. juris, 1829 Assessor i den kgl. Landsoversamt Hof- og Stadsret, 1836 Professor ved Universitetet, s. A. Dr. juris, 1846 Generalauditør for Landetaterne og Deputeret i General-Kommissariatkollegiet, 1851-55 Justitsminister, 1856-71 paany Generalauditør, 1850 Kommissær ved Fredsforhandlingerne med Preussen og det tyske Forbund.

SCHLEGEL, JOHAN FRIDERICH WILHELM, født 4de Oktober 1765 i København, død 19de Juli 1836 i Søllerød, Student 1782, bestod 1783 den filosofiske, 1784 den store filologiske og 1785 den juridiske Examen, efter videnskabelig Udenlandsrejse konkurreret uden Held 1788 med C. M. T. Cold og J. J. Gudenrath om et Professorat ved Universitetet, 1789 Adjunkt ved det juridiske Fakultet, s. A. Professor sammesteds, Dr. juris 1790, 1801 Kancellideputeret og Chef for det gejstlige Departement i Kancelliet, men efter Kronprinsens Opfordring traadte han 1803 tilbage til Universitetet, som dettes Repræsentant 1834 Medlem af Stænderforsamlingen, men efter Ansøgning 1835 fritaget for dette Hverv. Medlem — eller Æresmedlem — af en Mængde baade inden- og udenlandske lærde Selskaber.

SECHER, VILHELM ADOLF, født 17de August 1851 i Brøndum ved Aalborg, død 8nde September 1918 i Hellerup, cand. juris 1876, Dr. juris 1885, 1875 Medhjælper i Kongerigets Arkiv, 1892 Arkivar for Provinsarkivet i København, 1897 Herredsfoged i Lollands Nørre Herred, Rigsarkivar 1903-15. Litt.: *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Haandleksikon III (1926) S. 388-89 og det der anførte.

STAMPE, HENRIK, født 28nde Januar 1713 i Hammer ved Nørresundby, død 10ende Juli 1789 i København, cand. theol. 1731, 1733 Konrektor ved Aalborg Skole, Magister 1735, konkurrerede bl. a. sammen med P. Kofod Ancher 1740 om det ved Hoier's Død 1739 ledigblevne juridiske Professorat — s. A. Dr. juris — blev, da Ancher gik af med Sejren, 1741 Professor i Filosofi, 1743 Medlem af det juridiske Fakultet, 1753-85 Professor juris, s. D. Generalauditør, af hvilken Grund hans Forelæsninger besørgedes ved B. G. v. Obelitz. Ved Siden af sin øvrige Virksomhed røgtede Stampe en Række andre Hverv. 1784 Statsminister.

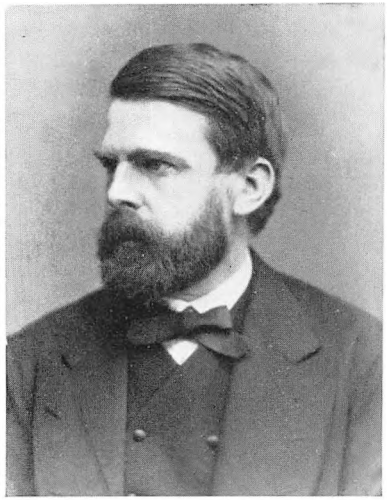

Andreas Aagesen

Tage Algreen-Ussing

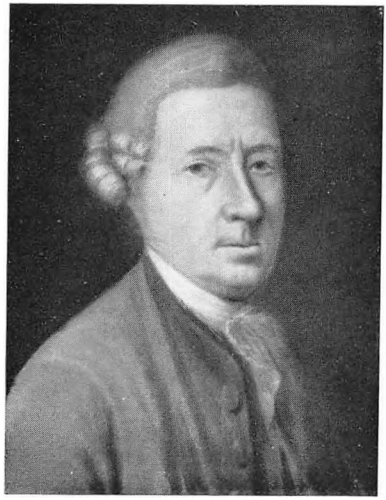

Peder Kofod Ancher

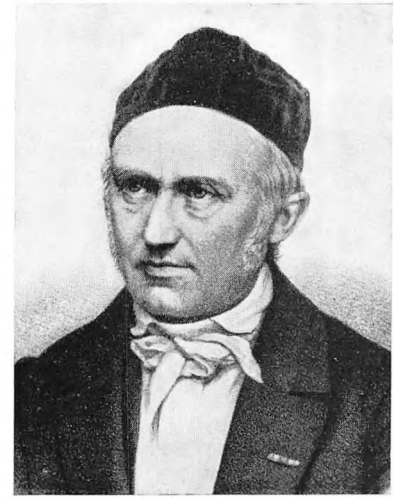

Peter Georg Bang

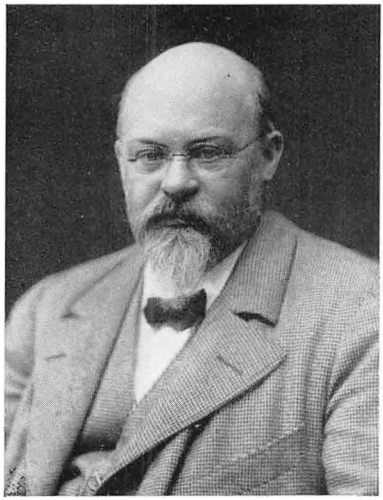

Viggo Bentzon

Frederik Christian Bornemann

Christian Bagger Brorson

Jacob Edvard Colbiornsen

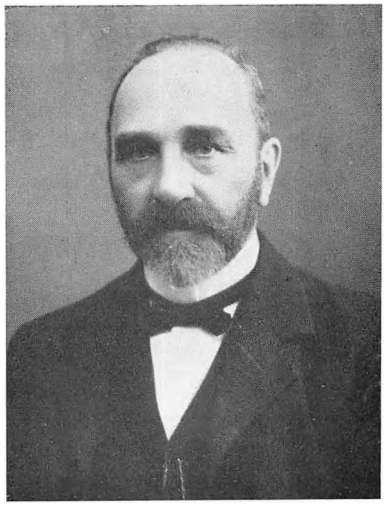

Johan Henrik Deuntzer

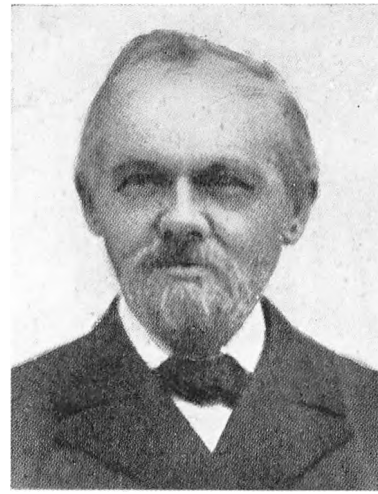

Anders Christian Evaldsen

August Hermann Ferdinand Carl Goos

Frederik Terkel Julius Gram

Jens Olaus Hansen

Ludvig Schall Holberg

Carl Georg Holck

Frederik Theodor Hurtigkarl

Johan Christian Kall

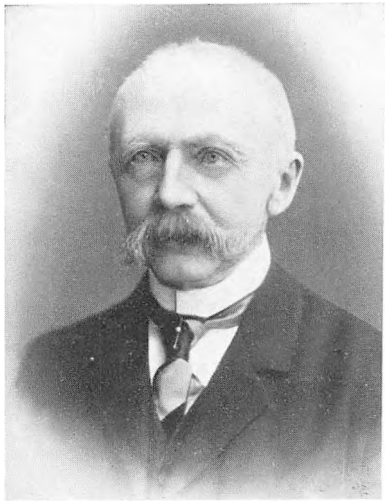

Christian Ludvig Kier

Janus Lauritz Andreas Kolderup-Rosenvinge

Andreas Frederik Krieger

Johannes Ephraim Larsen

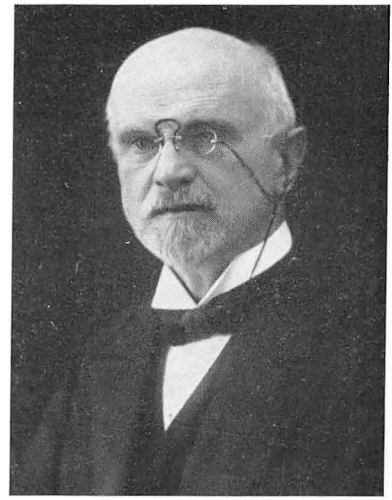

Julius Severin Vilhelm Lassen

Niels Kjeldgaard Poulsen Lassen

Henning Matzen

Ernst Johannes Møller

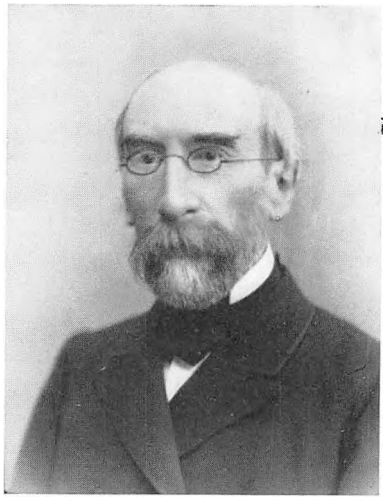

Johannes Magnus Valdemar Nellemann

Lauritz Nørregaard

Paul Dethlef Christian Paulsen

Anton Wilhelm Scheel

Johan Friderich Wilhelm Schlegel

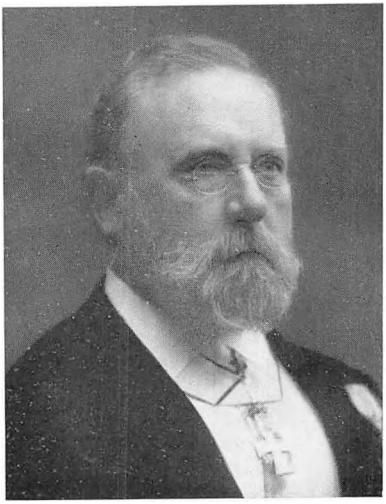

Vilhelm Adolf Secher

Henrik Stampe

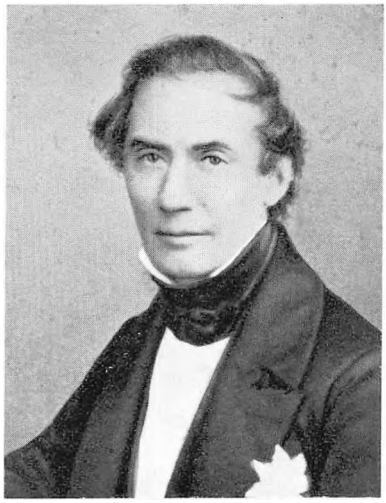

Christian Ludvig Ernst von Stemann

Nicolai Christian Herholdt Sylow

Carl Torp

Anders Sandøe Ørsted

STEMANN, CHRISTIAN LUDVIG ERNST VON, født 14de Marts 1802 i Husum, død 14de Marts 1876 i København, 1822 cand. juris i Gottorp, Dr. juris 1826 i Kiel, 1837 Herredsfoged i Hviding og Nørre Rangstrup Herreder, 1844 Landfoged paa Ærø, 1852 Direktør for den slesvigske Overjustitskommission, 1864 Præsident for Appellationsretten for Slesvig.

SYLOW, NICOLAI CHRISTIAN HERHOLDT, født 11te August 1849 i Korsør, død 12te Februar 1913 i København, cand. juris 1873, 1876 Universitetets Guldmedaille for en procesretshistorisk Afhandling, Dr. juris 1880, deltog uden Held i Konkurrencen om det ved Aagesen's Død 1879 ledigblegne Professorat, 1884 Assessor i Københavns Kriminal- og Politiret, 1887 Borgmester og Byfoged i Korsør, 1898 Birkedommer paa Frederiksberg. 1885-96 virkede han som Kommissionsdommer, specielt i Brandstiftelsessager.

TORP, CARL, født 8nde Juni 1855 i Flensborg, død 17de September 1929 i København, bestod 1871 Adgangsprøven ved Søofficersskolen, 1874 Student, 1879 cand. juris, 1884 Dr. juris, 1886-1925 Professor ved Universitetet. Formand for »Dansk Kriminalistforening«, hvis »Forhandlinger« han udgav fra 1900-1929. Bestred ved Siden af sin Embedsgerning en Mængde Hverv baade af offentlig og privat Natur. Litt.: *Fz. Dahl* i Universitets-Festskrift November 1930 S. 121-27, Bibliografi S. 128-39, ogsaa som Særtryk.

ØRSTED, ANDERS SANDØE, født 21nde December 1778 i Rudkøbing, død 1ste Maj 1860 i København, 1797 Universitetets Guldmedaille, cand. juris 1799, deltog s. A. uden Held i en Konkurrence om en Adjunktplads ved det juridiske Fakultet — M. H. Bornemann blev den sejrende — 1801 surnumerær, 1802 virkelig Assessor i Hof- og Stadsretten, 1809 Meddirektør af Pastoralseminariet og Lærer i Kirkeret sammesteds, 1810 Assessor i Højesteret, 1813-48 Deputeret i det danske Kancelli, 1825-48 Generalprokurør, 1835 Kommissarius ved begge de kongerigske Stænderforsamlinger, 1842 Statsminister, 1853 Premierminister og Indenrigs- og Kultusminister, 1854 afskediget som Indenrigsminister, s. A. konstitueret som Justitsminister, s. A. afskediget fra samtlige sine Ministerposter, 1848 Medlem af den grundlovgivende Rigsdag, 1850 af Landstinget. 1810 Medlem af, 1848 Præses for Videnskabernes Selskab, 1815 Dr. juris honoris causa baade i København og Kiel. Medlem af en Mængde Regeringskommissioner o. a. *Bibliografi* over Ørsted-Litteraturen findes i *Fz. Dahl:* L'oeuvre juridique d'A. S. Örsted (1934) S. 47-48. Hertil føjes: *Troels G. Jørgensen:* Tilskueren 1928 I S. 145-54, *Samme* l. c. 1936 I S. 196-207, *Fz. Dahl:* Anders Sandøe Ørsted's Liv og Virksomhed. Radioforedrag (1936), og *Samme* i Akademisk Ugeblad XXVI for 10ende Februar 1936 S. 3-4.

NOTER

[1]) Jfr. *Jan Eric Almquist:* Johan Stiernhöök och den yttra lagshistorien. En rätts-historiografisk studie (Uppsala 1934) S. 3. Jfr. ogsaa samme Forfatter: Kort översikt över den svenska juridiska litteraturhistorien (c. 1530-1930) jämte en förteckning över våra viktigaste historiska urkundspublikationer till undervisningsbruk sammenställda (1936). Af ældre herhenhørende Litteratur henvises til *Ebbe Hertzberg*'s Rejseindberetning »Udsigt over den svenske Jurisprudentses Historie« i »Norsk Retstidende« 1871, S. 569-83.

[2]) Jfr. min Skildring af Udviklingen her i »*R. A. Wrede*« i »Berlingske Tidende« 15de Juli 1931, ogsaa som Særtryk (1931) S. 2.

[3]) Jfr. *Fredrik Stang:* »Retsvidenskapen« i Det kgl. Fredriks Universitet 1811-1911 (Oslo 1911) S. 65-122.

[4]) *P. Kofod Ancher:* En kort Anviisning i sær for en Dansk *Jurist* (1755) S. 49, Udgaven af 1777 S. 64 ff.

[5]) Ancher l. c.

[6]) *Albert Knoppert* — c. 1576. Han har udgivet *Theses selectæ ex tractatu de jure emphyteutico* (1565) og *Disputatio de justitia* (1573), se H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621 I (1868-69) S. 623-28. *Nicolaus Theophilus* (1541-1604), af hans noget talrigere Skrifter skal fremhæves det Niels Kaas tilegnede »De Diuersis Regulis Juris antiqui, Libri quinquagesimij Pandectarum titulus Septimus decimus« (1584), vistnok det første i Danmark udgivne juridiske Kompendium, se iøvrigt om ham R. Vinding: Regia Academica Hauniensis (1665) S. 147-49, Rørdam l. c. II (1869-72) S. 632-38. Han synes i Modsætning til *Leonhard Metzner* (1571-1629), der i sine Arbejder kun tog Hensyn til Romerretten, Rørdam l. c. III (1873-77) S. 625-31, særlig S. 627-28, ogsaa at paaberaabe sig dansk Ret, om Metzner se Vinding l. c. S. 218-21.

[7]) Se Veile's Fortale til 2den Udgave (1652); se om Plum iøvrigt bl. a. Vinding l. c. S. 273-78.

[8]) L. c. S. 51-52, Udgaven af 1777 S. 66.

[9]) S. 53-54, Note *, Udgave 1777 S. 67-68. Præsident *Peder Hansen Resen* (1625-88), se *Vinding* l. c. S. 424-28, *G. L. Wad* i Dansk biografisk Lexikon XIV (1900) S. 12-16, *H. Ehrencron-Müller:* Forfatterlexikon VI (1929) S. 469-73, han var vistnok den første, som læste over dansk Ret. Professor *Henrik Weghorst* (1653-1722), sidstnævnte Værk

VIII (1930) S. 447-49; foruden de l. c. angivne trykte Skrifter har han i Manuskript efterladt sig en Del med overordentlig Flid udarbejdede Forelæsninger, jfr. ogsaa *Alb. Thura:* Idea historiæ litterariæ Danorum (1723) S. 161-63, *J. Moller:* Cimbria Literata I (1744) S. 715 og de ganske karakteristiske Bemærkninger hos *J. C. H. Dreyer* i »Beiträge zur Litteratur der nordischen Rechtsgelahrsamkeit« (Hamburg 1794) S. 206-07, Borgmester *Andreas Bussæus* (Anders Buss 1679-1735), *Ehrencron-Müller* l. c. II (1925) S. 170-72. Mænd som den grundlærde, men uproduktive *Christian Reitzer* (1665-1736), *Bernhard Møllmann* (1702-78) og *Chr. Ludv. Scheidt* (1701-61) nævner Ancher med Rette — og af letforstaaelige Grunde — ikke i denne Sammenhæng. Holsteneren *P. F. Arpe's* litterære Produktion, *Moller* I, S. 24-25, *Dreyer,* l. c. S. 171, navnlig hans Program de necessitate et usu studii juris patrii (1721) har været Hoier bekendt; det har nærmest lokal Interesse.

10) Trykt i *Falck's* »Sammlung der wichtigsten Abhandlungen zur Erläuterung der vaterländischen Geschichte und des vaterländischen Rechts, welche in den Schleswig-Holsteinischen Anzeigen erschienen sind« III (Tønder 1824) S. 153-65 og i *H. Rørdam:* Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede I (1891), S. 395-412. Se særlig l. c. S. 155-56 og S. 398: »... so muss ich es doch als eine meiner grössesten zeitlichen Glückseligkeiten verehren, dass mein Vater mich von Jugend auf nicht allein die gewöhnlichen Sprachen und Schul-Wissenschaften erlernen lassen, sondern vornehmlich mich zur Arbeitsamkeit und eigenem Nachsinnen zu gewöhnen und vor der jämmerlichen Sclaverei der *præjudicii auctoritatis* bei Zeiten zu verwahren, Geschicklichkeit, Treue und Emsigkeit genug besessen hat.«

11) L. c. S. 157 og S. 399: »Mein natürlicher Trieb führte mich dabei auf die Moral, *jus naturae,* Geschichte und *jus publicum* . . .« Om *Thomasius* skal af den overvældende Litteratur her kun nævnes det af Max Fleischmann udgivne Standardværk »Chr. Thomasius« (Halle 1931), om Kansler *Johann Peter von Ludewig,* en af Førerne for den statsretlig-historiske Skole i Halle, se E. Landsberg: Geschichte der Deutschen Rechtswissenschaft. 3die Afd. 1ste Halvbd. Text (München & Leipzig 1898) S. 117 ff., Notebindet S. 68 ff., om Thomasius' Discipel *Nicolaus Hieronymus Gundling,* den anden Fører for samme Skole, Landsberg l. c. S. 122 ff., Notebind S. 72 ff.

12) Se »Bibliotheca HÖJERiana S. Catalogus librorum quos reliquit B. M. Dn. Andreas Højer« (1748) f. Ex. S. 72, 73, 74, 78, 82, 84, 88, 91, 92, 93, 103, 104, 106, 111, 256.

13) Se *Hoier's* ovenanførte Brev til Fabricius l. c. S. 160-61, *Rørdam* l. c. S. 402-04.

14) Naar der i »Bibliotheca Højeriana« S. 83 under Nr. 759 opføres 12 Disputationer »de nuptiis propinquorum«, kan det ikke ses, om det er 12 Exemplarer af Hoier's eget Skrift, allerede fordi der ved Siden af opføres flere Forfatternavne.

15) L. c. § 1 Nr. 3 i. f.

16) Jfr. Holbergs Levned fortalt af ham selv i tre latinske Breve til en fornem Herre. Oversatte af Fr. Winkel Horn (s. a.) S. 111-13. En dansk Oversættelse af Dissertationen findes i *A. E. Boye:* Holbergiana. Smaa-Skrifter af og om Ludvig Friherre af Holberg III (1835) S. 122-42. Det nævnte Bind indeholder bl. a. *E. C. Werlauff's* Afhandling: L. Holbergs Feide med A. Højer i Anledning af sidstnævntes »Dännemarckische Geschichte« S. 157-91, jfr. ogsaa Werlauff i Nyt historisk Tidsskrift VI (1856) S. 317-29, kfr. *C. Paludan-Müller* i Historisk Tidsskrift V R. 4de Bd. (1883-84) S. 14-15. Om Aktstykker vedrørende Skriftet se *H. Rørdam* l. c. II (1896) S. 319-59. Rørdam — S. 344 Note 1 — udtaler en stærk Formodning om, at Hoier's »besynderlige Skrift« egentlig var beregnet paa at afgive en Art

Forsvar for Frederik IV's forargelige Dobbeltægteskab. Men er dette ikke at gaa over Aaen for at hente Vand?

[17]) Jfr. *Georg Brandes'* Festskrift »Ludvig Holberg« (1884) S. 88 ff.; *J. Paludan:* Fransk-engelsk Indflydelse paa Danmarks Litteratur i Holbergs Tidsalder (1913) S. 147 ff.

[18]) *P. Sommer,* c. 1707-1756. 1755 Landsdommer paa St. Croix. Skriftet er foræget med »Tillæg, fornemmelig af Forskiellen imellem den Danske og Norske Lovbog«. En ny Oversættelse, forsynet med fornøden Kommentar, vilde frembyde litteraturhistorisk Interesse.

[19]) *Ideae* § 7 i. f. Side 7: Tanum enim abest, ut, quod nonnullis antiquis olim ICtis sub initiis renascentium litterarum placuit, *ferreum caput, plumbeus podex, & aurea crumena* ad studium iuris feliciter absoluendum sufficiant, ut potius, absumpto demum auro, ferreus inde plumbeusque extiturus sit Cerberus aut morator.

[20]) *Ideae* S. 31 Kap. 3 § 1: Iurisconsultus inter nos post Ius naturæ diuinumque ante omnia *Ius Dano-Norvaegicum* perspectum habere debet, nostræque inde Iurisprudentiæ domesticæ pædiam rite formare og § 2: Huic pædiæ nequaquam necesse est vel operæ pretium, legum Romanarum ciuilisque Qiritum Iuris cognitionem præmittere; cum Romana Iurisprudentia tantum a nostra distet, quantum Iustiniani aut Theodosii seculum a præsenti, aut Romani in Oriente & Occidente imperii atque populi constitutiones moresque a nostro Septentrione. Ut itaque ad addiscendam Iurisprudentiam Danicam Romana Themis nihil conferat, sed sincerum atque exactum eius conceptum potius impediat, & nescio quibus Romani Iuris subtilitatibus fictionibusque implicet, quæ alias a rotundis Septentrionis nostri, & simplicibus ab omni æuo moribus longissime absunt. Postquam autem Iuris nostri nexus atque pædia recti animo concepta est, non negauero, Iuris Romani non spernendam esse utilitatem, eiusque studio acui iudicium, & magna casuum decisionumque in Iure Romano varietate ad nostri Iuris regulas exacta Iurisprudentiam inter nos forensem fieri incredibiliter expediorem & luculentiorem; . . . . Mon *Orla Lehmann* ved Omtalen af Savigny og den romerske Ret — Efterladte Skrifter I (1872) S. 115 — har mindedes disse Hoier's Ord?

[21]) I det i Texten anførte Thomasianske Skrift »Summarischer Entwurff« S. 1 ff. angives med stor Udførlighed, hvad en Studiosus iuris maa vide, førend han giver sig i Lag med Jurisprudensen; foruden noget mere almindeligt Lærestof nævnes i Kap. 5 og 6 Filosofi og Historie, i Kap. 7 Von Nutzen der Grammatica in studio Juris, i Kap. 8 Von Nutzen der Poëterey, i Kap. 11 Von Nutzen der Metaphisic und Pneumatic. i Kap. 16 Von der Wissenschaft, wohlanständig zu leben, oder von erbaren und höflichen Sitten o. s. fr. Jfr. i det hele *Max Fleischmann* l. c. S. 179-94 Anhang II: Der Studiengang des Juristen nach den methodischen Hauptwerken des Thomasius, jfr. ogsaa *Horst Krahmer's* »videnskabelige Fastelavnsspøg«: »Ein Colleg bei Christian Thomasius. Zum 250 Wiederkehr seines Geburtstages« (Halle a. S. 1905) S. 20 ff. Ogsaa *Leibniz* mente, at den virkelige Jurist maatte være lige saa meget hjemme i Naturvidenskaberne som i Historie og Politik, se *Wilhelm Wundt:* Leibniz. Zu seinem zweihundertjährigen Todestag 14. November 1916 (Leipzig 1917) S. 7.

[22]) Juridisk Encyclopædie (1825) S. 114.

[23]) Se »Vidar« (Oslo 1887) S. 433-35.

[24]) Om den deri opstillede Fortolkning af Reglen i D. L. 1-13-22 om Præskription af Vidneførsel — § XV ... de injuriis verbalibus aut Criminationibus absenti impactis ... — se *J. Nellemann:* Den ordinaire civile Procesmaade (4de Udgave 1892) S. 554-55.

25) L. c. S. 178.

26) Se f. Ex. *H. Rørdam:* Historiske Samlinger og Studier III (1908) S. 144-86.

27) *J. H. Bärens* i »Juridisk Lommebog for Aaret 1795« S. 100. Jfr. i det hele ogsaa Bärens' udførlige og varme Skildring af Ancher i Fortalen til hans tyske Oversættelse af Ancher's Lensret, »Dänisches Lehns-Recht« (1788).

28) *P. F. Suhm:* Samlede Skrifter VI (1790) S. 80 (i hans »Character af Bolle Willum Luxdorph« fra 1789). Ancher's Navn blev af Datidens Forfattere og Udgivere kun sjælden skrevet rigtig!

29) *Suhm* l. c. S. 81-82. I sit Epithaphium over Ancher — l. c. XIV (1798) S. 294 — benævner Suhm ham bl. a. som »Autor Historiæ immortalis Daniæ Legum«, sammesteds S. 331 »Gravminde« over Ancher's Hustru.

30) *J. N. Madvig:* Supplementer til Livserindringer (1917) S. 17, jfr. disse (1887) bl. a. S. 264, og hertil *H. Høffding:* Oplevelse og Tydning. Religionsfilosofiske Studier (1918) S. 211.

31) *Matzen* i Dansk biografisk Lexikon I (1887) S. 205.

32) L. c. I S. 3 og 26. Jfr. ogsaa J. Paludan i Hist. Tidsskr. 7. R. III (1900-02) S. 330.

33) 1 Hæfte (1746). Jfr. *J. Paludan:* Fransk-engelsk Indflydelse paa Danmarks Litteratur i Holbergs Tidsalder (1913) S. 201.

34) Fortalen in fine ... »da er deres *Merite* desto større og priisværdigere, som i deres Moders Sprog og til deres Fædernelands Nytte søge at befordre nyttige og fornuftige Videnskaber, at ikke de saa kaldede Lærde eller Studerede ved Kyndighed i fremmede Sprog skulle have *Monopolium* paa Videnskaber, og allene have Adgang til at lære noget got og retskaffen.«

35) Det er en ikke helt berettiget Bebrejdelse, *J. Paludan* i sit ovenanførte Værk S. 441-42 gør Ancher, at han end ikke i sin »Vejledning for en *dansk* Jurist« (1755) — 2den Udg. 1777 — »kan bare sig for at indblande Latin.« Det er i Virkeligheden kun en Smule Latin, Ancher her anvender i disse to paa klart og godt Dansk skrevne Encyklopædier.

36) Disquisituo præscriptionis Danorum, e fontibus genuinis, naturali et civili derivatæ, excussæ explanatæ (1740) — Ancher's tingsretlige Konkurrenceafhandling — betegnes af Matzen l. c. S. 207 som i Form og Indhold forfejlet —, Cogitationum in dubios quosdam articulos legis Danicæ de successione ab intestato I-III (1742-43), Conjecturæ de origine et sensu septimæ generationis, lingvæ vernacula, Syvende Mand, termini legibus nostris præfiniti, ut finem faciat successioni ab intestato et regio deinceps fisco aditum ad successionem aperiat (1744) — jfr. den senere »Om den retteste og beste Maade at regne Slægtskabs-Led paa i Ægteskabs- og Arve-Sager, samt om Led-Regnings Maaden efter vore Danske og Norske Love« (1765), Programma de diversa notione jurisdictionis et magistratus juxta legem Danico-Norvegicum (1745), De genuina contrariarum legum conciliandarum ratione diss. (I-II 1749-51) med Tillæg (1751) og Diss. jur. inaug. ad L. 6 ff. de justo et jure, de jure civili, naturali, dum addit aliquid vel detrahit nequicquam contrario (1750).

37) Jfr. saaledes »om den Theoretiske Lovkyndigheds Nødvendighed og Nytte« i den af *John Erichsen* besørgede Udgave af John Arnesen: Historisk Indledning til den gamle og nye Islandske Rættergang (1762), »Belangende de Regler, som gemeenligen bruges at ophæve Modsigelser i Love« i C. D. Hedegaard's »Trifolium Juridicum« (1766) og den meget karakteristiske Fortale til hans første Bind af Lovhistorien.

[38]) Saaledes ogsaa *Ebbe Hertzberg* i Tidsskrift for Retsvidenskab IV (1891) S. 389, jfr. ogsaa *Poul Johs. Jørgensen* i Udsigt over den danske Retshistorie I (3die Udg. 1926) S. 12.

[39]) Jfr. som et Exempel blandt mange det i Tidsskrift for Retsvidenskab XXV (1912) S. 215 i Anledning af Nutidens Hammurabi-Litteratur det i Lovhistorien I S. 383 anførte Citat fra *Ancher's* Afhandling l. c. S. 337-96 »Beviis, at vore gamle Love ikke ere tagne af Saxenspiegel«: »Jeg gad vidst, hvad for Love det maatte være, som ikke i nogle Stykker i det mindste maatte komme overeens. Man maa ligne, om man vil, al Verdens Love sammen fra Nord-Polen af til de yderste Kanter i Syden, nogen Liighed vil der uden Tvivl findes overalt. Thi de besynderlige Aarsager, hvorpaa adskillige Loves Forskiel beroer, strække sig dog aldrig saavidt, at de jo alligevel alle have deres fælles Grundvold i Menniskenes og det borgerlige Selskabs almindelige Natur . . . .« Dette er simpelt, slaaende, rigtigt.

[40]) I Henhold til § 34 3tio i Ny forbedret Fundation for Kommunitetet og Regensen skal In Jure patriæ læses først Kofod Ancher's Anvisning for en Dansk Jurist — det samme gælder forøvrigt ogsaa Lovhistorien. Den omtales af Dass i et Brev af 2. Oktober 1755 til Suhm som »visselig baade grundig og meget smuk sammenskrevet«, *Suhm's* Samlede Skrifter XV (1798) S. 223.

[41]) L. c. 54-55, Udgaven af 1777 S. 68-69.

[42]) Udgaven af 1777 S. 71.

[43]) Ifølge »Spredte Optegnelser af Komponisten *Poul Rasmussen*. Meddelte i Uddrag ved Nic. Bøgh« i Personalhistorisk Tidsskrift, III Række, 5te Bind, (1896) S. 61-62 »var Ancher over i 20 Aar Candidatus mortis og holdt ingen Collegia«. Der nævnes som Bevis paa hans Svaghed, »at naar han blev opbragt over noget, blev han maalløs; han behøvede da Bevægelse og kiørte eller gik strax en Tour ud. Saaledes kunde man om Vinteren undertiden see ham indsvøbt i en stor Pels at spadsere stærkt op og ned ad Gaderne«. Som Kuriosum kan anføres Rasmussen's Bedømmelse af Ancher — vox populi! — som »den, der paa sin Tid var den lærdeste Jurist i Europa, en Mand af overmaade megen Erudition; men sund Philosophi havde *Stampe* i langt større Grad, som kan kiendes af deres Responsa.«

[44]) *Suhm* l. c. S. 208, jfr. ogsaa S. 209-10.

[45]) Naar *Matzen* l. c. S. 208 udtaler om *Ancher's* Behandling af Lovhaandskrifter, derunder ogsaa Udgaven af Jydske Lov, at den ikke tilfredsstiller Nutidens Krav, skal hertil bemærkes, at *Peter Skautrup* i sin Udgave af Jydske Lov (Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene II 1933) resumerer sin Omtale af Ancher's Værk (S. VIII-X) saaledes, at det i Forhold til sin og den nærmest følgende Tid er et fremragende og dygtigt Arbejde, som, navnlig hvad Nøjagtigheden angaar, staar betydeligt over den nærmest følgende Udgave ved Kolderup-Rosenvinge.

[46]) Jfr. *Suhm's* Efterladte Skrifter XV (1798) S. 251-52. Om nyere Tiders Syn paa Skriftet se bl. a. *Edvard Holm's* Universitetsprogram »Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af 18de Aarhundrede (1746-1770)« (1883) S. 43 ff., *Holm* i Danmark-Norges Historie under Frederik V (1746-1766) III Bd. 2den Afd. (1898) S. 451, *J. Paludan:* Fransk-engelsk Indflydelse paa Danmarks Litteratur i Holbergs Tidsalder (1913) S. 67 og 71.

[47]) *Frederik Christian Sevel* (1723-78), Ancher's Svoger, Generalauditør, Dr. juris, iøvrigt Forfatter af »Dissertatio juridica inauguralis sistens notitiam juris feudalis Dano Norvegici« (1745) og Doktordisputatsen »De prorogatione termini retrahendi bona gentilitia

in Norvagia« (1749), se iøvrigt om ham *G. L. Baden:* Den Danske og Norske Lovkyndigheds Historie (1809) S. 98-99.

[48]) Jfr. *Theodor Sternberg:* J. H. von Kirchmann und seine Kritik der Rechtswissenschaft (Berlin & Leipzig 1908).

[49]) »Paa det ærbødigste overleveres herved Det fornuftige Publicum disse Her Med Posten indsendte Tanker om Brevet til Ingen om Intet i Lov og Ret af L. L. H.« (1765). En nærmere Fremstilling af hele denne Ancher-Episode haaber Nedskriveren af disse Linier senere at kunne give i et selvstændigt Skrift, hvortil de fleste Forarbejder allerede foreligge.

[50]) Jfr. saaledes *Edv. Holm* l. c. S. 483-84.

[51]) Approbationen lød saaledes:

> Kom kun for Lyset frem du lærde Hiernes Foster,
> Din Byrd og Herkomst bør du ikke blues ved,
> Giør det for Verden kund, hvad Möye Lærdom koster,
> Hvad Priis der sættes bør paa Fliid og Dulighed.

Jfr. Ancher's Bekendtgørelse i »de Berlingske Danske Aviser« Nr. 70 af 30te August 1751 og »Københavns Lærde Efterretninger« 1751 S. 76, jfr. hertil Schönau's »Höystnødtrengende Apologie ... til sin *Reputation* og Æres Redning« (1751).

[52]) Optrykt i *Baden's* Opuscula Latina (1793) S. 371-400.

[53]) L. c. III S. 1-59.

[54]) L. c. (1805) S. 237 ff.

[55]) *Suhm:* Samlede Skrifter XIV (1798) S. 299.

[56]) L. c. 333.

[57]) Jfr. *Stampe's* Autobiografi i Personalhistorisk Tidsskrift VIII R. 3. Bd. (1924) S. 43 Denne Selvskildring, der l. c. strækker sig fra S. 42-52, er et simpelt Aftryk af Stampe's Manuskript uden en eneste Forklaring eller Note. Jfr. iøvrigt *Suhm* l. c. X (1793) S. 29. *J. H. Deuntzer:* Henrik Stampe. Meddelelser om hans Liv og hans Virksomhed (1891) S. 6 ff., 14 ff., 78 ff., *J. Paludan* l. c. S. 151, *Leopold Magon:* Ein Jahrhundert geistigen und literarischen Beziehungen zwischen Deutschland und Skandinavien 1750-1850 I (Dortmund 1926) S. 145.

[58]) *Suhm* sidstanførte Sted S. 29-30, *Jens Møller* i »Mnemosyne« IV (1833) S. 115.

[59]) Personalhistorisk Tidsskrift l. c. S. 45, *Deuntzer* l. c. S. 15-16.

[60]) 1619-92. Jfr. *R. Stintzing:* Geschichte der Deutschen Rechtswissenschaft II (München & Leipzig 1884) S. 146 ff. Om Heineccius se *E. Landsberg:* Geschichte der Deutschen Rechtswissenschaft III Afd. 1ste Halvdel, Textbind (1898) S. 179 ff.

[61]) *H. Matzen:* Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879 II (1879) S. 89.

[62]) Jfr. *Fr. Dahl:* A. S. Ørsted som Retslærd (1927) S. 28-29.

[63]) Jfr. ogsaa *Stampe's* Autobiografi l. c. S. 49.

[64]) *A. S. Ørsted:* Af mit Livs og min Tids Historie I (1851) S. 181.

[65]) Jfr. *Stampe's* Autobiografi i Personalhistorisk Tidsskrift l. c. S. 47-48.

[66]) »Laudatio in funere viri, viri, dum vixit, illustrissimi, excellentissimi, Henrici de Stampe«, oversat paa dansk af Baden selv 1789 og af Eiler Munthe i »Minerva« 1790 IV S. 157-91.

[67]) Jfr. *Luxdorph's* Dagbøger. Udg. ved *Eiler Nystrøm* II (1925-30) S. 178. Obelitz' »Oratio« er trykt i »Acta jubilaei« 1779 S. 64-69.

[68]) *Suhm:* Samlede Skrifter XV (1798) S. 208-10, jfr. ogsaa S. 207.

[69]) Obelitz' Udvikling i »Oratio« S. 64: Fuit tempus, cum in hac Universitate nihil fere Juris præter Romanum doceretur ... og videre S. 65: Primus studii Juris patrii instauratur dici meretur celeberrimus Andreas Hojerus ... stemmer næsten Ord til andet med Ancher's Fremstilling i en »Kort Anviisning« (1755) S. 50.

[70]) »Et Bidrag til Slagelse Latinskoles Historie i Aarene 1760-1770« i *C. Molbech:* Historisk-biografiske Samlinger, og Bidrag til den danske Sprog- og Literaturhistorie i ældre og nyere Tid (1851) S. 234.

[71]) I det førstnævnte Digt citerer Baggesen i en Note Obelitz' Coll. de XXX Conscientiis, i det andet udbeder han sig Ørsted's »Forudkiendelse« i en Sag,

»hvori jeg tænker paa med Gru,
At kunne have syndet uden Hu,
Og stødt lidt an imod, om ikke stødt itu
Een af de tredive Samvittigheder,
Som efter Obelizes Alphabet,
Bør findes, selv hos en Poet.«

Selv i den senere Skønlitteratur synes disse »Samvittigheder« at have bevaret deres Livskraft, se *Jean Pierre:* Liv af Død. En Fortælling. (1842) S. 124 — ikke som hos Arlaud l. c. angivet S. 142.

[72]) G. L. Baden l. c. S. 99. Jfr. som Exempel herpaa »Blade af Rector Joh. Henr. Tauber's Dagbøger (Memoirer og Breve, udg. af Jul. Claussen og P. Fr. Rist XXXVIII) 1922 S. 103, men derimod en noget besynderlig Ytring af J. E. Colbiørnsen til Jacob Gude, se »En kjøbenhavnsk Embedsmand Jacob Gudes Optegnelser 1754-1810« (anf. Værk XXVII) 1918 S. 65-66. Jfr. nogle af Gude meddelte Anekdoter om Obelitz i *G. L. Wad:* »Af Justitsraad Jacob Gudes Optegnelser« i Personalhistorisk Tidsskrift II R. 2det Bd. (1887) S. 126 og 127. Ifølge *Nic. Bøgh's* »Spredte Optegnelser af Komponisten Poul Rasmussen« i nævnte Tidsskrift III R. 4de Bd. (1895) S. 288-89 skal Obelitz engang have lært Christian VII Jura.

[73]) I »Folke-Fienden« I (1795) S. 373 og II (1795) S. 9-16.

[74]) *L. N. Fallesen:* Theologisk Maanedsskrift for Fædrelandets Religionslærere VII (1806) S. 433-35.

[75]) *J. Paludan:* Fremmed Indflydelse paa den danske Nationallitteratur i det 17. og 18. Aarhundrede II. Fransk-engelsk Indflydelse paa Danmarks Litteratur i Holbergs Tidsalder (1913) S. 490.

[76]) Se *Ancher's* Promotionstale i Acta Academica (1774) S. 56-59.

[77]) L. c. S. 23-27.

[78]) Juridisk Arkiv I (1803) S. 182-191 og S. 192-202, l. c. II (1804) S. 28-33, 33-47, 48-62, 63-74, 75-85, 86-92, 93-105, 106-118, 119-129, optrykte i Arkiv for Retsvidenskaben og dens Anvendelse VI (1831) S. 423-537. Derimod er de i *H. Ehrencron-Müller's* »Forfatterlexikon« II (1925) S. 269 i det nævnte Arkiv VI S. 548-98 og S. 599-644 anførte henholdsvis »Fragment« og »Betænkning« med Urette tillagt J. E. Colbiørnsen. De skyldes begge hans Broder Christian Colbiørnsen.

[79]) Ovenfor under Dons er det bemærket, at *Schlegel* i sit varme Mindeskrift over »Jacob Edward Colbiørnsen som Videnskabsmand og Embedsmand« Astræa IV (1802 S. 371-95)

S. 379 (Særtryk S. 17) berømmer Colbiørnsen som den, der sammen med J. Eiriksson fulgte i Dons' Fodspor ved at foredrage den danske Lovkyndighed i systematisk Orden, adskilt fra romersk Ret, og der antydes her en Tvivl overfor dette Udsagn, jfr. ogsaa for Colbiørnsen's Vedkommende *Kai Fr. Hammerich* i »Den danske Dommerstand under Enevælden« (1931) S. 72 og hertil *Fz. Dahl* i »Svensk Juristtidning« XVII (1932) S. 435. Om hans Forelæsninger se f. Ex. *J. J. Gudenrath* i »Statistisk, Juridisk og Litterarisk Bibliothek« I (1792) S. 39.

80) I et lidet Skrift »J. E. Colbiørnsens Minde ærbødigen helliget« (1802) har *K. L. Rahbek* samlet disse og andre Udtalelser om Colbiørnsen.

81) Ovenanførte Skrift S. 21. Se ogsaa: *Jens Kragh Høst:* Erindringer om mig og mine Samtidige (1835) S. 62 ff., hvor der ogsaa fremdrages Træk fra Colbiørnsen som Justitiarius overfor Rettens Personale.

82) Jfr. f. Ex. Fragmentet »Hovmod kommer for Fald« i »Iris og Hebe« Juli 1808 S. 64-79.

83) *Suhm:* Samlede Skrifter XV (1798) S. 268.

84) Om det fjerde Forsøg angaaende Barnefødsel i Døgsmaal (1756) udtaler *Dass* i et Brev af 13. November 1756 til *Suhm,* at Hedegaard »vil vise Lovgiverens rette Mening, og at man i denne Sag bør bruge Moderation. Foran havde han sat en vidtløftig Fortale under Titlen: »Juridiske Paddehat, ɔ: hvorledes man i 24 Timer kan blive en complet Jurist. Men Facult. jurid. vilde ej approbere denne Satire«, *Suhm* l. c. S. 259. Det omtalte »Forsøg« indeholder forøvrigt som Hedegaard's øvrige adskillige sunde og forstandige Bemærkninger.

85) I min Biografi af Hedegaard i Dansk biografisk Lexikon 2den Udg. IX (1936) S. 496-98 har jeg antydet, at hans Produktion vistnok kunde fortjene en nærmere monografisk Behandling. Det samme gælder, om end i ringere Grad, Personligheder som J. J. Gudenrath og J. H. Bärens, se om dem mine Biografier l. c. henholdsvis VIII (1936) S. 427 og IV (1934) S. 421-23. *Nicolai Abrahams'* flygtige Omtale af Hedegaard i »Procuratorstanden i Danmark indtil Midten af det 18. Aarhundrede« (1902) S. 154 berører kun et enkelt, lidet Udsnit af Hedegaard's litterære Gerning.

86) Jfr. *Kai Fr. Hammerich:* Den danske Dommerstand under Enevælden S. 70.

87) Hesselberg selv nævner ikke Kritikerens Navn, men det er I. A. Cold, til hvem der sigtes. Jfr. iøvrigt Dass i Brev til Suhm af 2. Oktober 1755, *Suhm:* Samlede Skrifter XV (1798) S. 224. — Et ikke smigrende Eftermæle gives Hesselberg i de ovenfor citerede Optegnelser af Poul Rasmussen S. 289-90.

88) Se om ham *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Leksikon V (1934) S. 376-77, om I. A. Cold's Søn *Christian Magdalus Thestrup Cold* (1754-1826) Fz. Dahl sammesteds S. 374-75.

89) *G. L. Baden* l. c. S. 120.

90) Saaledes med Rette *William Norvin* i »Sorø Akademi i attende Aarhundrede« II (1928) S. 210-11.

91) En Del af Bind VI. Processen er forfattet af den senere By- og Herredsfoged Jacob Wiborg (1771-1846), der iøvrigt har skrevet forskellige mindre juridiske Artikler, Fortolkninger m. m.

92) Jfr. senere i samme Retning *J. L. A. Kolderup-Rosenvinge:* Grundrids af den danske Politiret (1823), Fortalen S. 2.

93) En Fakultetsbetænkning, undertegnet af Nørregaard, er trykt i »Hermoder« Nr. 1 (Kristiania 1795) S. 109-19.

[94]) Jfr. *Fr. Dahl:* Juridiske Profiler (1920) S. 29 og 35 og A. S. Ørsted som Retslærd (1927) S. 29-30 og S. 37-38, hvor der navnlig det sidstnævnte Sted gives Prøver paa Nørregaard's retsfilosofiske Tungemaal.

[95]) I en liden Opsats »Nordische Stimmen über Savigny und Gans« i »Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte« XXXVII »Germanistische Abteilung« (1916) S. 512 Note 2 har Nedskriveren af disse Linier henledet Opmærksomheden herpaa.

[96]) Der existerer et Portræt af Nørregaard — i Privateje — malet af Johan Carl Frederik Viertel (1772-1834), jfr. *Ph. Weilbach:* Nyt dansk Kunstnerlexikon II (1897) S. 547-48.

[97]) *E. C. Werlauff:* Erindringer af mit Liv (Memoirer og Breve udgivne af Julius Clausen og P. Fr. Rist XIII 1910) S. 34, men Werlauff fortsætter »ligesom det hele Studium af denne paa den Tid«. Om Hurtigkarl's Prøveforelæsninger se *Bärens* i »Statistisk, Juridisk og Litterarisk Bibliothek« I (1712) S. 153 ff.

[98]) Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænkemådes og Dannelses Historie. Kirkelig-etisk Afdeling 1ste Hefte (1856) S. 37.

[99]) Efterladte Skrifter I (1872) S. 29-30.

[100]) Nyt theologisk Bibliothek XVII (1830) S. 36-37.

[101]) Jfr. *Edward Hambro:* Bidrag til Læren om Besiddelse (1889) S. 11.

[102]) L. c. S. 148-96.

[103]) L. c. S. 124-51.

[104]) I sin Fremstilling af »Retsvidenskapen« i Festskriftet »Det kongelige Frederiks Universitet 1811-1911« (1911) S. 80 udtaler *Fredrik Stang* ligeud om Hurtigkarl's Lærebog, der iøvrigt ligesom Nørregaard's Skrifter endnu saa sent som i Trediverne blev benyttet ved Retsundervisningen ved Oslo Universitet, at den endogsaa maa siges »at savne alt videnskabelig værd«.

[105]) Juridisk Arkiv I (1803) S. 21-43, Nyt juridisk Arkiv IV (1812) S. 1-21 og Juridisk Arkiv II (1804) S. 130-47.

[106]) I-II 1810.

[107]) L. c. S. 336. Om hans Deltagelse i det juridisk-praktiske Selskabs Øvelse se *Ørsted:* Af mit Livs og min Tids Historie I (1851) S. 180, jfr. *H. Hjorth-Nielsen* i Tidsskrift for Retsvidenskap Ny Række V (1926) S. 112 og 114.

[108]) L. c. S. 90. I sine ovenanførte »Erindringer« S. 167 anfører *Werlauff* ved Omtalen af, at den polytekniske Læreanstalt i Begyndelsen ikke mødte megen Genklang i Konsistorium, at Hurtigkarl som Inspector quaesturae indtrængende insisterede paa, at Læreanstalten maatte staa aldeles adskilt fra Universitetet og ikke medføre økonomiske Opofrelser.

[109]) Biskop, Dr. theol. G. P. Brammers Ungdomsliv, fortalt af ham selv og efter hans Død udgivet af Johannes Kok (1884) S. 171-72. Om Hurtigkarl's Optræden som Opponent ved Disputatser se *J. K. Høst:* Erindringer om mig og mine Samtidige (1835) S. 122.

[110]) Kgl. Konfirmation af 30. Maj 1832, se bl. a. »Samling af de for Universitetets Legater gjældende Bestemmelser« (1890) S. 333 ff. og Universitetets Aarbog 1920-23 I (1924) S. 217, jfr. S. 208-09, og Aarbog 1928-29 (1930) S. 225-26.

[111]) *Werlauf* l. c. S. 123, Breve fra P. V. Jacobsen, udg. af Julius Clausen (1899) S. 86.

[112]) »Tritogenia« VI (1830) S. 132.

[113]) »Mnemosyne« IV (1833) S. 132 Note **.

[114]) L. c. S. 80 og 81. Da *Abrahams* selv oplyser, at han ikke var »synderlig dreven« i Brorson's Fag Processen, kan der formentlig ikke drages nogen afgørende Slutning fra hans

Dom. I Oberst *Jacob Thode Ræder's* Barndoms- og Ungdomserindringer (Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist XVI 1912) S. 104 beretter Forfatteren om en Broder, der blev chikaneret af Brorson ved Examen og som Følge heraf fik anden Karakter!

115) 1793 S. 193-201, 209-16, 1796 S. 726-28, 769-98, 801-10, 829-32, 1797 S. 741-52, 762-66.

116) Jfr. *Riisbrigh's* Afhandling i Videnskabernes Selskabs Skrifter II, 1 Hæfte (1803) S. 62 ff.

117) *A. S. Ørsted:* Af mit Livs og min Tids Historie I (1851) S. 20. *Hornemann's* »Deduktion af Retsbegrebet« er trykt i »Astræa« I (1797) S. 241-44 og »Hvori bestaar den moralske Frihed?« l. c. III (1800) S. 464-74.

118) *Schlegel's* Selvbiografi i »Solennia Academica« (1790) S. 15-16.

119) Dr. juris 1790 med Afhandlingen »De discrimini inter possessionem bonæ et malæ fidei ejusque effectu civili secundum juris Romani principia«.

120) Ogsaa indrømmet af *Orla Lehmann* i den stærkt pebrede Skildring af Schlegel i »Efterladte Skrifter« I (1872) S. 27-29. Den »Nonchalance«, Lehmann finder hos den aldrende Schlegel, antydes paa et andet Punkt i »Udvalg af Laurids Engelstofts Skrifter« III (1862) S. 382.

121) I sine glimrende skrevne »Lebenserinnerungen« I (Stuttgart & Leipzig 1902) klager *von Mohl* selv derover.

122) *Lehmann* l. c. S. 28.

123) Jfr. *Schlegel's* Betragtninger af den kritiske Filosofi og kritiske Bedømmelser af Fichte's Naturret i »Astræa« I (1797) S. 51-199.

124) *Schlegel's* »Antikritik« fulgte som Tillæg til Nr. 15 af Lærde Efterretninger S. 1-15 med Ørsted's Svar S. 15-16, jfr. ogsaa Ørsted i Juridisk Arkiv VII (1806) S. 185-98 og XI (1807) S. 162-202. Schlegel's Allokution til Ørsted ved dennes Doctorpromotion i »Solennia Academica« 1815 S. 60-61 er paafaldende kølig.

125) *Ørsted:* Af mit Liv I S. 36.

126) Jfr. hertil *Orla Lehmann's* skarpe Ord om dette Fejlgreb l. c. S. 28-29. Schlegel's »Statistisk Beskrivelse af de fornemmeste europæiske Stater« (I 1793) II — de danske Staters politiske Forfatning — sluttede 1796 med første Hæfte.

127) Jfr. *Schlegel* i »Astræa« I (1797) S. 345-488.

128) *Ørsted* l. c. S. 48 og 65.

129) Se *Yngvar Nielsen:* Bidrag til Norges Historie i 1814. Afhandlinger og Aktstykker I (Oslo 1882) S. 231-38.

130) »Astræa« III (1800) S. 1-117 og S. 249-50; Sir William Scott's Dom l. c. S. 118-51. Oversat paa Engelsk bl. a. af Jens Wolff, paa Fransk af De Juge.

131) Det blev anmeldt af Schlegel's retshistoriske Successor *J. L. A. Kolderup-Rosenvinge* i »Maanedsskrift for Litteratur« III (1830) S. 535-58, IV (1830) S. 28-63, 221-30, 357-78.

132) Trykt i forkortet Oversættelse i »Astræa« II (1799) S. 168-249.

133) L. c. IV (1802) S. 371-95.

134) *Bardenfleth:* Livserindringer (1890) S. 25-26. Jfr. en drastisk Ytring af Prinsen om Schlegel's Undervisning refereret i Breve fra P. V. Jacobsen. Udg. af Julius Clausen (1899) S. 168 Note 1.

135) *Bornemann's* Doctorvita i »Solennia Academica« 1815 S. 29 . . . poëtas recentiores, itineraria et fabulas romanenses legendo tempus consumsi.

136) »Minerva« December 1712 S. 400-12.

137) »Minerva« Oktober 1795 S. 53-67.
138) L. c. Januar 66-98.
139) *Kr. Arentzen:* Baggesen og Oehlenschläger II (1871) S. 288 med Note *.
140) I »Krigssang for Søefolket« (1801).
141) Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1807 S. 289-306. Ogsaa som Særtryk.
142) »Astræa« (1805) S. 209-22.
143) I »Solennia Academica« S. 29 nævner *Bornemann* foruden *Nørregaard* og *Eggers,* »maxime tamen clarissimi Schlegel . . . cujusque cum de jurisprudentiæ in nostra Universitate studio, tum de me singulatim merita publice profiteri lætor«.
144) *C. Otto:* Af mit Liv, min Tid og min Kreds (1879) S. 100-101, *Fr. Hammerich:* Et Levnetsløb I (1882) S. 191-92.
145) *Aage Friis:* D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864 (1914) S. 5-6.
146) *Bornemann's* Prøveforelæsning 1798 l. c. S. 144-67.
147) L. c. S. 170-225.
148) »Astræa« II S. 275-365, 379-468, III S. 175-243, 251-378. »Minerva« for Marts 1802 S. 271-353.
149) Overfor kritiske Indvendinger i »Dansk Litteratur-Tidende« for 1818, Nr. 18 S. 273-84, og Nr. 19 S. 293-303 tog han til Genmæle i »Nyt juridisk Arkiv« XXII (1818) S. 191-207.
150) Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1805 II S. 426-65 og l. c. XI (1815) S. 285-336.
151) L. c. for Juli 1800 S. 32-72.
152) *Orla Lehmann* l. c. I S. 30.
153) Om hans Straffeteori se *F. C. Bornemann:* Samlede Skrifter III (1866) S. XXXIII-XXXIV, *C. Goos:* Indledning til den danske Strafferet (1875) S. 39 og 45.
154) *Alf Ross:* Virkelighed og Gyldighed i Retslæren (1934) S. 49.
155) Erindringer af mit Liv (1910) S. 35, 37, 61, 118, 138-39.
156) Af mit Levnet I (1883) S. 19, 80-82.
157) Jfr. den malende Skildring i *Robert von Mohl's* ovenfor nævnte »Lebenserinnerungen« I S. 26 ff.
158) *Ørsted:* Af mit Liv I (1851) S. 22. I sin vistnok lidet kendte Selvbiografi i »Solennia Academica« (1815) S. 24-29, hvor han S. 25 omtaler sine akademiske Lærere, Nørregaard, Schlegel og Hurtigkarl, fremhæver han særlig Schlegel som den kritiske Filosofis Repræsentant.
159) Saaledes med Rette *Vilhelm Andersen* i Illustreret dansk Litteraturhistorie III (1924) S. 119. I »Ude og Hjemme« IV (1880-81) S. 243 kalder *G. Brandes* A. S. Ørsted den betydeligste af de to Brødre, i »Mennesker og Værker i nyere evropæisk Literatur« (1883) er indskudt et »maaske« foran det citerede Adjektiv!
160) *Baden* l. c. S. 68.
161) *Kåre Foss:* Ludvig Holbergs naturrett på idéhistorisk bakgrunn (Oslo 1934) S. 333. Naar i Forbigaaende sagt samme Forfatter slaar til Lyd for en udtømmende og upartisk Fremstilling af Naturrettens Historie, er jeg saa meget mere enig heri — omend det vistnok vil være umuligt for nogen at give en »udtømmende« Skildring heraf — som jeg forlængst baade i Forelæsninger og andetsteds, f. Ex. i mit Foredrag »A. S. Ørsted

som Retslærd« (1927) S. 32 ff. har peget paa Naturrettens vældige Betydning i den menneskelige Kulturs Historie. Om Ancher's Syn paa Holberg se Fortalen til 1ste Bind af Lovhistorien.

ANDET AFSNIT: ANDERS SANDØE ØRSTED.

[1]) *August Baggesen:* Jens Baggesens Biographie III (1853) S. 252.

[2]) Jfr. mit Radioforedrag: A. S. Ørsted's Liv og Virksomhed (1936) S. 9-10.

[3]) Jfr. *Lange's* Skildring af H. V. Bissen i Dansk biografisk Lexikon II (1888) S. 316-17, jfr. ogsaa *H. Høffding:* Danske Filosofer (1909) S. 80. Det har vel ganske simpelt været en for Ørsted karakteristisk Stilling, som ogsaa genfindes i Eckerberg's Billede af ham fra 1821, der har afstedkommet Lange's Ytring. Om Ørsted's Lovfortolkning se en tilsvarende Misforstaaelse i *G. Brandes:* »Levned. Barndom og første Indtryk« (1905) S. 109-10.

[4]) Denne kunde efter *Martensen's* Udsagn i sine Konsekvenser næsten virke generende, se *H. Martensen.* Af mit Levnet III (1883) S. 9.

[5]) Jfr. *Ørsted's* næsten rørende-elskværdige Udtalelser om dette Ungdomsarbejde i »Af mit Liv« I (1851) S. 25-27. Det var om denne Bog, at den skarpe Criticus *Peder Hjort* indleder Fortalen til »Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænkemaades og Dannelses Historie. Kirkelig-etisk Afdeling: 1ste Hefte« (1856) S. V med følgende Bekendelse: »Jeg glemmer aldrig den milde Glæde, jeg følte, den første Gang at *Tænkning* vaagnede hos mig; det var under Læsningen af Ørsteds Ungdomsskrift om Dyds- og Retslærens Princip, og jeg var den Gang halvandet År gammel Student ...«

[6]) I et »Anhang« I S. 91 ff. underkaster han saaledes *Johannes Boy's* »Statens Ven« en kritisk Aareladning.

[7]) Sin Taknemmelighedsgæld til Kant glemte Ørsted dog aldrig, l. c. S. 35-36.

[8]) Jfr. i det hele *Fr. Dahl:* A. S. Ørsted som Retslærd S. 32 ff.

[9]) Eunomia I (1815) S. 94-145.

[10]) I sin Anmeldelse af *Søren Hempel:* Min Mening om den nye Trykke-Forordning af 27nde September 1792 i »Kjøbenhavnske lærde Efterretninger« for Aar 1799 Nr. 41 S. 641-55, Nr. 42 S. 656-69 bebuder Ørsted S. 668-69 det her omtalte Skrift. Det er heri, at han bl. a. — S. 87 — fastslaar, at Retsloven i Naturstanden mangler baade praktisk Gyldighed og teoretisk Bestemthed, og at der altsaa intet Retsforhold gives i denne Stand, og at Retsbegrebet først i Staten faar Bestemthed og Virksomhed.

[11]) Eunomia I S. 1-38.

[12]) L. c. S. 39-93.

[13]) L. c. S. 4.

[14]) Jfr. i det hele *Dahl* l. c. S. 36.

[15]) Ørsted: Af mit Liv I S. 145 ff.

[16]) I en Kronik i »Nationaltidende« af 2onde December 1928 har Nedskriveren af disse Linier, ihukommende en Ytring af *F. C. Sibbern* foranlediget ved et Spørgsmaal af *S. Kierkegaard,* se *H. P. Barfod's* Udgave af Søren Kierkegaard's »Efterladte Papirer. 1833-1843« (1869) Notitser S. LIII, lanceret den Antagelse, at Ørsted's Lære ogsaa har udøvet Indflydelse paa hans beundrende Discipel Sibbern, der selv har udtalt, at al hans Filosofi gik ud paa at studere Liv og Virkelighed, om Sibbern's retsfilosofiske Udvikling se nu *J. Himmelstrup's* Monografi »Sibbern« (1934) S. 35-38.

17) »Solennia Academica« 1815 S. 26, Af mit Liv I S. 37.

18) I Tidsskrift for Retsvidenskab XIV (1901) S. 230-37 har N. Lassen meddelt en af Ørsted's Højesterets-Voteringer.

19) Af mit Liv I S. 189. Medens Ørsted's Virke som Dommer er gjort til Genstand for et selvstændigt Skrift af Højesteretspræsident *Troels G. Jørgensen:* »Anders Sandøe Ørsted som Dommer« (1928), er Ørsted's Gerning som administrativ Embedsmand og Generalprokurør og som Lovgiver endnu hverken arkivmæssig undersøgt eller fremstillet.

20) Jfr. *Ørsted's* »Betragtninger over Danmarks nuværende Pengevæsen« i Eunomia I S. 337-599, og hertil *Erich Müller:* »Intet Stridsskrift mod Etatsraad Ørsted, Pengevæsenet angaaende« (1817) samt Ørsted's Ripost »Over Grundejernes og Capitalisternes Stilling i Forhold til hinanden, ved Udløbet af den lovbestemte Henstand med omskreven Gield« (1817), *J. Wilcke:* »Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler. Møntvæsenets Sammenbrud og Genrejsning 1788-1845« (1929) S. 265 ff. og 298 ff. Sammenlign *Fr. Dahl:* L'œuvre juridique d'A. S. Örsted (1934) S. 12-13. Ogsaa Ørsted's Virke som Nationaløkonom venter endnu paa sin Monografi, jfr. om Besvarelsen af en herhenhørende Prisopgave Universitets-Festskrift af November 1934 S. 182-85.

21) *Fr. Dahl:* Frederik VI og A. S. Ørsted i 1826 (1929) S. 191-92.

22) Philosophisk Repertorium II (1798) S. 273-317, 353-68, 385-400 (ogsaa som Særtryk). I »Solennia Academica« S. 25-26 beretter Ørsted selv om denne Periode i sit Liv: »Eodem anno (ɔ: 1798) juventis sui confidentia fervidusque amor philosophiæ criticæ me induxit ad plura literaria conanima . . . Omnia istæ ætatem minus maturam prodere, vix opus est ut annotam. Si quod horum præ ceteris esset memorandum, nominerim longiorem dijudicationem criticam libelli . . . »Jesus og Fornuften« . . .«

23) Under Skildringen af *Algreen-Ussing* er omtalt Ørsted's fuldtberettigede Paatale af dennes frimodige Benyttelse af Ørsted's Værker. I Fortalen til Bind III af Supplementet til Nørregaard S. IX taler Ørsted selv om »nogen Bitterhed« fra hans Side overfor en fremsat Indvending, men haaber, »at man tillige vil finde denne Bitterhed retfærdiggjort ved Indvendingens Forkeerthed, om man end ikke erindrer sig den, som jeg skulde mene, lidet passende, fornemme Tone, hiin Forfatter (ɔ: Schlegel) stedse har paataget sig, naar han har omtalt mine Arbejder.«

24) *Marcus Rubin:* Frederik VI's Tid fra Kielerfreden til Kongens Død (1895) S. 495.

25) L. c. S. XV-XVI: »Det er overalt en yderst urigtig, skjøndt maaske temmelig herskende, Forestilling, at de videnskabelige Retsforskninger skulde gjøre Retspleien mindre fast og sikker, end den vilde være, naar Videnskaben ikke blandede sig heri. Saafremt ingen videnskabelig Lovkyndighed gaves, saa vilde der blive en ubegrænset Leilighed for den vilkaarlige paa Lykke og Fromme grebne Menen, hvorved al Ret vilde vakle. En efter en streng Methode fremskridende Videnskab kan ene forjage denne vilkaarlige Menen; men Grundvolden for denne Videnskab maa ikke være en abstract Philosophie, hvorimod Lovforskeren bør søge, med nøie Kundskab til Lovene og de historiske Hjelpemidler for deres Forklaring, at foreene et omfattende practisk Bekjendtskab med de Retsforholds Natur, som Lovene gaae ud paa at ordne.«

26) L. c. S. I ff., jfr. *Fr. Dahl:* Frederik VI og A. S. Ørsted i 1826 S. IX ff.

27) Juridisk Arkiv Nr. 1-2 udg. af Chr. Krogh, 3-30 af Ørsted 1804-12. Med Realregister af Chr. Rothe, Nyt juridisk Arkiv I-XXX 1812-20. Med Realregister af Chr. Rothe 1823, Juridisk Tidsskrift I-XVI 1820-30, forts. af P. G. Bang, J. O. Hansen og Kolderup-

Rosenvinge, Arkiv for Retsvidenskaben I-VII 1824-31. Med Sagregister af S. J. Gudenrath 1840.

28) *J. Nellemann:* Indledning og Procesretten (1885) II, *H. Øllgaard:* Privatretten (1887) III, *C. Goos:* Moral- og Retsfilosofien samt Strafferetsvidenskaben. 1ste Halvdel: I. Morallære. II Almindelig Retslære (1904). 2den Halvdel III Strafferetslære (1906).

29) Jfr. ogsaa samme Forfatter i Tilskueren I 1928 S. 145-54, og 1936 S. 196-207.

30) Jfr. Ørsted's Afhandling i Eunomia I (1815) S. 1-38: »Om Regjeringens Ret til at ophæve eller forandre Stiftelser, som private Mænd have oprettet«.

31) L. c. S. 17 Note *.

32) Trykkefrihedsskriftet I (1801) S. 4.

33) I-II (Erfurt-Chemnitz 1799-1800).

34) Jfr. den af den tyske Kriminalist *Anton Bauer* hævdede i Skriftet: »Die Warnungstheorie nebst einer Darstellung und Beurtheilung aller Strafrechtstheorien« (Göttingen 1830).

35) L. c. VIII S. I-VIII og S. 1-117.

36) L. c. S. 118-54.

37) L. c. IX, 2. H. (1824) S. 204-75, X, 1. H. (1825) S. 1-52, X, 2. H. S. 121-53; Striden, der oprindelig førtes i de urbaneste Former, antog efterhaanden en noget anden Karakter, jfr. Howitz' Indlæg »Determinismen eller Hume imod Kant« (1824) og »Ultimatum, angaaende Determinismen og Etatsraad Ørsteds Fortsatte Bemærkninger om Samme« (1825). Sibbern's Indlæg findes i Juridisk Tidsskrift IX, 1 H. S. 1-10, Brandis' l. c. VIII, 2. H. S. 205-17, P. Hjort samlede forskellige Smaaskrifter under en Fællestitel »Læren om Villiens Frihed, Forsvaret imod en Mediciners Angreb« (1825). Se om Fejden i det hele *H. Høffding:* Danske Filosofer (1909) S. 81-88, *Oluf Thomsen:* F. G. Howitz (1879-1926) og hans Strid om »Villiens Frihed« (1924) og hertil *Fz. Dahl* i »Svensk Juristtidning« XI (1926) S. 291-92.

38) Jfr. *C. Goos:* Den danske Strafferets specielle Del II (1895) S. 288.

39) L. c. V (1822) S. 345-74 og 625-77.

40) Jfr. Juridisk Tidsskrift VI, 1. H. (1823) S. 178-268, 2. H. S. 1-136.

41) L. c. XI 1. H. (1825) S. 195-284, 2. H. S. 131-174, »Neuer Beitrag zu den Verhandlungen über Gegenstände der Strafgesetzgebung in einer Rechtferdigung meiner Critik des neuen Bayerischen Entwurfs« (1826). Jfr. i det hele *Fz. Dahl:* Frederik VI og A. S. Ørsted i 1826 S. 174-76 Note *. Sammenlign ogsaa *Gustav Radbruch:* P. J. A. Feuerbach (Wien 1934) S. 164, der, saavidt ses, som den første i tysk Retslitteratur omtaler denne bitre Fejde.

42) Om *Ørsted's* personlige Forhold til udenlandske Fagfæller er hidtil saa godt som intet bekendt. Jfr. *Fz. Dahl* i Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung XXXVII (1916) S. 512 med Note 4. I et Brev af 2onde Juli 1843 til sin Hustru skriver *H. C. Ørsted,* at han havde haft en Samtale med Savigny, der »talte om min Broder, ganske som jeg kunde ønske det, og medgav mig mange Hilsener til ham,« og det samme gjorde A. W. Heffter, se Breve fra og til H. C. Ørsted II (1870) S. 174. Heffter kan iøvrigt have truffet Ørsted, da han som Repræsentant for Universitetet i Berlin 1836 overværede Reformationsfesten i København, se E. C. Werlauff: Erindringer af mit Liv (1910) S. 131.

43) Genoptrykt med Kommentar i *Fz. Dahl:* Frederik VI og A. S. Ørsted i 1826. S. 1-115.

[44]) Jfr. ogsaa Radioforedraget »Anders Sandøe Ørsted's Liv og Virksomhed« (1936) S. 20 ff.
[45]) S. 179-90.
[46]) Privatretlige Skrifter i Udvalg. 1ste til 2den Afdeling (1930), Strafferetlige I-II (1931), Processuelle (1932), Blandede Skrifter (1933), Moralfilosofiske (1936).

TREDIE AFSNIT: FORFATTERNE EFTER ØRSTED.

[1]) Naar det af *Orla Lehmann's* livfulde, men meget subjektive og ikke altid nøjagtige Skildring af det daværende juridiske Fakultet i »Efterladte Skrifter« I (1872) S. 33 synes at fremgaa, at man som Diogenes med Lygten har spejdet efter Ærnner »for at afhjælpe den store Trang til nye Kræfter,« og at man derfor »tyede« til J. O. Hansen og P. G. Bang, er hertil at bemærke, at Bang paa ganske normal Vis efter sejrrig bestaaet Konkurrence med J. C. Kall 1830 blev Hurtigkarl's Efterfølger, medens Hansen, der i 1826 var blevet tilforordnet for et Tidsrum af 3 Aar at tiltræde det juridisk-praktiske Selskabs Forstanderskab, simpelthen efter Ansøgning afløste Chr. Brorson i den ene af hans Dobbeltstillinger efter hans Afgang 1828.
[2]) Lignende Udtryk bruges i den af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler den 2onde Marts 1828 nedlagte Forestilling.
[3]) Det fortælles, at da en af Hansen's Kontorchefer engang sagde til ham, at han dog ikke kunde tilskrive sig Æren af, hvad Hartmann kunstnerisk var bleven til, svarede Hansen: »Ja, det kan De sgu ikke vide; hvilken Indflydelse fornuftig Tænkning og sund Logik har haft paa ham og hans Kunst, ved hverken De eller jeg!« Og heri giver Hartmann ham Ret. Jfr. *Angul Hammerich:* J. P. E. Hartmann (1916) S. 21-22, *William Behrend:* J. P. E. Hartmann (1918) S. 29.
[4]) Om Hansen's Udenlandsfærd er, saavidt vides, intet bekendt. Af et Brev af 20. September 1826 fra A. S. Ørsted til F. J. Kaas fremgaar det, at han bl. a. har opholdt sig i Bayern og der truffet sammen med P. A. J. v. Feuerbach, se *Fz. Dahl:* Fr. VI og A. S. Ørsted i 1826 (1929) S. 182-83. Det kan efter det foreliggende ikke ses, om og i bekræftende Fald hvilken Indflydelse den har haft paa Hansen's videnskabelige Syn og Indstilling.
[5]) 1819 S. 1-154. Heraf fylder Ørsted's Fortale S. 1-8. Det fremkaldte 1821 »Nogle Bemærkninger« af Toldkasserer *J. Dall.*
[6]) Udvalg af Breve (1867) Side 85 Note 1.
[7]) Orla Lehmann l. c. S. 33.
[8]) S. 333-40.
[9]) I S. 129, jfr. *Fz. Dahl* i Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung XXXVII (1916) S. 518. I Forbigaaende sagt rammer Lehmann's Karakteristik af Bang kun Overfladen af dennes Væsen og Betydning, jfr. som en betegnende Modsætning til hans Spot over Bang's jævne og ligefremme Væsen, l. c. S. 34-35, *Moritz Hartmann:* Bilder und Büsten. 2te Ausg. (Berlin 1862) II S. 308, Gesammelte Schriften III (Stuttgart 1873) S. 503.
[10]) Oversat i »Nyt juridisk Arkiv« XXVIII (1819) S. 1-126.
[11]) De fire af dem ere trykte i »Juridisk Tidsskrift« XVII (1831) S. 1-124. Bang's Medansøger, den senere Birkedommer og Birkeskriver *Johan Christian Kall* (1795-1858) udgav ogsaa sine »Prøveforelæsninger« 1830. Han offentliggjorde — foruden Tidsskriftafhandlinger

o. a. — Licentiatafhandlingen »Observationes de fideicommissis familiarum Danicis« (1811) med P. G. Bang som Respondens, »Systematisk Fremstilling af den almindelige Privat-Ret« I (1825) og Disputatsen »Observationes de Jure non scripto, inter cives subditis secundum rei naturam vigente, accedente eiusdem argumenti adumbratione ex jure Danico« (1828).

[12]) Her bortses fra *Thomas Clitau* (c. 1695-1754): »Overeensstemmelse og Forskiæl imellem den Romerske og Danske Ræt. Eller Kiærnen af Pandecterne og den ganske Romerske Ræt« (1736). Bang's Værk efterfulgtes af den yderst knappe, sammentrængte og blodløse »Lærebog i den romerske Privatret til Brug ved Forelæsninger« (1851) af *C. C. Hall,* der 1840 blev Licentiatus juris med Afhandlingen »De indiciis eorumque vi ad probationem in causis poenalibus efficiendam«, fra 1847-54 knyttet til Universitetet som Lærer i Romerret — og senere atter af *Aagesen's* og *Jul. Lassen's* Arbejder. Om Professor og Overappellationsretsraad *Georg Christian Burchardi* (1795-1882), der i »Maanedsskrift for Litteratur« XII (1834) S. 146-60 anmeldte 1ste Bind af Bang's Bog, jfr. Forerindringen til 2det Bind S. IV-V, se *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Leksikon 2den Udg. IV (1934) S. 360-61. I et Brev af 12te Maj 1833 til Kolderup-Rosenvinge skriver N. Falck, at han finder Bang's Lærebog at være altfor stor, se *M. Liepmann:* Von Kieler Professoren (Stuttgart & Berlin 1916) S. 141.

[13]) 1814 bestod han Officersexamen som Nr. 1 og fik en Æressabel, se Major *Jacob Thode Ræders* Barndoms- og Ungdomserindringer (1912) S. 116-17. Ifølge disse Erindringer, hvori Scheel oftere omtales, var det ganske »tilfældigvis«, at han vandt Prisen og han talte ogsaa senere beskæmmende derom!

[14]) *Ræder* l. c. S. 205-06.

[15]) »Solennia Academica« (1828) S. 26: Diffiteri tamen non debeo, præter illos Professores jurisconsultum facile celeberrimum, omni mea laude longe superiorem, Dr. jur. u. Oersted . . ., *egregiis, quos scipsit, libris* magistrum mihi fuisse summe colendum. Scheel's Doctorvita i Acta solennia (1837) S. 55-56 giver derimod ikke yderligere Bidrag til hans videnskabelige Udvikling.

[16]) Jfr. *Scheel's* »Udkast til Lov om Søfarten« (1873) Forordet S. 1.

[17]) Jfr. *O. A. Borum:* Personalstatutet efter dansk og fremmed Ret (1927) S. 379 ff. — *H. Sylow's* Bemærkning i »Studier paa Civilprocessens Omraade med særligt Hensyn til vor forestaaende Procesreform«. 1ste Række (1880) S. 6 om Scheel's Forhold til Savigny synes at kunne misforstaas.

[18]) Medens det falder udenfor Rammerne for nærværende Fremstilling at gøre Forfatternes legislative Virke til Genstand for en udførligere Omtale, skal det blot her nævnes, at Scheel 1842 blev Medlem af Kommissionen til Udarbejdelse af en ny Rettergangslov for Landetaten, 1849 af Kommissionen ang. Love for Søetaten, 1850 af Kommissionen ang. en ny Straffelov, og at han i det nævnte Aar udgav en Række »Foreløbige Udkast« og »Udkast til den af Kommissionerne omfattede land- og sømilitære Lovgivning«; den militære Straffelov af 7ende Maj 1881 byggede i det væsentligste paa et af Scheel 1867 offentliggjort »Udkast til Straffelov for den danske Krigsmagt«. Konventionen af 2den April 1850 og Tyendeloven af 10ende Maj 1854 var Scheel's Værk; ogsaa Rigsretsloven af 3dje Marts 1852 skyldes for en stor Del hans prøvede Pen.

[19]) *C. P. N. Petersen*'s »Haandbog i den danske Militairret« (I-III, 1-2 1829-33), hvis nærmeste Forgængere vare *L. J. Krohn:* »Forsøg til den Danske Krigs-Ret« (1799), *P. Rosen-*

stand-Goiske: »Krigsret for den danske Landmagt« (I-II 1799 og 1801) og *A. Paysen:* »Den danske militaire Criminalrets Grundsætninger« (Rendsborg 1819).

[20]) *L. M. B. Aubert* i Tidsskrift for Retsvidenskab I (1888) S. 368.

[21]) L. c. S. V.

[22]) Fra hans Professortid skriver sig hans Universitetsprogram fra 1843 »De abrogatione juris potioris, chirographariis creditoribus præ creditoribus sine chirographis in bonis debitorum competentis«.

[23]) I et utrykt Brev af 9ende December 1833 — Ny kgl. Samling 3101 — som ikke var nærv. Forfatter bekendt, da han skrev sin Biografi af Algreen-Ussing i Dansk biografisk Leksikon I (1933) S. 246-49, udtaler *Chr. Paulsen* bl. a. følgende til *Kolderup-Rosenvinge:* »Iøvrigt har jeg ret ærgret mig over den uvidenskabelige Sands, der har viist sig i disse Angreb, ogsaa i A. Ussings; som om det juridiske Studium ikkun havde til Hensigt at indprente Studenterne den gjeldende Ret ikke at vise deres Dannelse og derved frembringe den grundigere Indsigt i den, ikke at betragte Retsvidenskaben fra dens høiere Standpunkt, dens sidste Grunde, dens store Maal overhovedet!

Et praktisk Hoved er Ussing, og det er jo godt nok, men uvidenskabelig ogsaa hvilket hans Criminalret beviser. Paa hvilke Afveie vilde dog i vor Retstilstand den blotte Praxis komme, naar den ikke i Theorien havde en Støtte!..«

[24]) Om dette berømte Forsvar for Determinismen, der ogsaa tildrog sig *Goethe*'s Opmærksomhed — Sämtliche Werke. Jubiläums-Ausgabe XXXVI S. 63-66 — se nærmere *E. Landsberg:* Geschichte der Deutschen Rechtswissenschaft 1ste Halvbind-Text (München & Leipzig 1898) S. 393-94 og *Karl von Zahn:* Karl Ferdinand Hommel als Strafrechtsphilosoph und Strafrechtslehrer (Leipzig 1911) S. 96 ff., jfr. ogsaa *Fr. Dahl* i Salmonsens Konversationsleksikon 2den Udg. XI (1921) S. 697.

[25]) Om *Hans Marius Svane* (1800-1828), der sammen med Algreen-Ussing endvidere udgav den forkastede Prisafhandling »Natur og Kunst. Et philosophisk-poetisk Forsøg« (1820) med den mod Oehlenschläger rettede Dedikation til Schack Staffeldt: »Helliget vorde dit Navn!«, se nærmere »Blade af en Families Krønike (Slægten Swane)« (Memoirer og Breve, udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist XXXIX 1923) navnlig S. 110-22.

[26]) I første Bind S. 602-40 findes nogle typiske Algreen-Ussing'ske »Ogsaa nogle Bemærkninger om det juridiske Studium ved Kjøbenhavns Universitet«, nærmest foranledigede ved F. E. Elberling's »Sendebrev« til A. B. Rothe af 1833.

[27]) L. c. S. 225-40, 241-55, 266-72. Jfr. hertil Ussing's Svar i »Bibliothek for dansk Lovkyndighed« I S. 113-49.

[28]) L. c. S. 65-83, S. 119-46, Larsen's Samlede Skrifter IV Afdeling. Blandede Skrifter (1861) S. 1-42.

[29]) Nordisk Universitets-Tidsskrift III, 1ste Hæfte (1857) S. 228.

[30]) L. c. S. 229.

[31]) I sin i det hele træffende, dog hist og her noget overdrevne Biografi af Gram i 1ste Udgave af Bricka: Dansk biografisk Lexikon VI (1892) S. 166.

[32]) Historisk Tidsskrift V Række I (1879) S. 363-432 og III (1881-82) S. 701-12; Bemærkningerne vare fremkaldte ved nogle Oplysninger af *C. Heise* l. c. S. 328-30.

[33]) Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen 1883 S. 179-90. At Fru *Johanne Luise Heiberg* i 3die Udgave af sin Bog »Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg« (1883, S. 302) hilste en Medkæmper som Nellemann

velkommen, er ikke til at undres over; paa den anden Side tales der i *H. Schwanenflügel*'s »Peter Andreas Heiberg« (1891) S. 498 om »juridisk Tartufferi« og særlig skarpt *Erik Henrichsen:* »Mændene fra Forfatningskampen« (1913) S. 259 ff., hvis Skildringer af Nellemann — som ogsaa af Matzen — iøvrigt maa benyttes med megen Varsomhed, navnlig ved den sidste *juridiske* Karakteristik mindes man Biskop N. Fogtmann's bekendte Dom om et af N. F. S. Grundtvig's »Frisprog«: »Ret i nogle »Poster«, men Uret i alle Maader«!

Under Mærket a+b tog Nellemann i »Dagbladet« Nr. 175 og 176 for 2den og 3die Juli 1891 til Genmæle mod *N. Lassen*'s Opfattelse af Struensee-Dommen som vel realiter grundet, men ikke formaliter tilstrækkelig motiveret med Hensyn til Anklagen mod Struensee for Usurpation af den kongelige Myndighed

[34]) L. c. 1867 S. 753 ff. (Plakat af 16. September 1778), 1868 S. 1 ff (Mundtlig Rettergang i civile Sager), 1870 S. 1107 ff. (Forordn. 13de Januar 1792), 1874 S. 1 ff. (den tyske Civilproceslov).

[35]) Jfr. ogsaa hans Afhandling om Akkordbestemmelserne i Konkurslovforslaget i »Ugeskrift for Retsvæsen« 1872 S. 324 ff.

[36]) Medens Nellemann's politiske Gerning ikke skal behandles her, kan af hans statsretlig-politiske Forfattervirksomhed nævnes Brochurerne »Den foreløbige Bevillingslov af 12te April 1877. Af en gammel Jurist« (1877. Oprindelig trykt i »Berlingske Tidende«) og hans Indlæg i »Berlingske Tidende« Nr. 206 og 207 af 5te og 6te September 1882 mod den af *J. N. Madvig* forfægtede Nej-Teori, jfr. Madvig's tvende Piècer af 1882 »Bemærkninger om Landsthingets og Folkethingets indbyrdes Stilling ved Behandlingen af Finansloven med særligt Hensyn til den sidst afsluttede Rigsdagssamling« og »Endnu et Par Ord om Landsthingets og Folkethingets forenede Bevillingsret eller om den saakaldte Nei-Theori. Et Svar til en Indsender i Berlingske Tidende«.

[37]) *Erik Henrichsen* l. c. S. 258, jfr. S. 267-68 om Nellemann's Lærebøgers *akademiske, slæbende* Bogsprog!

[38]) *Deuntzer* i »Spejlet« Nr. 4 for 13de Juli 1902 S. 76, *N. Lassen* i Erindringer I (1918) S. 224.

[39]) *Hans Kaarsberg:* Memoirer. Person- og Tidsbilleder (1921) I S. 259.

[40]) *J. Benzon-Buchwald's* »Kongeriget Danmarks Statsret. 1ste Del. Statsforfatningsret« udkom saaledes 1846.

[41]) Se *Ørsted*'s skønne Mindeskrift om Rosenvinge i Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger i Aaret 1850 S. 97-124. Her citeret efter Særtrykket S. 4-5.

[42]) L. c. VII (1814) S. 175-258, VIII (1814) S. 162-85.

[43]) Trykt i omarbejdet Skikkelse paa dansk i »Nyt juridisk Arkiv« XIV (1816) S. 1-154.

[44]) Oversat af J. C. Kall og trykt l. c. XXI (1818) S. 112-235, XXII (1818) S. 1-63.

[45]) *Lehmann* l. c. S. 31-33.

[46]) Under Titel: »Grundriss der dänischen Rechtsgeschichte« (Berlin 1825). Om *Carl Gustav Homeyer* (1795-1874), der udgik fra Savigny's og Eichhorn's Skole, se min Biografi i Salmonsens Konversationsleksikon XI (1921) S. 695 og det der citerede.

[47]) Det Skandinaviske Litteratur-Selskabs Skrifter XVII (1820) S. 181-285 — ogsaa som Særtryk — og Indledningen til 4de Del af Udgaven af gamle Love S. IX ff.

[48]) L. c. XX (1823) S. 95-150 — ogsaa som Særtryk.

[49]) Videnskabernes Selskabs Skrifter VII (1841) S. 1-19, ogsaa som Særtryk. L. c. 5te Række I (1847) S. 95-151 — ogsaa som Særtryk.

[50]) *J. C. H. R. Steenstrup:* Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801-1863) (1889) S. 385.

[51]) Jfr. den nyeste Tid *P. Skautrup* l. c. S. X-XII. Naar denne Forfatter ved at fremhæve Ancher's Udgave paa Rosenvinge's Bekostning l. c. S. X Note 1 udtaler, at der saaledes ingen Grund er for Rosenvinge til »triumferende« at opregne ialt 15 Læsefejl hos Ancher, synes det i Anførselstegn satte Ord ikke betegnende, al den Stund Rosenvinge blot konstaterer Fejlene rent objektivt, tilmed vilde en saadan Tone ikke harmonere med den Respekt, Rosenvinge altid lægger for Dagen for Ancher, ej heller med Rosenvinge's hele fine og ægte videnskabelige Færd.

[52]) Jfr. *Steenstrup* l. c. S. 383.

[53]) »Danske Magazin« III R. I 1842 S. 177-221. Ogsaa som Særtryk.

[54]) *Steenstrup* l. c. S. 384-85, *C. Molbech* i »Historisk-biografiske Samlinger, og Bidrag til den danske Sprog- og Litteraturhistorie i ældre og nyere Tid« (1851) S. 469-70. Molbech's »Mindeord« om Rosenvinge l. c. S. 466-76 er sammen med Ørsted's ovenfor Note 41 anførte Mindeskrift talende Vidnesbyrd saavel om Rosenvinge's videnskabelige Værd som om hans sjældne Personlighed.

[55]) Jfr. saaledes en Række Breve fra *N. Falck* til Rosenvinge i *M. Liepmann:* Von Kieler Professoren (Stuttgart-Berlin 1916) S. 141 ff.

[56]) Jfr. *H. O. Lange* i Dansk Tidsskrift 1898 S. 69-102.

[57]) L. c. 1877 I S. 363.

[58]) Jfr. som et Kuriosum *Johannes Fibiger:* Mit Liv og Levned som jeg selv har forstaaet det. Udg. af Karl Gjellerup (1898) S. 225.

[59]) Jfr. *Orla Lehmann* l. c. S. 35-36. Et lysere Barndomsminde fortælles af *Ludv. Chr. Müller,* se Ludvig Christian Müllers Eftermæle (1851) S. 49-50.

[60]) Ifølge »Geheimeraadinde Andræs politiske Dagbøger. Udg. af Poul Andræ« II (1916) S. 17 skulde *P. G. Bang* have været imod denne Udnævnelse, se iøvrigt S. 64 og 65-66, en Udnævnelse, som derimod betragtedes som aldeles nødvendig af *A. F. Krieger,* l. c. I (1914) S. 259-60.

[61]) L. c. S. 36.

[62]) *Gram* i Nordisk Universitetstidskrift III (1857) S. 227-28. Jfr. i det hele Gram's Nekrolog l. c. S. 225-31.

[63]) Jfr. *Larsen*'s Samlede Skrifter. Anden Afdeling. Privatretlige Foredrag I-III Bd. (1857-59) I. Privatrettens almindelige Del. Personretten, Tingsretten. II. Obligationsretten. III. Familieretten, Arveretten og den indholdsrige Anmeldelse af C. F. Normann's Disputats fra 1828 »De jure repræsentationis secundum jus patrium tam antiquum quam hodiernum« fra Maanedsskrift for Litteratur III (1830) S. 206-223 og S. 311-28, S. 466-92. — L. c. Tredje Afdeling I-III Bd. (1857-60). I. Civilprocessens almindelige Del. Forligelsesvæsenet. Voldgift. Værneting. II. Kriminalprocessen og Afhandlingen fra »Juridisk Tidsskrift« XX (1833) S. 165-273 »Om det saakaldte extraordinære Tyvsbevis«, der fik legislativ Betydning ved Forordningen af 8nde September 1841. III. Civilprocessens specielle Del. — Første Afdeling II-III Bd. 1857. II. Forelæsninger over Statsretten. Kongeværdighedens Arvelighed fordum i Danmark. Rigsdage, Landsting og Rigsraad i Danmark. Kongernes Deltagelse i Retsplejen. III. Forelæsninger over den danske Statsret. Om Islands hidtilværende statsretlige Stilling. Om Samforleningsinstitutet og Anvendelsen deraf med Hensyn til Sukcessionen i Hertugdømmet Holsten.

64) *Larsen's* Samlede Skrifter. Første Afdeling. Første Bind (1861) indeholder »Retshistoriske Afhandlinger og Foredrag«.

65) Jfr. *Johs. Steenstrup* l. c. S. 385-87.

66) »Juridisk Tidsskrift« XI 2. H. (1825) S. 183-229. Jfr. *J. Oskar Andersen:* Overfor Kirkebrudet (1917) S. 142 Note 1 og S. 150.

67) »Juridisk Tidsskrift« XIII (1827), 2. H. S. 227-72, XIV, 1. H. S. 1-123, XV, 1. H. (1828) S. 1-100.

68) *C. Molbech's* Nordisk Tidsskrift for Historie, Litteratur og Konst IV (1836) S. 1-47.

69) Udgivet paa Dansk i noget omarbejdet Skikkelse i HistoriskTidsskrift I (1840) S. 241-333.

70) Aftrykt i Historisk Tidsskrift l. c. S. 334-55.

71) Jfr. herimod i det hele *Anna Hude:* Danehoffet og dets Plads i Danmarks Statsforfatning (1893).

72) Se *Knud Berlin:* Islands statsretlige Stilling efter Fristatstidens Ophør I. (1909) S. III-IV, tysk Udgave (Berlin 1910) S. IV.

73) L. c. S. 1-43, oprindelig trykt i »Maanedsskrift for Litteratur« V (1831) S. 65-83, 119-46. De i det foregaaende oftere citerede »Samlede Skrifter« I-X (1857-61) bleve udgivne af F. T. J. Gram, A. F. Krieger og P. A. F. S. Vedel, hvis Navne forøvrigt ikke ere angivne paa Titelbladet. Peter August Frederik Stoud Vedel (1823-1911), fra 1851-58 Universitetslærer, Dr. juris h. c. 1879, Direktør for Udenrigsministeriet, har ikke udøvet noget juridisk, men derimod et historisk Forfatterskab af stort Værd, (Martin Hübner, Grev Lynar, J. H. E. Bernstorff o. a.).

74) Optrykt i *Frederik Barfod's* nordiske Tidsskrift »Folke« I (1859) S. 398-400.

75) *Chr. Paulsen* i »Solennia Academica« (1824) S. 16. Hans Prisskrift fra Göttingen 1818 »Commentatio exhibens Rhodi descriptionem Macedonica aetati«, tilegnet bl. a. hans Ungdomsven Chr. Fr. Elvers, der i sit Skrift »Der nationale Standpunkt in Beziehung auf Recht, Staat und Kirche. Dargelegt in einer Reihe von Aufsätzen aus früherer und späterer Zeit« (Kassel 1845) S. XLVII-XLVIII fra sit tyske Standpunkt nærmere redegør for sit Forhold til Danskeren Paulsen.

76) »De antiqui populorum juris hereditarii nexu cum eorum statu civili, speciatim juris Scandinavici Germanici et Romani ratione habita« I (1822), tilegnet bl. a. C. F. Eichhorn, II (1824) dediceret Hugo, A. W. Cramer og Savigny.

77) Jfr. *Paulsen's* Foredrag fra 1823 »Om Retsvidenskaben« i Samlede mindre Skrifter I (1857) S. 15.

78) Saaledes med Rette *H. Munch-Petersen* i Dansk biografisk Lexikon XII (1898) S. 591-92. Om den sidstnævnte Bog se iøvrigt *Fr. Dahl:* Frederik VI og A. S. Ørsted i 1826 S. XXIII, XXVIII, S. 192-94. Paulsen var en Beundrer af Ørsted, hvis Betydning han klart erkender, se f. Ex. Samlede mindre Skrifter I S. 707 ff.; i de Breve fra Paulsen til Rosenvinge, hvilke opbevares i det kongelige Bibliotek, er det dog nærmest Ørsted som Politiker, han omtaler, i et Brev af 19de Marts 1836 saaledes angaaende Stænderforsamlingen i Roskilde: ».. Ogsaa en Mand som Ørsted er jo eneste i sit Slags, der findes, tør man paastaae, i hele Europa ikke Mage til ham, til en saadan mærkværdig Forening af alle Egenskaber hos en Statsmand, som staaer imellem Regjering og Folk ...«, jfr. ogsaa Brev af 6te Februar 1844. — I det før citerede Værk af *M. Liepmann:* Von Kieler Professoren (1919) findes foruden et enkelt Brev fra Paulsen ogsaa andre Bidrag til hans Karakteristik.

79) *Graae's* trykte Tale (Flensborg 1855) S. 4.

80) I »Samlede mindre Skrifter« I S. 1-110 giver *H. N. Clausen* Paulsen's Livshistorie i Omrids, i Dansk biografisk Lexikon XII (1898) skildres han foruden af *Munch-Petersen* af *H. R. Hiort-Lorenzen* S. 588-91, men dansk Litteratur savner endnu en monografisk Behandling af Paulsen baade som Politiker og Jurist.

81) Saaledes Inauguraldissertationen »De veteris dotis actionum, rei uxoriae atque ex stipulatu, differentiis« (1826) og forskellige mindre Afhandlinger i tyske Tidsskrifter.

82) S. 625-46.

83) L. c. S. 913-65, 1024.

84) *Emil Vedel* (1828-1909), 1854-57 Medlem af Appellationsretten i Flensborg, 1866 Amtmand over Bornholms Amt, 1871-1902 over Sorø Amt.

85) *F. Julius Larsen* (1830-70), Bureauchef under Ministeriet for Slesvig, titulær Professor, 1868 Assessor i Københavns Kriminal- og Politiret.

86) *V. L. Finsen* (1823-92), Dommer først paa Island, senere i Danmark, fra 1871-88 Højesteretsdommer, se om ham iøvrigt *Fr. Dahl* i Dansk biografisk Leksikon VII (1935) S. 50-52 og det der citerede.

87) Fakultetet — M. H. Bornemann, Kolderup-Rosenvinge, J. E. Larsen og A. W. Scheel — sluttede den meget anerkendende Bedømmelse med Konklusionen: »ut eum præmio perdignum esse censeamus«, se Universitetets Indbydelsesskrift i Anledning af Kongens Fødselsdag 1839 S. 19-20.

88) I *F. C. Petersen's* »Tidsskrift for Litteratur og Kritik« III (1840) S. 1-19.

89) Retsencyklopædien indlededes 1876 med J. H. Deuntzer's »Den nordiske Familie- og Arveret« og derefter fulgte — i mere tilfældig og usystematisk Orden — de øvrige Afsnit, udgørende tilsammen 5 Bind: Bind I. Retskilder og Statsretten — »De nordiske Retskilder« (1890) af Ebbe Hertzberg og »Den nordiske Statsret« (1895) af T. H. Aschehoug. — Bind II: Privatretten — foruden Deuntzer's nysnævnte Skrift »Den nordiske Obligationsret« (1888) af G. W. Gram og Hans H. Vogt og »Den nordiske Tingsret« (1880) af H. Matzen og N. Lassen. Bind III: Strafferetten — »Den nordiske Strafferet. Almindelig Del« (1882) af C. Goos og »Speciel Del« (1899) af samme Forfatter — Bind IV: Processen — »Den danske og norske Proces« (1879) af Joh. Ipsen og »Om svenska processen« (1880) af G. Broomé, W. Bergstrand og P. Assarsson — og endelig Bind V: Forvaltningsretten — »Den nordiska förvaltningsrätten« (1887-89) af H. Blomberg. Jfr. *Francis Hagerup* i Tidsskrift for Retsvidenskab XIII (1900) S. 435-38 og *Fr. Dahl:* Svensk Juristtidning IV (1919) S. 284-89.

FJERDE AFSNIT: REAKTIONEN MOD ØRSTED.

1) Oversat i »Juridisk Tidsskrift« XXXVI (1840) S. 236-410. *A. Lundström's* »De crimine raptus« (Uppsala 1792) synes ikke at have været Bornemann bekendt.

2) Jfr. Universitetsprogram (A. W. Scheel: Om Tilbageholdelsesretten) 1839 S. 142: »... qua in re maxime splendere & ad æmulationem provocare mihi videbatur egregia eloquentia Gansii ... & sagacitas perspicuitasque Zachariaei, & Thibautii amoenitas sermonis & festivitas.«

[3]) Salmonsen's Konversationsleksikon III (1894) S. 395, 2den Udg. III (1915) S. 715.

[4]) Indledningsforedrag til Forelæsninger over Retsvidenskaben ved Kiøbenhavns Universitet (1839) S. 17.

[5]) Maanedsskrift for Litteratur XII (1834) S. 56-86.

[6]) Bornemann var Sjælen i Straffelovkommissionen af 22nde Februar 1859; han havde ikke, hvad der berørte ham smerteligt, været Medlem af Kommissionen af 1850 og følte det derfor som en Oprejsning, at samtlige Medlemmer af Kommissionen af 1859 anholdt om, at han skulde opfordres til at tiltræde den. 1866-Straffelovens almindelige Del er i det væsentlige Bornemann's Værk — han nævnes forøvrigt ikke i Kommissionens Motiver af 1864.

[7]) *Fr. Hammerich:* Et Levnedsløb I (1882) S. 190. *H. Martensen:* Ved F. C. Bornemanns Jordefærd i Frue Kirke den 14de October 1861 (1861) S. 5, jfr. i det hele *Martensen's* »Af mit Levnet« I (1882) S. 19 og navnlig S. 80 ff.

[8]) Se som et Vidnesbyrd derom »Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger. En Samling Breve 1860-1889«. Udg. af *Aage Friis* og *P. Munch*. I (1914) S. 52-53 og 54-55. Bornemann havde staaet det Heiberg'ske Hus nær.

[9]) 1809-72. Jfr. »Nogle Bemærkninger om Retsphilosophien og det positiv Rette i deres Forhold til hinanden« i »Juridisk Tidsskrift« XXVII (1836) S. 1-35, »Om Statens historiske Udvikling« i J. L. Heiberg's »Perseus« Nr. 2 (1838) S. 47-99 og »Staten og dens Individer, Indledning i Retsvidenskaben« (1845).

[10]) *Christian Wilhelm Sigismund Schønberg* (1821-59), Byfoged. Han udgav desuden »Den nye danske Arvelov« (1846) og »Bemærkninger over Udkastet til en militair Straffelov« (1851).

[11]) Ugeskrift for Retsvæsen 1868 S. 227-41.

[12]) L. c. S. 849-912 og hertil *Aagesen* l. c. 1869 S. 17-31. Jfr. hertil en Bemærkning af *N. Lassen* l. c. 1915 B S. 4.

[13]) Ugeskrift for Retsvæsen 1877 S. 1-107.

[14]) *A. W. Scheel:* Privatrettens almindelige Deel II (1866) S. VII og hertil *Aagesen:* Bemærkninger om Rettigheder over Ting (Universitetsprogram 1871) S. 110 Note *.

[15]) Ugeskrift for Retsvæsen 1871 S. 1057-67.

[16]) Naar *H. Sylow* i »Studier paa Civilprocessens Omraade med særligt Hensyn til vor forestaaende Procesreform. 1ste Række« (1880) S. 6 næsten kunde »fristes til at sige, at der er mere virkelig dansk Ret i Aagesen's Forelæsninger over Romerretten end i Scheels samtlige Skrifter paa den danske Civilrets Omraade,« virker denne metodiske Udtalelse unægtelig som et tveægget Sværd.

[17]) Hans bibliografiske Skrift »Fortegnelse over Retssamlinger, Retsliteratur m. m. i Danmark, Norge, Sverige og til Dels Finland, med Angivelse af vigtigere Lovbud fra en forholdsvis senere Tid« (1876) er vel brugbart som et Førsteforsøg, men iøvrigt i System og Udførelse saa mangelfuldt, at det ikke gør en Afløser overflødig. 1864 og 1866 var Aagesen Medudgiver af F. C. Bornemann's »Samlede Skrifter«.

[18]) At en Æstetiker som *Georg Brandes* i »Levned. Barndom og første Ungdom« (1905) S. 108 fælder en ganske modsat Dom, kan ikke vække Forundring.

[19]) *Deuntzer* i »Spejlet« for 13de Juli 1902 S. 75, *Niels Lassen:* Erindringer I (1915) S. 220 ff.

[1]) Ifølge Goos' Nekrolog om Aagesen i »Dagbladet« Nr. 250 for den 28nde Oktober 1879 gjorde Aagesen's Examinatorium over den danske Tingsret et uudsletteligt Indtryk paa ham, saaledes at han begyndte »at ane Betydningen af en dyberegaaende videnskabelig Behandling« af Retten.

[2]) Jfr. Fakultetets stærkt hædrende og træffende Bedømmelse i Indbydelsesskrift til Kongens Fødselsdag 1859 S. LXIII-LXIV, hvori bl. a. Forfatterens usædvanlige systematiske Talent fremhæves. Bedømmerne vare F. C. Bornemann, J. Gram, A. Aagesen og J. Nellemann.

[3]) Ugeskrift for Retsvæsen 1868 S. 849-912.

[4]) Jfr. ogsaa Goos' Afhandling »Bemærkninger om Bedrageriforbrydelsens Behandling i dansk Ret« i Tidsskrift for Retsvidenskab XIII (1900) S. 42-148.

[5]) *Aagesen:* Fortsatte Bemærkninger om Rettigheder over Ting, navnlig om Ejendomsrettens Begreb (1872) S. 31 Note **.

[6]) Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utgifven af Letterstedtska Föreningen III (1880) S. 578-90.

[7]) Ovenanførte Tidsskrift IV (1881) S. 219-42, S. 309-30.

[8]) Praktisk og personligt var Forholdet et andet; han var et virksomt og højt skattet Medlem af det exklusive *Institut de droit international,* 1877 Medlem deraf, 1911 Æresmedlem, ved Institutets Sammenkomst i København 1897 var han Mødets Præsident. Han stod i det hele — ogsaa litterært — som dansk Jurisprudens' Gesandt i Udlandet. Han var selvskreven til at give Europa Meddelelser og Oplysning om Lovgivning og Litteratur. Til *Revue de droit international et de législation comparée* leverede han saaledes en Oversigt over de skandinaviske Retsforhold — de nordiske Juristmøder, Litteraturen og Lovgivningen — i Artiklen *Le mouvement scandinave en vue de la communauté du droit,* l. c. X (1878) S. 551-79, XII (1880) S. 425-38, XIII (1881) S. 340-56, i »Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft« Beretninger om dansk Straffelovgivning, Praxis og Videnskab, l. c. II (1882) S. 127-33, VI (1886) S. 266-78, i *Actes du congrès pénitentiaire international de Rome* en Fremstilling af Fængselsvæsenets Udvikling i Danmark fra 1840, l. c. II, 1 (1888) S. 278-310 o. s. fr.

[9]) Saavidt vides lagde Goos selv megen Vægt paa denne sin Behandling af disse intrikate Spørgsmaal. For Offentligheden foreligger fra hans senere Leveaar Afhandlingen »Om Grænsen mellem fuldbyrdet Forbrydelse og Forsøg paa Forbrydelse« i Juridisk Tidsskrift I (1915) S. 677-95.

[10]) Alm. Retslære II (1892) S. 620 ff.

[11]) L. c. XL (1888) S. 399-400.

[12]) I »Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og praktisk Strafferet« XII (1890) S. 65-104 gjorde han Rede for Foreningen og dennes Program i Artiklen »Den internationale Forening for Strafferet (union internationale de droit pénal)«.

[13]) Nordisk Tidsskrift for Strafferet I (1913) S. 6-36.

[14]) L. c. S. 253-80, S. 313-45.

[15]) L. c. S. 1041-92. Ogsaa som Særtryk.

[16]) L. c. S. 293-344.

[17]) Fra Aargang XIII-XXXIV 1890-1912.

[18]) Tidsskrift for Retsvidenskab XXIII (1910) S. 371-85, Annuaire de l'institut de droit international XXIV (1911) S. 424-41.

[19]) L. c. S. 1-37, S. 69-89.

[20]) Grundtræk af den danske Statsret S. 198-99.

[21]) Ugeskrift for Retsvæsen 1915 B S. 1-24.

[22]) L. c. III (1915) S. 1-21 (*F. Hagerup*), S. 22-24 (*Johan C. W. Thyrén*), S. 25-55 (*Frantz Dahl*).

[23]) Ugeskrift for Retsvæsen 1915 B S. 24-32.

[24]) *A. D. Jørgensen:* En Redegørelse for min Udvikling og mit Forfatterskab (1901) S. 35-36: »... overgik alle os andre i jernflid, hans hukommelse svigtede ham aldrig, hans næmme syntes ubegrænset og hans tænkning var klar og skarp. Intet arbejde trættede ham, alle fag syntes at ligge godt for ham ...« Jfr. ogsaa S. 77.

[25]) I sin i højeste Grad anerkendende Anmeldelse af Matzen's Panteretshistorie (1869) er det næsten *L. M. B. Aubert's* eneste Indvending, at Forfatteren har holdt sig strængt til den danske Panteret, men derimod ikke anstillet nogen Sammenligning med fremmede Retssystemer, se *Aubert:* Kontraktspantets historiske Udvikling især i dansk og norsk Ret (Oslo 1872) S. 4. Jfr. senere om Matzen's Haandfæstninger (1889) *Johs. Steenstrup* i Tidsskrift for Retsvidenskab IV (1891) S. 119-21.

[26]) Hans Hukommelse, der ligesom Ørsted's var mithridatisk, har afsat Spor i Litteraturen, hans ovenfor omtalte Svar til Stemann blev skrevet i Udlandet saagodtsom uden Hjælpemidler, se f. Ex. *V. A. Secher:* Om Vitterligheden i den ældre danske Proces S. 183, *Aubert* l. c. S. 3 taler om Matzen's »næsten vidunderlige Flid og Udholdenhed«. *Niels Lassen:* Erindringer I (1918) giver S. 95-96 Exempler paa hans »utrolige« Arbejdsævne o. s. fr.

[27]) Jfr. *Goos:* Almindelig Retslære I S. 223-24, *Johannes Bergh* i Tidsskrift for Retsvidenskab VII (1894) S. 145 og 151 ff.

[28]) Se Fakultetets sjældent anerkendende Bedømmelse i Universitetets Indbydelsesskrift til Kongens Fødselsdag 1867 S. 97-98, underskrevet af J. Gram, A. Aagesen, J. Nellemann, Holck og Goos. Ved samme Lejlighed fik daværende stud. juris *Johs. Steenstrup* tilkendt Accessit.

[29]) Om Stemann's Anmeldelse i Ugeskrift for Retsvæsen 1869 og Matzen's Svar herpaa se ovenfor; Maurer's Recension fremkom i Kritische Vierteljahrschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft XIII (1871) S. 360-75 og Aubert's — den i det foregaaende citerede Afhandling: Kontraktspantets historiske Udvikling især i dansk og norsk Ret — i Norsk Retstidende 1872 S. 81-83, 145-53, 161-73.

[30]) L. c. VI R. 6te Bd. (1895-97) S. 1-42.

[31]) L. c. S. 681-710.

[32]) Historisk Tidsskrift X R. 3dje Bd. (1934-36) S. 1-31.

[33]) Historisk Tidsskrift VII R. 3die Bd. (1900-02) S. 558-73.

[34]) I. Indledning. Retskilder (1897), II-III. 1. Privatret. Personret. Familieret. Arveret. (1895). 2. Tingsret. Obligationsret (1896). IV-VI. Offentlig Ret. 1. Statsret (1893). 2. Proces (1894). 3. Strafferet (1895). Jfr. som en Forløber for Processen Universitetsprogrammet »Om Bevisreglerne i den ældste danske Proces« (1893). Matzen's Opfattelse af Statsforandringen i 1660 fremkaldte nogle Bemærkninger af *J. A. Fridericia* i »Adelsvældens sidste Dage« (1894) S. LXVII. — I sin Afhandling »Fredløs« i Historisk Tids-

skrift X R. 1. Bd. (1930-31) benytter *Johs. Steenstrup* Lejligheden til at karakterisere Matzen's Retshistorie som det »righoldige, ved skarp Kritik og omfattende Synsmaader værdifulde Værk«, l. c. S. 399, Note 1.

35) I en Kronik i »Dagens Nyheder« for 7ende Maj 1933 betegner *Erik Arup* den i Texten omhandlede Afhandling som »glimrende«. Naar *Erik Henrichsen* i »Mændene fra Forfatningskampen« II (1914) S. 99 med tydelig Tendens skriver om Matzen, at »han naaede aldrig at blive Medlem af Videnskabernes Selskab, hvortil han som Retshistoriker vilde have haft Adgang,« kalder Arup ham anf. St. »den fremragende og som retshistorisk Forsker højt begavede Mand, for hvem det i sin Tid var en bitter Krænkelse, at han, formentlig paa Grund af hans politiske Standpunkt, blev nedstemt som Medlem af Videnskabernes Selskab.«

36) Se »Udkast til Sølov, med indledende Bemærkninger og Motiver« (1882) S. III-IV.

37) *J. L. Holstein-Ledreborg* i »Tilskueren« 1902 S. 433-46 og S. 655-65, *Berlin* i »Dannebrog« 1902 Nr. 3589-95, 3627-9, 3676-7, *E. Møller* i »Landstingsopløsning. Statsretlige Synspunkter« (1902), *V. Byrdal:* »De udnævnte Landstingsmænd« (1906) og i Tidsskrift for Retsvidenskab XXII (1909) S. 338-48 og hertil *Matzen* S. 348-56. Jfr. ogsaa *V. M. Amdrup* i Tidsskrift for Retsvidenskab VII (1894) S. 193-211.

38) L. c. Ny Række, VI S. 433-541, VII (1905) S. 1-67.

39) Tidsskrift for Retsvidenskab XIV (1901) S. 65-80.

40) L. c. S. 225-53, fransk Udgave S. 187-295.

41) I Afhandlingen »Das Indigenat im Wiener Frieden. Ein Beitrag zur Optantenfrage« i »Zum XXVIII Deutschen Juristentage. Festgabe überreicht vom Kieler Ortsausschuss (Berlin 1906) S. 184-256. Om den Litteratur, som iøvrigt fremkaldtes af Matzen's Optant-Skrifter m. m. se mine Bibliografier i Tidsskrift for Retsvidenskab XVIII (1905) S. 463-64, XIX (1906) S. 418, XX (1907) S. 482, XXI (1908) S. 560.

42) »Tilskueren« II (1885) S. 117-39.

43) Jfr. *Matzen:* Danske Kongers Haandfæstninger (1889) S. II-III og Afhandlingen »Leges Waldemari Regis« i Historisk Tidsskrift, VI Række, 6te Bd. (1895-97) S. 10 ff., og hertil *Holberg:* »Vor ældste Rigslov« l. c. S. 319-42 og atter hertil *Matzen's* Replik l. c. S. 681 ff., *Erslev's* Anmeldelse i »Tilskueren« IV (1887) S. 86-90. Jfr. ogsaa *Holberg:* »Dansk og fremmed Ret« (1891) S. 145 ff. og »Konge og Danehof« (1895) S. 128. Jfr. i det hele *Johs. Steenstrup* i Historisk Tidsskrift, X R. III. Bd. (1934-36) S. 1-31.

44) *Steenstrup* i Tidsskrift for Retsvidenskab IV (1891) S. 115-19, *Pappenheim* i »Kritische Vierteljahrschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft« XXXII (1890) S. 32-81, jfr. hertil *Holberg:* Konge og Danehof (1895) S. 307 ff.

45) Jfr. hertil *E. Hertzberg* i Tidsskrift for Retsvidenskab VI (1893) S. 495-504 og Modbemærkning af Holberg l. c. VII (1894) S. 127.

46) Jfr. *Erslev's* Afhandling »Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen« i »Historisk Tidsskrift« VII R. 2det Bd. S. 243-304, *Matzen* l. c. VII R. 3die Bd. (1900-1902) S. 556-73.

47) L. c. S. 129-36, *Secher* S. 817-24, *Holberg* S. 881-84, *Secher* S. 1089-90.

48) L. c. S. 97-105. Retshistorisk Interesse har ogsaa *Kier's* »Tilbageblik paa Processen om Herlufsholm 1573-75« i »Herlufsholms Skoles Indbydelsesskrift for 1886« (1886).

49) Se saaledes *Chr. Støchel* i Ugeskrift for Retsvæsen 1890 S. 687-700.

50) Jfr. *Støchel* l. c. 1892 S. 481-93, men dog *V. A. Secher* i Tidsskrift for Retsvidenskab V (1892) S. 386-96.

[51]) I »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie« (1891) S. 124-46, jfr. *V. A. Secher* l. c. S. 397-98.

[52]) *Taranger* i Tidsskrift for Retsvidenskab XIII (1900) S. 339-44, *Dareste* i Nouvelle revue historique de droit français et étranger XXIV (1900) S. 143-55. Jfr. ogsaa *Max Pappenheim* i Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung XXI (1900) S. 253-56.

[53]) »Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung« XXII (1901) S. 1-50. Jfr. *J. Jung:* Julius Ficker (1826-1902). Ein Beitrag zur deutschen Gelehrtengeschichte (Innsbruck 1907) S. 522 og 532.

[54]) Tidsskrift for Retsvidenskab XXIII (1910) S. 43-121.

[55]) Ugeskrift for Retsvæsen 1878 S. 737-66. Jfr. ogsaa *Secher's* som Manuskript trykte Jubilæumsartikel »Kong Kristian V's Danske Lov og de tidligere Forsøg paa at tilvejebringe en almindelig Lovbog« (1883).

[56]) *Niels Christian Ludvig Støchel,* født 19de August 1863, død 27ende September 1894, cand. juris, Revisionsassistent i Landstinget.

[57]) *L. M. B. Aubert* i Tidsskrift for Retsvidenskab VIII (1895) S. 32-66, *Secher:* »Hvem har affattet »Det sidste Projekt« til Danske Lov« l. c. IX (1896) S. 378-93.

[58]) Jfr. saaledes *K. Maurer* i »Litterarisches Centralblatt« 1885 S. 809-11 og »Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft« Neue Folge IX (1885) S. 93-94 og *N. Cohn* i »Juridisk Tidsskrift« III (1917) S. 127 ff.

[59]) Se Historisk Tidsskrift V R. 2det Bd. (1880-81) S. 196-219 og l. c. 4de Bd. (1883-84) S. 480-96, jfr. ogsaa *Secher* i Ugeskrift for Retsvæsen 1889 S. 1090.

[60]) Germanistische Abhandlungen zum 70 Geburtstag K. v. Maurers (Göttingen 1893) S. 251-81 (Skurdsmænd, Ransnævninger), Festskrift til Wimmer (1909) S. 190-204 (Bandsættelse af ukendt Gerningsmand til en Forbrydelse).

[61]) Historiske Meddelelser om København I (1908) S. 292-329, S. 333-84 og 569-98.

[62]) 1884 S. 113-29, 1889 S. 1073-94, 1895 S. 485-510, 1903 S. 417-48. Til Tidsskrift for Retsvidenskab leverede han nordiske Litteraturfortegnelser for Aarene 1889, 1890 og 1891, 1892-93 III (1890) S. 348-60, IV (1891) S. 480-91, V (1892) S. 478-91, VII (1894) S. 453-75, hvilke ogsaa lade meget tilbage at ønske, sammen med A. Taranger for 1894 og 1895 l. c. VIII (1895) S. 462-77, IX (1896) S. 449-63.

[63]) Deuntzer's Skildring f. Ex. af Aagesen i Dansk biografisk Lexikon I (1887) S. 8 ff. er ogsaa et Vidnesbyrd om, hvor vanskeligt det faldt ham fyldestgørende at karakterisere en med ham saa lidet kongenial Natur. Ret ejendommeligt virker det at se, at netop Deuntzer i sin udførlige Anmeldelse af Goos' Strafferet i Ugeskrift for Retsvæsen 1879 S. 305-18 overfor Goos gør gældende, at der er ingen anden Del af Retssystemet, hvor retsfilosofisk Indsigt er saa nødvendig, og hvor det filosofiske Udgangspunkt spiller en saa indgribende Rolle ved de enkelte Æmners Behandling, l. c. S. 307.

[64]) L. c. S. 753-824, jfr. Forelæsningen »Om offentlig og privat Skifte og om Arvingers Forhold til Arveladerens Kreditorer« l. c. 1875 S. 305-40.

[65]) I »Spejlet« Nr. 4 for 13de Juli 1902 S. 73 ff. har Deuntzer selv givet en morsom Skildring af Diktat-Forholdene i hans Studietid og de af ham som ung Professor indførte Reformer, hvorover han øjensynlig — og det med Rette — ikke er lidet stolt. Ogsaa her gælder forøvrigt Rabbi ben Akiba's ofte citerede Ord i Gutzkow's »Uriel Acosta« — *alles schon dagewesen!* Jfr. foran S. 33 med Note 92.

66) Af Deuntzer's andre herhenhørende Bidrag kan endnu nævnes hans paa det femte nordiske Juristmøde i Stockholm fremførte Æmne »Om Myndighedsreglerne og Afændring deri« (Uppsala 1884).

67) Om *Niels Frederik Schlegel* og hans Forfattervirksomhed iøvrigt (1824-91) se *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Haandleksikon III (1926) S. 350.

68) Med den altfor beskedne Titel »Bemærkninger om Arrest før Dom i civile Sager og dette Retsmiddels Udvikling efter 1863« l. c. S. 142-84, genoptrykt i Tidsskrift for Retsvidenskab I (1888) S. 59-104.

69) L. c. 3. Række XVI (1908) S. 368-417 og 453-507.

70) L. c. S. 1-45.

71) Ugeskrift for Retsvæsen 1885 S. 81-86.

72) Det var forøvrigt kun formelle Mangler, der forhindrede, at Guldmedaillen blev Forfatteren tilkendt.

73) Evaldsen's Forgænger som vexelretlig Forfatter var Højesteretadvokat *Arthur Leopold Hindenburg* (1832-1913), der foruden forskellige handels- og søretlige Afhandlinger skrev »Haandbog i den danske Vexelret« (1860) og Doktordisputatsen om Køb og Salg (1872, 2den Udgave 1903), se om ham *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Leksikon X (1936) S. 234-35. Naar Jul. Lassen i første Udgave af sidstanførte Værk VII (1893) S. 451 udtaler, at Hindenburg har Æren af at være den første, der har undergivet den danske Handelsret særlig videnskabelig Behandling, skal der paa dette Sted ikke gøres mindste Forsøg paa at forringe den Hindenburg med fuld Føje tilkommende Honnør, men i den historiske Sandheds Interesse bør det dog tilføjes, at bortset fra mere populære Fremstillinger som f. Ex. *J. Erichsen:* »Kortfattet Fremstilling af Handelsretten og af en Deel Søretten vedkommende Bestemmelser« (1859), har f. Ex. Vexelretten allerede fra det 18de Aarhundrede paadraget sig Juristernes Opmærksomhed, jfr. *Peder Wartberg:* Annotationes ad legis Christianeæ libr: V. cap: XIV. art: VIII usque ad 28 inclusive, quibus præmissum est breve Juris cambialis in Genere compendium (1740), *Christian Juhl:* Sunccincta terminologia cambialis sive explicatio præcipuorum terminorum technicorum cambialium (1755), *F. W. F. Ahlefeldt-Laurvig's* Doktordisputats »De cambii trassati indole et vi« (1836) og *L. C. Neckelmann:* Om Vexler. En Fremstilling af den danske Lovgivning, ledsaget af Bestemmelser og Usancer fra Udlandet (1858).

74) *Jul. Lassen* i Ugeskrift for Retsvæsen 1915 B S. 9.

75) Cand. juris *J. F. Utke Damm, H. Sylow* og den senere Dommer i Ægypten *Carl Kraft* (1849-1924), hvis Konkurrenceafhandling »Om Hovedprinciperne i den formueretlige Anordning« (1881) har videnskabelig Betydning ved sin Kritik af Goos' Bestemmelse af den objektivt retstridige Handling og navnlig ved sin Fremhæven af Betydningen af den handlendes subjektive Hensigt med Hævden af, at det onde Forsæt maatte være nok til at gøre den ellers retmæssige Handling retstridig, herimod *Goos:* Retslære I S. 332 ff. Jfr. i det hele *Ragnar Knoph:* Hensiktens betydning for grensen mellem rett og urett (Oslo 1921). Om Kraft se *Fz. Dahl* i Tidsskrift for Retsvidenskap XXXVII. Ny Række III (1924) S. 464-68.

76) L. c. S. 721-48.

77) Norsk Retstidende 1879 S. 299-301.

78) Ugeskrift for Retsvæsen 1885 S. 1-2.

79) Som »midlertidig« Nødhjælp« for de studerende udsendte Lassen trykt som Manuskript

»Lærebog i Obligationsrettens specielle Del« (1912, 2den Udgave ved Henry Ussing 1919 med Tillæg 1921, tredje og fjerde ved samme Udgiver henholdsvis 1924 og 1931). Sammen med sin Efterfølger *Henry Ussing* udsendte Lassen 1923 »Haandbog i Obligationsretten. Speciel Del. I. Gave, Køb og Bytte«, og Lassen's Navn staar ogsaa paa Bindet fra 1928 om Kaution, fordi Lassen's Arbejde for en stor Del danner Grundlaget for Ussing's. Ussing's »almindelige« Skrift »Aftaler paa Formuerettens Omraade« (1931) bærer paa Titelbladet Tilføjelsen »Paa Grundlag af Jul. Lassens Haandbog i Obligationsretten«. Af den specielle Del havde Lassen iøvrigt efter Emanationen af Lov af 6te April 1906 som Manuskript udsendt »Kjøb og Salg« (1906, tredje Udgave 1917), jfr. ogsaa »Til Læren om Kjøb« i Tidsskrift for Retsvidenskab XXIX (1916) S. 1-27.

[80]) Jfr. hans »Nordisk Checklovgivning« (Forhandlingsæmne paa det 8nde nordiske Juristmøde i Stockholm 1896), jfr. ogsaa Afhandlingen »Berigelseskravet efter Nordisk Vexellovs § 93« i Tidsskrift for Retsvidenskab VII (1894) S. 269-305 og Udvalgte Afhandlinger S. 145-78. Jfr. i det hele hans »Indledende Forelæsninger over den skandinaviske Fælleslovgivning, navnlig Loven om Aftaler« i »Det nordiske Studenter-Jurist-Stævne i København September 1918« (1918) S. 139-61, Udvalgte Afhandlinger (1924) S. 36-58 og hans Universitetstale om »Privatrettens Kodifikation« i sidstnævnte Værk S. 11-22. — Om *Vilhelm Carl Thomsen* (1854-1906), Dr. juris 1885 med Afhandlingen »Bidrag til Læren om Fordringsrettigheders Forældelse efter dansk og fremmed Ret«, 1894 Overretsassessor i København, se *Fz. Dahl* i Dansk biografisk Haandleksikon III (1926) S. 565-66. Om en samtidig formueretskyndig Skribent *Isidor Heckscher* (1848-1923), Elev af Aagesen og Goos, Dr. juris med Afhandlingen »Kreditsalget og Sælgerens Standsningsret« (1885), Generalkonsul i Stockholm, se *Fz. Dahl* i Tidsskrift for Retsvidenskap XXXIX Ny Række V (1926) S. 262-66 og i Dansk biografisk Leksikon IX (1936) S. 491-92.

[81]) Tidsskrift for Retsvidenskab I (1888) S. 105-35, S. 225-71.

[82]) Ugeskrift for Retsvæsen 1889 S. 1-36.

[83]) L. c. 1890 S. 609-24.

[84]) Tidsskrift for Retsvidenskab XXX (1917) S. 45-120, jfr. S. 515, Udvalgte Afhandlinger S. 327-97.

[85]) Festskrift för Friherre R. A. Wrede. Utgiven av Juridiska föreningen i Finland (Helsingfors 1921) S 23-37, Ugeskrift for Retsvæsen 1923 B S. 310-22, Udvalgte Afhandlinger S. 59-72.

[86]) Ugeskrift for Retsvæsen 1923 B S. 323-36 og 1924 B S. 283-84.

[87]) Erindringer II (1919) S. 32.

[88]) L. c. I, S. 221, jfr. ogsaa N. Lassen i Ugeskrift for Retsvæsen 1885 S. 6.

[89]) L. c. I, S. 228.

[90]) Se f. Ex. Ugeskrift for Retsvæsen 1885 S. 97, Tidsskrift for Retsvidenskab II (1889) S. 72, Ugeskrift for Retsvæsen 1915 B, S. 4-6.

[91]) L. c. S. 222-23, jfr. dog allerede en Àpropos-Bemærkning i Ugeskrift for Retsvæsen 1893 S. 273.

[92]) Jfr. saaledes *Jul. Lassen* i Ugeskrift for Retsvæsen 1885 S. 89 (den af N. Lassen forsøgte »Morfinindsprøjtning«), *C. Torp* l. c. 1891 S. 81.

[93]) Ugeskrift for Retsvæsen 1869 S. 465-77, jfr. Lassen: Erindringer I S. 231-32.

[94]) Se nærmere *Fz. Dahl* i Tidsskrift for Retsvidenskap XXXVI, Ny Række II (1923) S. 312.

95) L. c. S. 2-7.
96) *Jul. Lassen:* Vilje og Erklæring ved Afgivelse af formueretlige Tilsagn (1905) S. 75.
97) *N. Lassen* i Ugeskrift for Retsvæsen 1893 S. 267. Om Striden iøvrigt se Jul. Lassen l. c. 1885 S. 65-69 og hertil N. Lassen l. c. S. 97-104 og senere l. c. 1893 S. 267-73.
98) Ugeskrift for Retsvæsen 1887 S. 49-61.
99) Ugeskrift for Retsvæsen 1887 S. 305-09.
100) L. c. *Morgenstierne* S. 753-63, *Lassen* S. 817-21, *Morgenstierne* S. 929-33.
101) L. c. 56-92.
102) L. c. I (1888) S. 322-33.
103) Tidsskrift for Retsvidenskab V (1892) S. 115-30.
104) Jfr. Tidsskrift for Retsvidenskab IV (1891) S. 82-86.
105) Jfr. *Lassen's* Indlæg i Ugeskrift for Retsvæsen 1891 S. 33 og 65-66.
106) Se nærmere *Fr. Dahl* l. c. S. 316, Note 2.
107) Ugeskrift for Retsvæsen 1886 S. 257-65.
108) L. c. S. 81-120.
109) Ugeskrift for Retsvæsen 1883 S. 417-34.
110) L. c. 1879 S. 849-57.
111) XVIII (1895) S. 165-69.
112) X (1896) S. 116.
113) L. c. IV (1891) S. 219-303 med »Replik« V (1892) S. 446-57.
114) Se nærmere *Fr. Dahl* l. c. S. 318 Note 3.
115) Jfr. *Møller's* Doctorvita i Universitetets Reformations-Indbydelsesskrift 1892 S. 116-19, særlig S. 118 og hans Artikel om Goos i Ugeskrift for Retsvæsen 1915 B S. 9-11.
116) L. c. IV (1891) S. 1-81.
117) L. c. S. 82-86.
118) Se f. Ex. Ugeskrift for Retsvæsen 1891 S. 225-28 »Forskjel?« og S. 337-44 »Retfærdighed contra Retsteknik«, foranledigede ved Torp's Afhandling l. c. S. 1-13 »Om Præskription af Panterettigheder«.
119) I »Til Forudsætslæren« i Ugeskrift for Retsvæsen 1907 B S. 209-15 afviser Møller skarpt, at hans Opfattelse skulde være paavirket eller affødt af Lenel, kfr. *Jul. Lassen* i Tidsskrift for Retsvidenskab VIII (1895) S. 285 og i Dansk biografisk Lexikon XII (1898) S. 54 og *Fredrik Stang:* Om Vildfarelse og dens Indflydelse efter norsk Privatret paa en Retshandels Gyldighed (Oslo 1897) S. 59. — I sit Værk »Bristende Forudsætninger. Bidrag til Læren om formueretlige Tilsagn« (1918) S. 78 ff. og passim har *Henry Ussing* efter at have paavist de subjektive Teoriers Uholdbarhed fremstillet Ernst Møller's Lære, »den som vistnok er nærmest ved det rette«.
120) Tidsskrift for Retsvidenskab IX (1896) S. 85-122, S. 129-64.
121) Ugeskrift for Retsvæsen 1896 S. 1039-54.
122) L. c. 1911 B, S. 211-15 — Bemærkninger til *F. Hagerup's* Afhandling »Det psykologiske Grundlag for Retten« i Tidsskrift for Retsvidenskab XX (1907) S. 1 ff.
123) »Tilskueren« 1903 S. 140-49.
124) I Tidsskrift for Retsvidenskab VIII (1895) S. 299-300. At Møller's her paaankede Tone er et Svar paa den Tiltale, Torp f. Ex. gav ham i »Dansk Tingsret« navnlig S. 540 Note 27 og 542 Note 30 synes Anmelderen at have overset.
125) Møller vedkendte sig aldrig officielt sin Identitet med stud. jur. Per Sprogvild, den

pseudonyme Forfatter af »Dansk Sprogavl. Tanker og Fantasier« (1901), men paaberaaber sig ham atter og atter, se f. Ex. »Landstingsopløsning« S. 1 ff., Forordet til »Oldmester«, »Inderstyre« I S. 6 ff., Artiklen »Vore Traaord« i Dansk Tidsskrift 1903 S. 812-18. I »Oldmester og hans Bog. »Kristendom« før Kristus. En Redegørelse og en Gengivelse« (1909) behandlede Møller Lao-Tse i Belysning af Kwang-Tse og modsætningsvis — af Konfucius. I det ufuldendte »Inderstyre. Veje og Midler for Herredømmet over de indre Kræfter og for sjæleligt Fremarbejde« I (1914) angiver Bogens Titel dens Tendens — en Anvisning til Sjælerøgt og Sjælebygst med Belysning af Systemer og Praxis til Selvherredømme som Yoga, Buddhismen og den nye Lystro.

126) Ugeskrift for Retsvæsen 1915 B S. 15.

127) Jfr. hans Afhandling »Nogle Bemærkninger om Retsuvidenhedens Betydning i Strafferetten« i Tidsskrift for Retsvidenskab XXI (1908) S. 76-105.

128) Jfr. hans Afhandling med den betegnende Titel »Om den saakaldte Nødret« i Tidsskrift for Retsvidenskab X (1897) S. 45-79 og hertil *Eyvind Olrik* l. c. XI (1898) S. 242-56.

129) I »Det ny Aarhundrede« III, 1. Bd. (1906) S. 239-53.

130) Jfr. allerede *Torp* selv i Tidsskrift for Retsvidenskab I (1888) S. 341-42.

131) »Om Dødsgaver og nogle dermed i Forbindelse staaende Spørgsmaal« i Ugeskrift for Retsvæsen 1886 S. 1-28.

132) Tidsskrift for Retsvidenskab II (1889) S. 470.

133) Jfr. *Torp's* Svar-Afhandling »Om Overdragelse af individuelt bestemte Løsøregenstande« i Tidsskrift for Retsvidenskab VII (1894) S. 1-31 og *C. Ussing* l. c. III (1890) S. 181 ff. og VI (1893) S. 338 ff. Jfr. *Torp:* Om Præskription af Panterettigheder i Ugeskrift for Retsvæsen 1891 S. 1-13 og »Logik og Retsteknik« l. c. S. 257-61, om hans Brevvexling med N. Lassen l. c. S. 33, 49-50, 65-66 og 81. Som Forhandlingsæmne paa det 10ende nordiske Juristmøde i København 1902 fremlagde Torp Afhandlingen »Hvilke Grundsætninger bør være afgørende for Spørgsmaalet om Ejendomsovergangen ved Køb og Salg af individuelt bestemte Løsøregenstande, og hvorvidt egner dette Forhold sig til positiv Lovordning?« — Se om *Carl Ussing* (1857-1934), Dr. juris 1884, Justitiarius i Overretten 1910, Nationalbankdirektør 1914-25, nærmere *Fr. Dahl* i »Berlingske Tidende« for 21nde April 1927, *Oluf H. Krabbe:* Carl Ussing i Skrift og Tale (1935).

134) L. c. III (1890) S. 1-60.

135) Jfr. ogsaa »Det nordiske Studenter-Jurist-Stævne i København. September 1918« (1918) S. 277-305. Ogsaa som Særtryk.

136) Jfr. ogsaa hans Oversigt »Die Lehre von der rechtswidrigen Handlung in der nordischen Rechtswissenschaft« i »Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft« XXIII (1903) S. 84-105 og »Nogle Bemærkninger om Retsstridighedsspørgsmaalet« i Tidsskrift for Retsvidenskap Ny Række VII (1928) S. 243-90.

137) Jfr. Afhandlingen »Forsæt — Uagtsomhed — dolus eventualis« i Tidsskrift for Retsvidenskab XXIV (1911) S. 85-111.

138) Jfr. saaledes hans mindre betydelige Afhandling »Birkmeyer ctr. v. Liszt« i Tidsskrift for Retsvidenskab XX (1907) S. 15-31, oversat i »Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft« XXVIII (1908) S. 321-37. Jfr. ogsaa hans Nekrolog over von Liszt i Nordisk Tidsskrift for Strafferet VII (1919) S. 139-45.

139) Tidsskrift for Retsvidenskab I (1888) S. 345.

140) Ugeskrift for Retsvæsen 1886 S. 417-60.

[141]) *R. v. Jhering:* Scherz und Ernst in der Jurisprudenz. 4de Udg. (Leipzig 1891) S. 8: »Man kann die Juristen der heutigen Zeit in zwei Klassen eintheilen: diejenigen, die über Korrealobligationen geschrieben, und die die nicht darüber geschrieben haben.«

[142]) Se saaledes hans Skildringer af Goos i Tidsskrift for Retsvidenskab XXXI (1918) S. 1-27 og i Universitetsprogram November 1918 S. 123-35.

[143]) VI (1897) S. 933-36, 2den Udgave VIII (1919) S. 539-43. Om Retskildeproblemet, Svensk Juristtidning XIV (1929) S. 526-40.

[144]) Jfr. ogsaa *Bentzon* i Samleværket »Bidrag til Spørgsmaalet om økonomisk Tilnærmelse mellem de skandinaviske Lande« (Stockholm 1917) S. 1-21.

[145]) Tidsskrift for Retsvidenskab XXXIII (1920) S. 246-97.

[146]) Festskrift tillägnad Erik Marks von Würtemberg (Stockholm 1931) S. 39-49.

[147]) Ugeskrift for Retsvæsen 1936 B S. 241-51.

[148]) L. c. B S. 349-68.

[149]) »Tilskueren« 1899 S. 867-85, jfr. »Juridisk Forenings Aarbog for Vinteren 1899-1900« (1900) S. 15 ff.

[150]) Jfr. ogsaa »V. Hørup i Skrift og Tale« III (1904) S. 311-19.

[151]) »Tilskueren« l. c. S. 1005-09.

[152]) L. c. 1923 II S. 73-84.

[153]) Ugeskrift for Retsvæsen 1900 S. 657-95. Ogsaa som Særtryk.